

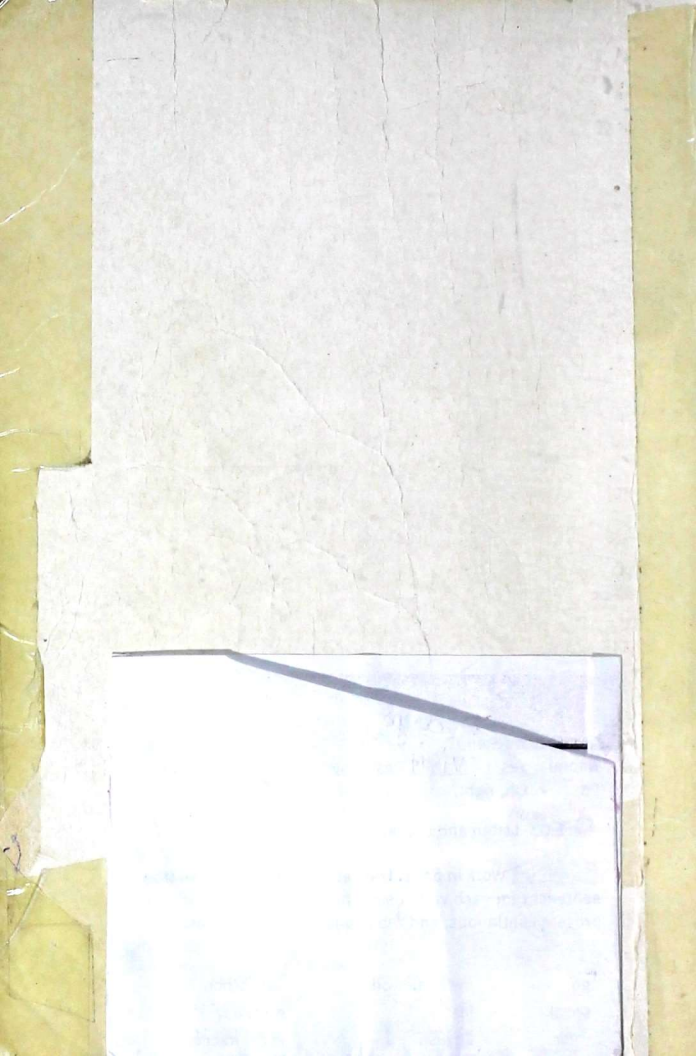
САЯСАТ ТААНУУНУН НЕГИЗДЕРИ

Р.Т.МУХАЕВ

«КЫРГЫЗСТАН

СОРОС» ФОНДУ

001111111
M 92
«Кыргыз Республикасында
гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү»
ПРОГРАММАСЫ

Р.Т. МУХАЕВ

САЯСАТ ТААНУУНУН НЕГИЗДЕРИ

2346

БИБЛИОТЕКА
ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
800226

Бишкек 1998

ББК 66 я7
М-92

Бул окуу куралы «Кыргыз Республикасында гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү» программасынын талаптарына ылайык «Кыргызстан — Сорос» фонду тарабынан чыгарылууда.

Программанын спонсору — белгилүү америкалык финансист жана философ Жорж Сорос.

«Кыргызстан — Сорос» фонду бул китепке өз ой-пикирлерин, сындарын жана сунуштарын айткандарга ыраазылыгын билдирет.

Автору Р. Т. Мухаев — саясат таануу илимдеринин доктору, профессор.

Мухаев Р. Т.

М-92 Саясат таануунун негиздери: Орто мектеп үчүн окуу китеби / Котор. Т. Абдылдабеков — Б.: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1998. — 208 б.

ISBN 9967-11-015-5

Китепте саясат жөнүндө жалпы түшүнүк берилет жана аны изилдөөнүн ыкмалары менен каражаттары каралат.

Окуу курсунун мазмунун баяндоо Батыштын жана Россиянын саясий өнүгүүсүнүн тажрыйбаларын салыштырып талдоонун негизинде ишке ашырылат. Бул болсо, окурман үчүн китептин бүгүнкү маанилүүлүгүн жана актуалдуулугун арттырат.

Окуу китептин ар бир бөлүмү окуу курсунун мазмунун терең өздөштүрүүгө мүмкүндүк берүүчү таблицалар, схемалар, проблемалык жана логикалык маселелер менен жабдылган, сонунда терминдер сөздүгү берилет.

Китеп мектептердин, колледждердин, техникумдардын окуучуларына, саясаттын татаал жана кызыктуу дүйнөсүнө кызыккандардын баарына арналган.

М 0801000000-98

ББК 66 я7

ISBN 9967-11-015-5

© Мухаев Р.Т., 1996

© «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1998

Саясатчынын таланты кийинки күндө, кийинки аптада, кийинки жылда эмне болоорун алдын ала айта билүүдө, андан соң, эмне үчүн айтканы болбой калганын түшүндүрүп кете алышында турат.

Уинстон Черчилль

Киришүү

Урматтуу окурман!

Сиздердин алдыңыздарда саясаттын татаал, карама-каршылыктуу, бирок, таң калаарлыктай кызыктуу дүйнөсү жөнүндө жалпы түшүнүк берүүчү китеп турат. Саясат дүйнөсү ар бир адамдын турмушуна өтө ыкчамдык менен кирип жатат, ошондуктан саясатты таанып билүү зарылдыгы келип чыкты.

Россия коомунун азыркы кездеги өнүгүшүнүн айырмалуу өзгөчөлүгү болуп, калктын кеңири катмарынын саясий турмушка массалык түрдө катышуусу саналат. «Бийлик», «мамлекет», «парламент», «адам укуктары» д.у.с. түшүнүктөрдү жалаң эле башкаруучу элиталар гана эмес, ошондой эле карапайым эл да күндөлүк турмушунда кеңири колдоно баштады. Бирок, башынан саясатка эркин катышууга мүмкүнчүлүгү болбогон кеңири массанын саясий майданга чыгышы, алардын саясий жактан жетиле электигин жана баёолугун көрсөттү. Саясий маданияттын деңгээлинин төмөндүгү тоталитардык коммунисттик режим шартында эл массасы үчүн саясат жашыруун, кол жетпес болуп турган кезде калкты бийликтен оолактатуудан улам келип чыккан. Калк саясий турмушка мажбурланган жана регламенттелген кырдаалда катышкан. Саясий процесстерге катышкандар монополиялык үстөмдүктө турган коммунизм идеологиясынын негизги жоболору түзгөн мифтер менен утопиялардын белгилүү бир жыйындысын, ошондой эле өтө чектелген саясий маалыматтарды өздөштүрүшкөн.

Коомдун кеңири катмарынын өз алдынча саясатка катышуусунун алгачкы эле аракеттери терең көңүл калуу толкундарын, андан соң саясий көңүлкоштуктарды жаратты. Анткени саясаттан «ыйык» делинген мифтик чүмбөт сыйрылып салган

кезде, ал ийги иштерге (инсандын жана коомдун таламдары жөнүндө камкордук көрүү) караганда кемчилик (жалганчылык, эки жүздүүлүк, өз көмөчүнө күл тарткандык, коррупция д.у.с.) салтанат кура турган чөйрө экени, анда логикалык жана рационалдык эмес, акылга сыйбастык менен алдын алууга мүмкүн эместик өкүм сүргөн чөйрө экени көрүндү. Ошондой болсо да, саясаттын терең себептерин түшүнүүгө аракеттенип, аны кандай болсо, ошондой кабылдоо керек. Ырас, муну жасоо оңой-олтоңго турбайт.

Саясат дүйнөсү көп жүздүү, мында эң эле ар түрдүү, көбүнчө түздөн-түз карама-каршы күчтөр: аксанатайлык менен карасанатайлык, бүлдүрүүчүлүк менен түзүүчүлүк, эгоисттик менен альтруисттик ж.у.с. күчтөр аракеттенишет. Саясат бийлик менен мамлекеттин жардамы аркылуу инсандын эркин өнүгүшү, бүтүндөй алганда, коомдук прогресс үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүгө жөндөмдүү. Бирок, мамлекет Иовдун китебинде сүрөттөлгөн библиялык желмогуз — Левиафан сыяктанып да кетиши мүмкүн: «Анын оозунан жалынчалар атылып, от алышкан учкундары ыргып чыгып жатат. Анын таноолорунан чыккан түтүн кайнап жаткан кумурадан же казандан чыгып жаткан сыяктанат.. Анын мойнуна арам күч уялаган, ошондуктан анын алдында үрөй учурган коркунучтар чуркашат...» Мамлекет-Левиафан башкаруучулардын өз көмөчүнө күл тарткан жеке таламдарын инсандарды эзүү менен коом эсебинен канааттандырууга далалаттанат. Бирок, адамдар бийликтин зор күчүнүн алдында өздөрүнүн алсыз экенин туюп турса да, саясатсыз жана саясаттан тышкары коомдук прогресс мүмкүн эместигин түшүнүшкөн.

Бирок, социалдык прогресс саясий институттардын (мамлекеттин, лидерлердин, элиталардын ж.б.) жетилишине гана эмес, ошондой эле алар негизделип жана аракеттенип жаткан жараандар коомунун жетилүүсүнө да байланыштуу. Нобель сыйлыгынын лауреаты америкалык экономист М.Фридмен (1912-ж. туулган): «Коом деген, биз аны кандай жасасак, ошондой... Адам инсанынын эркиндигин коргоп жана кеңейте турган, мамлекеттик бийликтин өтө эле күчөшүнө жол бербеген, ошондой эле өкмөт элдин кожоюнуна айланып кетпей, ар качан анын кызматчысы болуп калышын көзөмөлдөй турган коомду түзүү биздин өзүбүзгө гана байланыштуу» деп эсептеген.

Мамлекет, коом жана индивид ортосундагы өз ара мамилелер XIX кылымдын экинчи жарымында АКШ менен Батыш

Европада пайда болгон саясий илимдин мазмунун түздү. Саясий илим (саясат таануу) саясаттын маңызы менен мазмунун, ички логикасын ачууга, анын дараметин адам таламдары үчүн позитивдүү пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн табууга умтулуп келген. Советтик Россияда саясат таануу кибернетика, генетика сыяктуу буржуазиялык илим деп аталып, керексиз илим катары суроо-талапсыз калган. XX кылымдын 90-жылдарында саясат илими Россияда толук таанылды жана жогорку окуу жайларында окутула баштады, эми болсо, мектептерге да киргизилди. Бул жагдай саясат таануунун орду жана ролу боюнча коомдук пикирдин өзгөрүшүнөн улам түзүлдү. Жараандар коомун калыптандырууда, эркиндик менен демократия шартында жашоого жөндөмдүү, саясий жактан жетик инсандарды калыптандырууда саясий илимдин мааниси зор экендиги таанылды. Демократиялык типтеги инсандын жаратуучулук потенциалы жараандык маданияттын: инсандын укугу, эркиндиги жана кадыр-баркы, бийликтин демократиялык институттарын урматтоо, саясий көтөрүмдүүлүк, оппозицияга жана бөлөкчө ойлогондорго сый мамиле, келишимге умтулуу, конфликттердин алдын алуу жана цивилизациялуу түрдө чечүү ж.у.сыяктуу асыл дөөлөттөрүнө багытталгандыгы менен шартталган. Демократиялык маданияттын нормаларын өздөштүрүп алган инсан коомдук кайра түзүүлөргө реалдуу жана иш билгендик менен катышат. Дүйнөлүк саясий процесстин тенденцияларын, демократиялык институттарды уюштуруу тажрыйбаларын билим алуу инсанды бийлик тарабынан жасалуучу айлакер көз жазгыруулардан коргойт, саясий радикализм менен экстремизмдин бүлдүргүч таасиринен бейтарапташтырат.

Бул окуу китеби саясий билимдердин негиздерин, саясий ой жүгүртүүнүн тарыхында бийлик, мамлекет, партиялар, элиталар жана лидерлер жөнүндөгү түшүнүктөрдүн өнүгүү тарыхын системалуу баяндайт, коомдун демократиялык түзүлүү тажрыйбалары жана Россиянын саясий өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү менен тааныштырат.

Автор рецензенттерге, айрыкча А. М. Водянскийге окуу китепти даярдоо мезгилинде көрсөткөн жардамы үчүн ыраазылык билдирет.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

САЯСАТ ТААНУУ ИЛИМИ: ПАЙДА БОЛУШУ, ӨНҮГҮШҮ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Объективдүү реалдуулук жөнүндөгү билимдердин жыйындысы катары кайсы гана илимди албайлы, анда: а) изилдөө предмети (таанып билүү процессине кирген так ошол объективдүү касиеттер, байланыштар менен катыштар); б) предмет тууралуу билимдерди табууга жардам бере турган методдор (таанып билүүнүн ыкмалары менен жолдору); в) таанып билингендин мазмунун туюндурган категориялар (түшүнүктөр); эң акырында, г) объективдүү реалдуулук жөнүндөгү түшүнүктү туюндурган билимдердин формалары (закондор, теориялар, баяндоолор) бар экени белгилүү.

I бап. САЯСАТ ТААНУУ ЭМНЕНИ ИЗИЛДЕЙТ ЖАНА КАНТИП ИЗИЛДЕЙТ

1. САЯСАТ ТААНУУНУН ПРЕДМЕТИ, АНЫН МАЗМУНУ ЖАНА МЕТОДДОРУ

Саясат таануунун өзгөчөлүктөрү

Саясат таануу адамдардын идеологиялык жана практикалык ишмердигин иликтейт, анын изилдөө объектиси — саясат дүйнөсүнүн чегин, анын бөтөнчүлүгүн аныктоочу бийлик болуп саналат. Саясий илимдин мазмунун бийлик табияты, анын калыптанышы, коомдогу аткарган функциялары, саясий топтордун, партиялардын, жамааттардын, индивиддердин, мамлекеттердин бийлик туурасында өз ара мамилелери жана ал мамилелердин формалары, алардан келип чыккан натыйжалар түзөт.

Бийлик жөнүндө жана анын ич ара катыш аракеттери тууралуу илимий ой жүгүртүүлөрдүн анык экени, конкреттүү са-

ясий көрүнүштөрдү текшерүү, булар туурасындагы түшүнүмдөр менен реалдуулукту салыштыруу жана, акырында, ал көрүнүштөрдү сан жана сапат жагынан өлчөө мүмкүндүктөрүн текшерүү жолу менен жетишилет. Ушулардын баары мамлекеттердин, жамааттардын, топтордун, партиялардын, коомдук кыймылдардын, бийликке карата чыныгы өз ара аракеттерин изилдей турган атайын методдор менен ишке ашырылат. Мындан тышкары, бул ой жүгүртүүлөр ич ара байланышта туруп, бир бүтүн системаны түзүшөт да, ал саясий чөйрөнү бүтүндөй абалда кароого мүмкүндүк берет.

Батыштын өнүккөн маданий салтына таянса да, саясат таануунун өз алдынча илим болуп калыптанышы оңойго турган жок. Ал коомдук илимдердин катарынан татыктуу орун ээлөөгө укуктуулугун далилдөө мезгилинде өз предметин тактап, эмпирикалык жана теориялык базасын, концептуалдык жана категориялык аппаратын калыптандырды.

Саясат таануу эмнени изилдеп үйрөтөт

Саясий илимдин предмети тууралуу бирдиктүү пикир жок. Бул болсо, дүйнөлүк саясат таануунун өнүгүшүнө таасир эткен конкреттүү өлкөлөрдүн, илимий мектептердин, багыттардын салттары менен шартталган. Айталык, АКШда саясат таануу ар качан практикалык багытты туткан жана америкалык коомдун жалаң саясий практикасынын керектөөсүн көздөп өнүккөн. Батыш Европадагы саясат таанууга академизм, ар кыл кырдаалдарга жарактуу кеңири теориялык жалпылоолор, универсалдуу корутундуларды жасоого умтулуу мүнөздүү.

Саясат таануунун предметинин аныктамасына карата көз караштар

Саясий илимдин мазмуну жөнүндөгү **биринчи көз карашты** байыркы грек философу Аристотель (б.з.ч. 384–322) негиздеп ал мамлекетти саясий илимдин предмети катары караган. Мындай көз караш антикалык доордо (андан соң орто кылымдарда) саясаттын мазмунун — саясий турмуштун бирден бир субъектиси — мамлекеттин ишмердүүлүгү түзөт деп эсептөө менен шартталган. Кийин аристотелдик салтты жолдоп, саясат таанууну мамлекетти башкаруу жөнүндөгү илим катары аныктап келишкен. Бул позициянын бүгүнкү күнгө чейин жактап келаткан көптөгөн тарапкерлери Батыш Европада, айрыкча Францияда жана Германияда бар. Алардын чечмелөөсүндө саясий илим бирдиктүү илим. Айталык, азыркы учурдагы франциялык политолог М.Гравитц саясий илим — бул «адамдардын биргелешип жашашкан турмушун жөнгө салуучу институттарды алар кантип пайдаланып жатышканын изилдөө жана адамдарды кыймылга алып келүүчү өздөрү чыгарган же мурдагы муундардан алынган идеяларды иликтөө дегендик. Саясий илимдин предметинде идеялар, институттар жана адамдар тыкыс чырмалышкан деп айтса болот» деп эсептейт.

Альтернативдүү көз карашты жактоочулар саясий турмуштун эволюциясын эске алышкан. Бара-бара саясаттын мазмуну мамлекеттик структуранын гана ишмердигин эмес, саясатка активдүү катышышкан мамлекеттик эмес институттардын: кысым көрсөтүү топторунун, коомдук кыймылдардын, партиялык системалардын, массалык маалымдоо каражаттарынын, айрым инсандардын саясатка активдүү катышуусун камтый баштады. Анткени саясий процесстерге катышкандардын баары тегине жана табиятына карабай, бийлик дегенге келгенде алар өз ара аракетке келишет. Саясий илимди бийлик жөнүндөгү илим катары биринчи жолу италиялык коомдук ишмер жана саясий ойчул, философ жана социолог Н.Макиавелли (1469–1527) аныктаган. Бул пикир батыш саясат таануусунда үстөмөндүү болуп калды. Бирок, бийлик алакалары мазмуну боюнча бай, көрүнүш формалары жана субъектилери — аркалоочулары боюнча канчалык көп түрдүү болгон сайын, аларды анализдөө, ошончолук даражада көп кырдуу саясат дүйнөсүнүн тигил же бул жактары бөлүнүп көрүнө баштады, алар да саясий билимдин өз алдынча тармактарынын предметтерине айланышты. Бул болсо, саясий илимдин дифференцияланышына жана саясий билим тармактарынын: саясий фило-

софиянын, саясий теориянын, саясий социологиянын, саясий психологиянын, саясий антропологиянын жана дагы ушу сыяктуулардын бүтүндөй бир спектринин түзүлүшүнө алып келди. Албетте, саясат таанууну бирдиктүү илим деп эсептөөгө болобу же ал билимдердин өз алдынча тармактарынан турабы? деген сыяктуу проблема пайда болду. Саясий илимдин предмети боюнча бирдиктүү көз караштын жоктугу, объективдүү түрдө ар түркүн илимдердин өкүлдөрү саясатты жана бийликти өз тармактарынын салттары аркылуу изилдеп үйрөнүүлөрү менен шартталып келген. Айталык, юристтер саясий илим мамлекетти иликтейт дешсе; философтор саясат таанууну социалдык философиянын бир түрү деп карашууда; ал эми социологдор болсо, аны социологиянын саясий көрүнүштөрдү изилдей турган тармагы катары эсептешүүдө ж.б. д.у.с.

Саясат таануунун калыптанышына олуттуу түрткү берген ЮНЕСКО болгон, анын демилгеси боюнча 1948-жылы Парижде саясий илимдин проблемалары боюнча эл аралык коллоквиум өткөрүлгөн. Анда «саясий илим» термини жекелик санда колдонулсун деп чечилген. Саясий илимдин мазмунун төмөндөгүдөй проблемалар түзгөн: 1) саясий теория (саясий теория жана идеялар тарыхы); 2) саясий институттар (конституция, борбордук өкмөт, аймактык жана жергиликтүү өкмөт, мамлекеттик администрация, өкмөттүн экономикалык жана социалдык функциялары); саясий институттардын салыштырма анализдери; 3) партиялар, топтор жана ассоциациялар, жараандын өкмөткө жана акимчиликке катышуусу, коомдук пикир); 4) эл аралык мамилелер (эл аралык саясат, эл аралык саясат жана уюмдар, эл аралык укук). Бирок, саясий илимдин предмети боюнча жогортодо көрсөтүлгөн эки көз карашты жакындатууга жетишүү мүмкүн болбоду. Кийинчерээк саясий илимдин бүткүл дүйнөлүк конгресстеринде талдоо алкагына улам жаңы темалар, мисалы, шайлоочулардын шайлоолордогу жүрүм-туруму, чечим кабыл алуу процесси, саясий модерндештирүү, европалык интеграция д.у. сыяктуулар кошулуп жатты, мунун өзү бул илимдин предметин кеңитип жана ар түрдүү көз караштардын бир ымалага келишин татаалдатып жиберди.

Саясат таануунун предмети жана милдеттери боюнча эки көз караштын принципиалдуу айырмачылыктары эмнеде?

2. Негизги түшүнүктөр

Мамлекеттин, коомдун жана индивиддин бийликти бөлүштүрүү жана ишке ашыруу боюнча өз ара аракеттери категориялар, б.а. негизги түшүнүктөр системасы аркылуу туюндурулат. Саясат таануунун категорияларын классификациялоо ар кандай критерийлер боюнча ишке ашырылышы мүмкүн. Эгерде критерий катары саясий турмуштун өзгөрмөлүүлүк жана турактуулук деген абалын алсак, анда түшүнүктөрдү эки топко бөлсө болот. «Саясий кызыкчылык», «саясий тандоо», «саясий өнүгүү», «саясий процесс», «саясий модерндештирүү», «саясий технологиялар», «саясий кырдаал», «саясий альтернатива» ж.д.у. сыяктуу категориялар чагылдырышат. «Саясий бийлик», «саясий режим», «саясий система», «саясий нормалар», «саясий салттар», «саясий маданият» д.у.с. түшүнүктөр саясий өнүгүүнүн динамизмин билдирет. Саясат таануунун тили ийкем, кооз, өзүнүн туюнтуу формалары боюнча ар түркүн келет, бирок, жетиштүү түрдө катуу талап коюлат. Саясий илимдин тили вербалдык (оозеки, лат. *verbalis* — оозеки, сөз жүзүндө) формада болот, б.а. белгилүү бир саясий көрүнүштөрдү туюндурган бийлик, режим, демократия ж.б. түшүнүктөр түрүндө билдирет.

Бирок саясат таануу конкреттүү саясий институттардын маңызын жана ишмердигин билдирүүчү символдорду, эн белгилерди, стереотиптерди пайдаланат. Айталык, мамлекеттин түзүлүшү жана анын максаты герб, гимн, туу өңдүү мамлекеттик символикада чагылдырылат. Ал эми саясий партиянын же кыймылдын башкы идеясы менен максаты эмблемада же эн белгиде туюндурулушу мүмкүн. Айталык, фашисттик Германиядагы нацисттик партиянын эмблемасы свастика — учтары түз бурчтук менен ийилген крест болучу. Байыркы элдердин искусствосунда ошондой эле антикалык жана орто кылым мезгилинде бул эмблема жердин асылдуулугунун, күндүн, кайчылашкан чагылгандын символу болгон. Фашисттик Германияда, ал агрессия менен зомбулуктун символуна айланган. ✓

❓ Россиянын мамлекеттик гербиндеги эки баштуу бүркүт кандай идеяны символдоштуруп турганы жана бүркүттүн баштары эмне үчүн карама-каршы жакты карап турганы жөнүндө ойлонуп көрүңүздөрчү?

Илимдин усулдары

Саясат таануу саясий көрүнүштөрдү таанып билүүчү кандайдыр бир атайын усулдарды түзгөн жок. Ал саясаттын табиятын терең жана ар тараптуу изилдөө үчүн өзүнө жакын билимдердин усулдары менен ыкмаларын пайдаланат. Ар бир усул белгилүү бир кырдаалды изилдөөдө натыйжалуу.

Саясат таанууда адегенде институционалдык жана тарыхый усулдар пайдаланылган.

Юридикалык илимдерде үстөмдүк кылган **институционалдык** усулдун жардамы менен саясий турмуш саясий институттардын (укук, мамлекет, партиялар, бирикмелер, кысым көрсөтүү топтору д.у.с.) иши аркылуу анализденип келген.

Тарыхый усул саясий турмушту саясий процесстин эволюциясынын контекстинде карап, өткөндүн, учурдун жана келечектин байланыштарын аныктоо негизинде изилдейт.

XIX кылымда саясий ой-жүгүртүүгө социологиянын таасири өстү.

Социологиялык мамиле саясатты социалдык-экономикалык, идеологиялык, маданий жана башка алакалар контекстинде карайт. Саясаттын социалдык мамилелерге көз каранды экенин Аристотель небак эле көрсөткөн. Айталык, ал байлар менен кедейлерди, атактуулар менен санда жокторду, кол өнөрчүлөр менен көпөстөрдү мамлекеттин элементи катары караган.

Саясий көрүнүштөрдү элестүү жана конкреттүү көрсөтүш үчүн XX кылымдын 30-жылдарында **бихевиористтик** усул пайда болду. Бул усул боюнча саясат конкреттүү инсандын жүрүм-туруму менен байланышта каралып, саясий көрүнүштөрдүн сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрүн аныктоого мүмкүнчүлүк түзүлдү. Ошондон бери саясат таануу боюнча изилдөөлөрдө математикалык усулдар, статистика маалыматтары, анкеталык сурамжылоо, моделдештирүү ж.б. ыкмалар активдүү пайдаланыла баштады.

Психологиялык усул жана анын көп түрүнүн бири — **психикалык** анализ менен бихевиоризм органикалык түрдө байланышкан. Психологиялык усулду эң биринчилерден болуп, «Падыша» («Государь») аттуу белгилүү эмгектин автору — Н. Макиавелли пайдаланган. Мунун өзү шык-илхам, каалоо, ышкыкумарды жана индивид кемчиликтерин (ачкөздүк, кошоматтык, көрө албастык ж.б.) талдоо аркылуу саясий жүрүм-турумдун субъективдүү механизмдерине жасалган эң сонун анализ болгон. Психологиялык усулдун чегинде жүрүм-турумдун өбөлгөсү

Саясат таануунун усулдары	Эмнеге көңүл бурулат	Саясатты кантип изилдейт
1. Институционалдык усул	Укук, мамлекет, саясий партиялар жана кыймылдар д.у.с. саясий институттардын өз ара аракеттерине	Официалдуу структураларды жана кабыл алынган чечимдердин формалдуу эрежелерин анализдөө
2. Тарыхый усул	Мезгил менен мейкиндикте өтүп жаткан саясий көрүнүштөргө жана процесстерге	Саясий нормалардын, мамилелердин, институттардын өзгөрүштөрүн өткөндүн, учурдун жана келечектин контекстинен талдоого алуу
3. Социология усулу	Саясаттын экономика, социалдык структура, идеология, маданият д.у.с. социалдык факторлордон көз карандылыгын	Саясатты өз кызыкчылыгын көздөгөн социалдык топтордун максаттуу өз ара аракеттенүүлөрүнүн чөйрөсү катары анализдөө. Кызыкчылыктардын мүнөзү социалдык факторлор менен шартталган
4. Бихевиористтик	Саясатты, айрым адамдын жүрүм-турумун инсандык чен-өлчөм менен кароого	Индивидуалдуу системалуу байкоого алынган жүрүм-турумун жана анын себептерин аныктоо мүмкүнчүлүгүн анализдөө
5. Психологиялык усул	Ниеттенүү, каалоо, кумарлануу д.у.с. саясий жүрүм-турумдардын субъективдүү механизмдерине	Саясий жүрүм-турумга таасир этүүчү индивидуалдык сапаттарды, мүнөздөрдү, акылдан тыш психикалык процесстерди талдоого алуу
6. Системалуу усул	Саясаттын бир бүтүндүгүнө жана анын тышкы чөйрө менен болгон өз ара алакасынын мүнөзүнө	Саясат жана бөлөк чөйрөлөр ортосундагы ресурстар менен маалыматтарды алмашуунун мүнөзүн жана бийлик институттарынын ресурстарын бөлүштүрүү жолдорун талдоого алуу

катары психикалык мотивдердин бүткүл спектри каралат, ал эми психикалык анализде болсо, саясий ишмердиктеги аңдоодон тыш аракеттерге басым жасалат. Психикалык талдоонун жакшы жактары, анын жардамы менен саясий жүрүм-турумдун иррационалдык, б.а. акыл менен аңдалбай жасалган (латындын *rationalis* — акыл-эстүү, *irrationalis* — акыл-эссиз), моменттерин түшүндүрө ала тургандыгында. Ырас, дайыма эле саясий жүрүм-турумдан субъекттин так максатын аныктап, анын идеалын талдоого мүмкүн эмес. Субъекттин кылык-жоруктары аңдалбаган, б.а. бала кезде алган таасирлери менен да шартталат деп эсептейт; психикалык талдоо усулун түзүүчү австриялык психолог жана психиатр З.Фрейд (1856–1939). Эмоционалдык кызууланган учурларда балалыктын түспөлдөрү жана таасирлери жүрүм-турумдардын мотиви болуп калышат. Психикалык талдоо усулу тоталитаризмдин маңызын ачып көрсөтүүдө, саясий жүрүм-турумдун деструкциячыл жана агрессиячылдыгын, мисалы, кыжырланган элдин толкунун, пайда болгон проблемаларды чечүүнүн жолу катары согушка чакырган саясатчылардын, өзүнүн жеке бийлигин орнотуу үчүн миллиондогон мекендештерин жок кылууга жөндөмдүү болгон жолбашчылардын жүрүм-турумдарын түшүндүрүүдө өтө натыйжалуу болуп чыкты.

XX кылымдын 50-жылдарында анализдин эмпирикалык усулдары сыңдоого алынып, системалуу усул калыптана баштайт. Бул усул чегинде саясат деген бүтүндөй бир жетилген курам катары каралып, ал эми анын (саясаттын) өнүгүү логикасы, бир жагынан, тышкы чөйрө менен өз ара аракетениши, экинчи жагынан, саясатты түзүүчү элементтердин ортосундагы ички байланыштардын мүнөзү менен шартталышы катары эсептелет.

❓ Россиядагы саясий турмуштун төмөндө көрсөтүлгөн жактарын талдоо үчүн саясий илимдердин усулдарынын кайсынысы алда канча натыйжалуу келет:

а) шайлоо алдында шайлоочулардын саясий маанайларын изилдөө үчүн;

б) закон чыгаруучу, аткаруучу, сот бийликтери институттарынын ишмердигинин натыйжаларын аныктоо үчүн;

в) саясий лидерлердин иштеринин максаттарын түшүнүү үчүн;

г) Россиянын тышкы саясатынын азыркы шарттагы максаттарын аныктоо үчүн?

Саясат таануунун мыйзамченемдүүлүктөрү

Ар кандай илим сыяктуу эле саясат таануу да саясат жөнүндөгү билимин мыйзамченемдүүлүктөр, б.а. объективдүү, туруктуу өз ара байланыштар, принциптер, тенденциялар формасында берет. Мындай мыйзамченемдүүлүктөрдү алгач Н. Макиавелли менен Ш.Монтескье (француз жазуучусу, философ, тарыхчы; 1689–1755) ачууга аракеттенишкен. Алар жаратылыш факторлору, психология, элдердин маданияттары саясат менен өз ара байланышта экенин белгилешкен.

Адатта, өз ара көз карандылыктардын эки тобун бөлүп көрсөтүп жүрүшөт: 1) саясаттын коомдук турмуштун башка чөйрөлөрү менен болгон объективдүү байланыштары; 2) нукура саясий мыйзамченемдүүлүктөр, б.а. саясаттын элементтеринин ортосундагы туруктуу өз ара көз карандылыктар. Биринчи топко саясий формалардын экономикалык өнүгүүдөн көз карандылыгы; демократиянын коомдун маданий деңгээли менен шартталышы; демократиялык салттардын болушу; башкаруунун формасына аймактын көлөмү таасир этери сыяктуулар кошулат. Экинчи топко, мисалы, легитимдүүлүк принциби — кандай гана бийлик болбосун, коом тарабынан анын таанылышына муктаждыгы; саясий чечимдер аткаруу механизминин болушун жолдой турганы; саясий бийлик субъекттен объектке жана анын тескерисинче өткөрүлүп берилиши менен гана иштей турганы; режимдин туруктуулугу бийликтердин чектерин ажыратуу принциптерин сактоо жана саясатты башка чөйрөлөрдөн бөлүү менен шартталаары ж.д.у. сыяктууларды кошушат.

② Төмөнкү тарыхый фактылардан кандай мыйзамченемдүүлүктөрдүн аракеттери көрүнөт?

а) Азия, Африка жана Латын Америкасы өлкөлөрүнүн басымдуу көпчүлүгүндө демократиялык эмес, жараандык жана аскерий диктатуралар формасындагы авторитардык режимдер орун алган;

б) СССРде, Борбордук жана Чыгыш Европа өлкөлөрүндөгү коммунисттик партиялардын режимдери 1989–1991-жылдары бат жана салыштырмалуу тынч түрдө кыйрап кетти.

Корутундулар

1. Саясат таануу саясаттын ар кыл көрүнүштөрүн кучагына алган, саясат тууралуу билимдердин кеңири комплекси болуп саналат. Саясий билимдердин бөлөк билимдерден өзгөчө

айырмасы, ал саясий жамаатташтыкта, б.а. саясий турмушка түздөн-түз же кыйыр түрүндө катышкандардын арасында бийликти бөлүштүрүүнүн жана ишке ашыруунун табиятын, шарттарын жана технологиясын ачып көрсөтүүсүндө турат.

2. Саясий процессте калайыкчыл бийликтин (эң оболу мамлекет) институттары, коом жана индивид активдүү катышуучулар катары өз ара катышта болгондуктан, **саясат таануу — бул калайыкчыл бийлик (публичая власть) институттарынын, коомдун жана индивиддин өз ара аракети аркылуу көрүнүүчү саясий жамаатташтыктагы бийликтин курам-түзүмү, бөлүштүрүлүшү жана ишке ашырылышы жөнүндөгү илим деп аныктама берсе болот.**

Өз ара катыш аракеттеринин тиби коомдук саясий аң-сезимдин жана маданияттын деңгээлине, партиялык системанын жетиктигине, саясий элита менен лидерлердин сапатына, эл аралык саясий мамилелердин мүнөзүнө ылайык конфликт же консенсус түрүндө болушу ыктымал. Мына ушу өзгөрмөлөр саясат таануунун предметинин мазмунун терең ачып берет.

3. Саясат таануунун башка саясий дисциплиналар (саясий социология, саясий философия, саясий психология, саясий география, саясий антропология д.у.с.) менен шайкештиги жөнүндөгү маселе боюнча, ошондой эле саясат таануунун предмети боюнча да бирдиктүү пикир жок. Окумуштуулардын бир тобу саясат жөнүндөгү бирдиктүү жалпы илим — саясат таануу бар, анын составдык элементтерин саясий социология, саясий антропология, саясий философия, мамлекет жана укук теориясы ж.у.с. саясий дисциплиналар түзөт дешет. Экинчи топтогу изилдөөчүлөр — саясат таанууну саясат жөнүндөгү илимдердин бири катары карашат, саясат таануу менен бир катарда эле өз бет алдынча саясий социология, саясий философия, саясий антропология ж.б. илимдер да бар деп эсептешет.

2. ⁴ **КООМ ЖӨНҮНДӨГҮ ИЛИМДЕР СИСТЕМАСЫНДА СЯСАТ ТААНУУНУН ОРДУ**

Саясат таануунун маанисин аныктоочу факторлор

Саясат таануунун коом турмушундагы ролу жана мааниси эки кырдаал: 1) анын предметинин өзгөчөлүгү менен жана 2) ал аткара турган, ошондой эле саясат таанууну коом жана

саясат жөнүндөгү башка илимдердин айырмалап туруучу функциялары менен шартталган.

Саясат таануунун коом жөнүндөгү илимдердин арасындагы өзгөчө орду бар. Экономика, демография, маданият таануу, психология, укуктан д.у.с. айырмаланып, анын анализдөөчү предмети саясат болуп эсептелет. Коомдун өнүгүшүндө саясат маанилүү ролду ойнойт: топтордун, индивиддердин жалпы таламдарын билдирүү менен, ал коомдун интеграциясын жана бүтүндүгүн камсыз кылат, жаңжалдарды чечет, социалдык ар түрдүү субъекттердин керектөөлөрүн ымалага келтирет. Айталык, мораль, дин, укук, салт, каада сыяктуу башка социалдык жөнгө салуучуларга салыштырганда, саясат саясий бийлик сыяктуу инструмент аркылуу коомдук процесстерге алда канча натыйжалуу таасир эте алат.

Саясат таануу саясат жөнүндөгү илимдер системасында

Коомдун саясий турмушу — бир топ татаал жана такай өзгөрүп туруучу реалдуулук. Ал тандоого мүмкүн болгон бардык көрүнүштөрдү өзүнө камтыйт. Бирок, индивид, социалдык топ, саясий институт тарабынан тандалган аракеттердин же жүрүм-турумдардын варианттары коомдо үстөмдүк кылып жаткан тигил же бул дөөлөттөрдүн автоматтык түрдөгү ишке ашырылышы болуп саналбайт. Бул тандоо көптөгөн кокустуктардан өтсө да, саясат субъектиси жекече шыктануулук, интуитивдүү ылым тартуу, конъюнктуралык баамга салуу сымал маанилүү факторлорду эске алат. Ушул себептен улам саясат деген бийликти пайдалануу менен байланышкан өнүгүү менен жүрүм-турум стандарттарынын бирде байкалып, бирде байкалбаган мүмкүнчүлүктөрүн такай тандоочу чөйрө болуп калат экен.¹ Саясий чечимдерди, аракеттерди тандоо процессинин ар түрдүү жактары, аларды сарптоолор жана конкреттүү натыйжалар менен салыштыруу саясий билимдердин бүтүндөй бир спектринин предмети болуп саналат.

Саясий социология индивиддердин, социалдык топтордун, партиялардын, коомдук кыймылдардын саясий аң-сезимин жана жүрүм-турумун иликтөө менен бийликтин бөлүштүрүлүшү менен калыптанышында коомдук таасирин аныктайт. **Мамлекет менен укуктун теориясы** мамлекет институттарынын: өкмөттүк аппараттын, укук системаларынын, башкаруучу саясий партиялардын ишмердигин талдоо аркылуу саясий турмушту иликтейт. **Саясий философия** бийликтик мамилелердин дөөлөттүк жана дүйнөгө көз караштык аспектилерин саясий мейкиндик менен убакыттын, саясий тандоонун эркиндигинин контекстинде изилдейт. Ал саясий көрүнүштөрдү жалпылоонун эң жогорку деңгээлине ээ. «Саясий адам» саясий чыгармачылыктын субъектиси катары **саясий антропологиянын** предмети болуп эсептелет. Саясий антропология саясий адамдын коомго тийгизүүчү таасиринин мүмкүнчүлүгү менен чектерин адамдын табиятынан, анын табигый укугунан (жашоого, коопсуз болууга, эркиндикке, зомбулукка каршылык көрсөтүүгө акылуулугу д.у.с.) деп эсептеп, мына ушулардын өзү мамлекеттин принциптерине жана мыйзамдарына караганда приоритеттүү экенин билдирет. **Саясий психология** саясатты шыктануулардын, каалоолордун, ышкы-кумарлардын, стереотиптердин, ыйман-адептердин, салттардын саясий жүрүм-турумга тийгизген таасири аркылуу карайт.

Жогоруда көрсөтүлгөн саясий билим тармактары менен салыштырып караганда саясат таануу бир катар өзгөчө белгилерге

17 ГОСУДАРСТВЕННОГО

УЧЕБНОГО ИНСТИТУТА

800226

ээ. Биринчиден, саясат таануу саясаттын жалпы теориясы катары айрым тармактык билимдердин теорияларынын тыянактарын бириктирип, синтездейт да, алардын методологиялык негиздерин түзөт. Тармактык билимдердин саясий теориялары: мамлекет жана укук, саясий антропология, саясий этнография, саясий психология д.у. сыяктуулар саясат таануудан таанып билүүнүн принциптери менен ыкмаларын өздөштүрүшөт. Экинчиден, саясат таануу бийликтин бөлүштүрүлүшү менен ишке ашырылышынын процессине таасир эткен булактарды жана кыймылдаткыч күчтөрдү аныктоо аркылуу бийликти бөлүштүрүү жана ишке ашыруудагы саясий өз ара аракеттерди изилдейт. Саясат таануу эң алды менен ушул процесстерде мамлекеттин жана анын структурасынын ролун, саясий партиялардын, кысым көрсөтүүчү топтордун, элиталардын, лидерлердин маанисин карайт. Ошондой эле саясат таануу саясий-маданий факторлордун маанисин, саясат субъектилеринин жетилүү деңгээлин аныктоочу саясий социалдашуунун мүнөзүн да эске алат.

Ошентип, саясат таануу саясий практиканы иликтеп, өз тыянактарынын жогорку даражада практикалык багытталышын аныктайт. Бирок, саясат таануу саясий өз ара аракеттерди да теориялык жактан анализдейт. Демек, саясат таанууда анализдин эки деңгээли (эмпириялык жана теориялык), ошондой эле саясаттын институционалдык (саясий аң-сезимдин багыт-тандырылышы, саясий маданияттын мазмуну жана топтордун, индивиддердин жүрүм-турумдары) аспектилери органикалык түрдө өз ара байланышкан.

② Саясат жөнүндө ушунчалык көп илимдердин болушу эмнеден келип чыккан жана алардын айырмачылыктары эмне менен шартталган?

4 **Саясат таануунун функциялары**

Саясат таануунун коом турмушундагы милдети ал аткаруучу функциялар менен аныкталат.

Турмуштун демократиялык негиздерин эми гана түзүп жаткан коомдордун конкреттүү индивиддери үчүн саясат таануу өзгөчө мааниге ээ. Биринчиден, ал таламдар тобун табуу жана аларды социалдык прогресстин тенденцияларына ылайык тастыктоо менен коомдук өнүгүүнүн абалын аныктоого жөндөмдүү. Экинчиден, коомдук өнүгүүнүн тенденцияларын түшүнүү индивиддерди саясий жамаатташтыктарга бириктирүүчү натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгууга, ошондой эле коомдук

жана жекече таламдарды ишке ашырууну камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Үчүнчүдөн, индивидди социалдык-саясий билимдер менен куралдандыруу аркылуу саясат таануу ага коомдук эволюциянын логикасын түшүнүүгө жана саясий турмушка аң-сезимдүүлүк менен катышуунун рационалдуу жана натыйжалуу жолдорун иштеп чыгууга жардам берет. Ошону менен саясат таануу инсанды саясий тажрыйба, саясий маданият менен байытат, тарыхый процесстин аң-сезимдүү жана өз алдынчалуу субъектисин калыптандырат. Бирок, саясат таануу коомду бардык башаламандыктардан жана жаңжалдардан сактап кала албайт. Анткени саясий турмуш дайым эле саясатка катышуунун жүйөөсүн рационалдуу түшүнүү негизинде өнүкпөйт. Ошондуктан саясат таануу өзүнүн талдап-тастыктоо усулдарын өркүндөтүүгө, эрк негизин жана анын которулуп тароо механизмдерин терең изилдөөгө милдеттүү.

Таанып билүү функциясы саясий реалдуулукту таанып билүүгө жана бийлик мамилелеринин табияты менен булактары, аларды рационалдуу уюштуруунун жолдору жөнүндөгү фундаменталдуу билимдерди берүүгө багытталган.

Инструменталисттик функция саясат субъекттеринин таламдарын ымалага келишинин жана эсепке алуунун негизинде коомдун саясий жана бөлөк чөйрөлөрүн кайрадан өзгөртүүнүн натыйжалуу жолдорун көрсөтөт.

Саясий социалдаштыруу функциясы жараандардын демократиячыл саясий маданиятын калыптандырууга, саясий жүрүм-турумдун жалпы кабыл алынган нормалары менен стандарттарынын негизинде индивиддердин саясий жамаатташтыкка чогулуп биригүүсүнө көмөк берет.

Диагностикалык функция программа менен саясий курстардын конкреттүү коомдун өнүгүүсүнүн реалдуу мүмкүндүктөрү менен абалына, о.э. социалдык прогресстин тенденцияларына ылайык келишин аныктап берет.

Саясий рефлексия функциясы социалдык процесстерди рационалдуу-сынчыл көз караш менен баа берүү жөндөмдүүлүгүн иштеп чыгууга, саясий турмушта өз ордун, өз ролун, өз тагдырын өзү эркин тандап алууга чакырылган.

Божомолдоочу функциясы ар түрдүү факторлордун: эл аралык, экономикалык, социалдык-таптык, идеологиялык д.у. сыяктуулардын таасирлерин эске алуу менен саясий процесстердин каалаган жана мүмкүн болгон варианттарын иштеп чыгууга чакырылган.

Азыркы учурдагы Россия үчүн саясий илимдин өзгөчө актуалдуулугу эмне менен шартталган?

II бап. САЯСИЙ ИЛИМДИН КАЛЫПТАНЫШЫ

Азыркы кездеги саясат таануу Батыш Европада жана АКШда пайда болгон. Ал батыш цивилизациясынын маданий салттарына жана саясий ой-жүгүртүүлөрүнүн жетишкендиктерине таянат. Албетте, бул Чыгышта же Россияда саясий идеялар өнүккөн эмес дегенди билдирбейт. Россияда да, Чыгыш өлкөлөрүндө да өз саясат таануу боюнча салтын калыптандыруу үчүн саясий ой-жүгүртүүлөр эмпириялык жана илимий билимдерди жетиштүү түрдө топтошкон. Россияда саясий ой-жүгүртүү көбүнчө батыштын идеяларын өздөштүрүү жана аларды Россиянын шартында көнүк алдыруу менен өнүккөн. Бирок, тийиштүү маданий, экономикалык, социалдык чөйрөнүн жоктугунан, батыштын либералдык идеялары россиялык саясий ой-пикирдин орус консерватизми жана радикализми сыяктуу гана багыттарын активдештирип жиберген.

3. САЯСИЙ БИЛИМДЕРДИН ӨНУГҮШҮ

Алгач саясий билимдер өз алдынча тармак болбогондуктан диндин, философиянын, этиканын, мистиканын бөлүгү катары гана өнүккөн. Бирок, бара-бара саясий идеялар этиканын, диндин, философиянын таасиринен арылып, коомдук турмуштун рационалдашуу процессин чагылдыра баштаган. Саясий билимдердин өз алдынча илим тармагы катары калыптануу процессинде үч мезгилди бөлүп көрсөтсө болот. Алар а) антикалык замандын саясий ой-пикири; б) орто кылымдардагы саясий ой-жүгүртүү; в) Жаңы замандын саясий окуулары.

Антикалык замандын саясий ой-пикири

Байыркы Грециянын жана байыркы Римдин саясий ой-пикиринин өнүгүшү бир катар **жалпы белгилер**:

1) адилеттикти жана тартипти камсыз кылууга жөндөмдүү мамлекеттин идеалдуу моделин издөөсү;

2) саясатты адамдын цивилизациялуу жашоосунун бирден-бир формасы катарында карап, анда мамлекет, коом жана индивиддин биримдиги божомолдонгон;

3) философия, этика жана саясат билиминин ортосунда так чектин жоктугу, ошол себептен саясий эмгектердин насаатчы мүнөздө болгону;

4) диндин таасиринен улам саясий ой-пикирде рационализмдин чектелген мүнөздө болгону;

Байыркы Грециянын бардык философтору тигил же бул өлчөмдө бийлик, мамлекетти башкаруу маселелерине токтолуп өтүшкөндүктөн, антикалык замандагы саясий билимдер **фило-софиялык-этикалык формада** болушкан. Канткен менен, саясий ой-пикирдин өнүгүшүнө байыркы грек философтору Платон (б.з.ч. 427–347) — «Мамлекет» жана «Мыйзамдар» деген эмгектердин автору, ошондой эле анын окуучусу, «Саясат» деген атактуу трактатты (чыгарманы) жазган Аристотель (б.з.ч. 384–322) зор салым кошушту. Римдик оратор, мамлекеттик ишмер, жазуучу жана философ Цицерондун (б.з.ч. 106–43) «Мамлекет жөнүндө» жана «Мыйзамдар тууралуу» аттуу эмгектери саясий ой-жүгүртүүнүн өнүгүшүнө олуттуу таасир көрсөтүштү.

3 Байыркы Греция менен Байыркы Римдин саясий идеяларында антикалык полис (шаар-мамлекет) сыяктуу уникалдуу коомдук форманын жашап-өнүгүү тажрыйбасы жалпыланып тыянакталган. Полис коомдук жана мамлекеттик түзүлүштүн өзгөчө тиби болуп саналган. Ал полис жараандары — эркин менчик ээлери менен өндүрүүчүлөр жамаатынын экономикалык жана саясий суверенитетине (толук көз карандысыздыгына, өз алдынчалыгына) таянган. Бул суверенитет боюнча бардык бийлик полистин жараандарына таандык болгон, б.а. эң оболу, элдик чогулушта добуш берүү жана мамлекеттик маселелерди чечүүгө катышуу ар бир эркин жараандын мүмкүндүгү жана милдети болуп эсептелген. Полис батыш цивилизациясы өсүп чыккан баштапкы социалдык уюкча болуп калды.

Саясат менен мамлекеттин табияты жана маңызы

«Саясат» (политика) термини антикалык заманда пайда болуп, түз маанисинде «полисти башкарууга катышуу» дегенди билдирген, Платон менен Аристотель саясатты адамдардын цивилизациялуу чогуу жашоосунун бирден бир формасы катары карашкан. Алар саясаттын социалдык максаты жараандарды, алардын каршылыктуу таламдары менен керектөөлөрүн бириктирүү жолу менен, бирдиктүү бир саясий жамаатташтыкка чогултуу деп эсептешкен. Коомдук турмушта биримдикти камсыз кылып, жалпы макулдукка жетишүүгө мүмкүндүк берген механизм мамлекет болуп саналат. Ал жалпы таламдарды коргойт. Ошондуктан антикалык саясий ой-пикирдин борбордук темасынын бири мамлекеттин идеалдуу моделин издөө болсо керек.

❓ Антикалык философтордун пикири боюнча, эмне үчүн саясат мамлекеттин ичинде гана болот? А бүгүн абал кандай? Бийлик мурдагыдай эле мамлекеттин колуна топтолгонбу же бийликке ээ жана таасири бар мамлекеттик эмес институттар барбы? Аларды санап чыккыла.

Байыркы ойчулдар мамлекет жараандар тарабынан, алардын материалдык керектөөлөрүн канааттандыруу жана жамаатчылдарды полистик алкагында бириктирүү үчүн түзүлөт деп ойлошкон. Ошондой эле алар мамлекет деген акыл-эстин, тартиптин жана адилеттиктин так өзү, анткени мамлекет гана адамдарды бири-биринин жаманчылыгынан, орой мамилесинен, татыксыз жорук-жосундарынан коруй алат деп ишенишкен. Мамлекеттин максаты — бактылуу жашоо үчүн мүмкүндүк түзүү. Ошондуктан Аристотель, мисалы, мамлекетти «жашоонун жеткилең формасы», «бактылуу жашоо чөйрөсү» деп кокусунан мүнөздөгөн эместир. Мамлекет акылдын так өзү катары «бактылуу жашоо» максатын көздөгөн «жалпы жыргалчылыкка» кызмат кылат.

❓ Эмне үчүн Аристотель саясат менен мамлекетти «сонун», «адилет», «бактылуу», «жеткилең» деген түшүнүктөр менен сыпаттаган?

Идеалдуу мамлекеттин формалары

Бирок, туура уюмдашкан жана адилеттүү мамлекетте гана адам өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн ача алат, өзүндөгү арам ойлуу сапаттарды тыят жана бактылуу болот деп эсептешкен байыркылар. Айталык, Платон ошол кездеги бардык мамлекеттердин формаларын айыптап, аларды бузулгандар деп атаган. Анткени алардын уюштурулушу, ал өзү айткандай, адамдардын табиятына ылайык келген эмес. Дал ошондуктан алар, философту пикири боюнча, түп маңызына чейин бузулуу процессине сөзсүз дуушар болмокчу. Айталык, 1) тимократия (аскерий башкаруу) бурмаланып өзгөрүп отуруп, 2) олигархияга (байлардын башкаруусу) айланат, ал, өз кезегинде, бурмаланып өзгөрүп, 3) демократияга (көпчүлүктүн башкаруусу), ал эми андан сөзсүз түрдө тиранияга (бир адамдын чексиз жана каардуу башкаруусу) өтөт. Мындан Платон аскерлердин, байлардын, көпчүлүктүн жана тиран бийлиги адам табиятына каршы келет деп

корутунду чыгарган. Ал адилетти сактаган жеткилең аристократия формасын башкаруунун ошол жеткилең эмес формаларына карама-каршы койгон. Платондун ою боюнча, акылдан бүткөн жеткилең (идеалдуу) мамлекеттин үлгүсү болуп даанышман-философтордун башкаруусу саналат. Ар бир сословие (башкаруучулар, аскерий адамдар, дыйкандар) өз функциясы менен ролдорун ымалалашып аткарып турганда, б.а. адамдардын табигый теңсиздигине жеткилең аристократия формасы ылайык келет. Ушул принцип боюнча курулган мамлекет — изги мамлекет болуп саналат. Эң оболу мындай мамлекет өзүнүн даанышман башкаруучулары менен акылдуу, өзүнүн эр жүрөк аскерлери менен каарман, өзүнүн начар бөлүгүнүн мыкты бөлүгүнө баш ийүүсү менен ал мамлекет — эстүү-баштуу. Мындан тышкары, ушундай мамлекет адилеттүү, анткени бардык сословиелер ага бир бүтүн нерсе катары кызмат өтөшөт, бөлөк бирөөнүн ишине кийлигишпей, өз иштери менен алек. Платондун пикири боюнча, «өз иши менен алек болуу жана бөлөк бирөөгө кийлигишпөө — бул адилет дегендин эле өзү».

❓ Платон эмне үчүн мамлекеттин идеалдуу формасы деп жеткилең аристократияны, ал эми демократияны — эң начары деп эсептеди? Платондун берген баасы менен сиз макулсузбу? Өз жообуңузду далилдеңиз.

Аристотель мамлекеттин идеалдуу формасы деп политияны эсептеген. Философтун тилинде «полития» термини бир убактын өзүндө «конституцияны» да, «республиканы» да билдирген. Ал политияны мамлекеттин саясий формасы катары карап, ага мүлк менен билим цензине эгедер болгон көпчүлүктүн башкаруусу катары аныктама берген. Аристотель биринчилерден болуп саясий форманы социалдык структура менен байланыштырган. Аристотель үчүн полития мамлекеттин бардык формаларынын эң жакшы жактарын чагылдырган жана орто таптын таламын жактаган. Ошентип Аристотель саясий ойпикирлер тарыхындагы бирден-бир фундаменталдуу идеяны — аралаш, орто багыттагы режимдер идеясын көтөрүп чыккан.

❓ Аристотелдин аралаш, ортолук багыттагы режимдери жөнүндөгү идея эмнеси менен маанилүү? Азыркы учурдагы өлкөлөрдүн саясий практикасында ал идея чагылтылып жатабы жана кантип? Мисалдар келтиргиле.

Орто кылымдардагы саясий идеялар

Орто кылымдагы саясий ой-пикир үч карама-каршылыктуу, бирок, өз ара байланыштуу проблемалардын: 1) монархтардын абсолюттук бийлигин күчөтүү зарылдыгын негиздөөнүн; 2) күчтүү борбордошкон бийликти чектөөнүн каражаттарын издөөнүн; 3) жараандык бийликтен чиркөө бийлигинин жолу улуктун (приоритеттүүлүгүн) далилдөөнүн тегерегинде өнүккөн.

Ал мезгилде саясий билим **диний-этикалык формада** болгон. Саясий ой-пикир уламалардын аракеттери менен өнүктүрүлүп, анда коомдук мамилелерге христиан моралынын тийгизген таасири чагылдырылган.

Христиан дини менен чиркөө рим коомунун терең кризисинин доорунда түптөлдү. Калайыктын кеңири массасын руханий жактан кулдандыруу зарылдыгы бирдиктүү монотеисттик, б.а. бир гана Кудайды тааныган динди талап кылды. Рим императору Константиндин (болжолу 285–337) тушунда эле христианчылык мамлекеттик дин болуп таанылган. Ал кезде чиркөө саясий үстөмдүк аппаратынын маанилүү бөлүгү болуп калган. Бирок, чиркөө иерархиясы императорлордун деспоттук бийликтерине баш ийдирилген. Ошондой болсо да, чиркөө өзүнүн саясий таасирин такай таратып, король бийлигин өзүнө баш ийдирүүгө аракеттенди. Жараандык бийликтен чиркөө бийлигинин жолу улуктун философ-динуламалар негиздөө менен айтып чыгышты. Алар христианчылыктын саясий окуусун түзүштү. Мында орто кылымдагы философ жана теологдор Аврелий Августин (354–430) менен Фома Аквинскийге (1225/1226–1274) бөтөнчө роль таандык.

❓ Орто кылымдагы саясатка диндин бараандуу таасири эмне менен шартталган, сиз кандай ойлойсуз?

Диний саясий доктринанын мазмуну

Католиктик саясий доктринага ылайык, Кудай адамдардын ой жүгүртүүсүнүн жана аракеттеринин баштапкы жана соңку пункту болуп саналат. Ошондуктан Августиндин айтуусу боюнча, жаратылыш менен адам толук бойдон Кудайга көз каранды: дал Кудай универсалдуу тартипти жаратты, ал тартиптин бир бөлүгү монарх бийлиги — мамлекет болуп саналат. Король бийлиги теңир мүнөздүү.

ал бопбош жер, ал мыйзам эмес» — деп белгилеген Ж.Ж.Руссо. Жалпы эрк тикеден-тике элдин өзү (түз демократия) тарабынан гана билдирилиши мүмкүн. Ар бир жараан көпчүлүктүн эркине баш ийүүгө тийиш, антпесе, аны эркин бол деп күч менен мажбурлашат.

❓ Сиздин оюңуз боюнча, Ж.Ж.Руссонун түз демократия деген тезисин турмушка ашыруу мүмкүнбү? Тарыхый мисалдар менен ырастаңыз, же жокко чыгарыңыз.

Консервативдүү саясий ой-пикир Агартуу доору жана 1789-жылдагы Француз революциясы көтөрүп чыккан индивидуализмдин, рационализмдин жана прогресстин идеяларын танууга негизделген. Консерватизмдин тарапкерлери курчап турган дүйнөнүн негизинде адамдын чектелген акыл-эсине баш ийбеген турмуштук башталыш жаткандыгын ырасташат. Бул турмуштук башталыш коомдун бүтүндүгүн камсыз кылчу институттардын, нормалардын, салттардын системасында көрүнөт. Коомдогу жашап жаткан саясий институттар окуялардын табигый жүрүшүнүн чагылыштары болуп саналышат. Демек, коомду кыйратып албас үчүн, турмуштук башталыштын өзүн-өзү жүзөгө ашырып жатышына кийлигишпөө кажет. Консерватизмдин негиздөөчүсү болуп Э.Берк эсептелет. Ал өзүнүн саясий идеяларын «Француз революциясы тууралуу ой толгоолорунда» тастыктаган. Мамлекетти табигый эволюциянын натыйжасы деп эсептөө менен, ал табигый укук идеясын жана коомдук келишим концепциясын сынга алган.

❓ Консервативдүү ойчулдар тарабынан табигый укук концепциясынын сындальшы эмне менен байланышкан? Ойлонгула жана аныктап көргүлө.

Социалисттик саясий ой-пикир бир тектүү эмес. Анда ортодоксалдуу рух, б.а. кайсы бир окууну, дүйнөгө көз карашты такай тутуучулук жана реформисттик багыттар бар. Ортодоксалдуу салт К.Маркстын (1818–1883), Ф.Энгельстин (1820–1895), В.И.Лениндин (1870–1924) эмгектерине таянат. Булар мамлекет — экономикалык жактан башкаруучу таптын саясий үстөмдүгүнүн куралы деп, аны бир жактуу түшүндүрүшкөн. Алар жеке менчикти жоюу жана буржуазиялык мамлекетти кыйратуу менен «эркиндик дүйнөсүнө» жол ачылат деп эсептешкен. Буржуазиялык мамлекеттин ордуна пролетариат диктатурасы-

нын мамлекети келүүгө тийиш. Ал диктатура дегеле мамлекеттин жоюлушуна негиз даярдайт жана аны элдин өзүн-өзү башкаруусу менен алмаштырат. Бирок, алар пролетариат диктатурасынын мамлекетинин жашап турушунун механизмдин жана принциптерин социализмди антикапитализм катары түшүнүүдөн алып чыгышкан.

Ошондуктан алар коомдук келишим идеялары, бийликти, ажыратуу принциптери, саясатты коомдун башка чөйрөлөрүнөн бөлүп чыгуу, жараандык коомду калыптандыруу д.у. сыяктуу буржуазиялык демократиянын жана либералдык саясий ой-пикирдин жетишкендиктерин танышкан. Марксизмдин саясий доктринасы тоталитардык режимдердин орнотулушуна алып келген. Аларды болсо монополиялык бийлик жүргүзүүчү компартиялар жетектеген.

❓ Ойлонуп көргүлөчү, марксизм боюнча, буржуазиялык мамлекетти кыйратуу жана пролетариат диктатурасын орнотуу зарылдыгы эмне менен байланышкан?

Социалдык саясий ой-пикирдин дагы бир альтернативдүү, реформисттик багыты немец социал-демократы Э.Бернштейндин (1850–1932) идеяларында байкалат. Ал классикалык марксизмди сынга алып, анын таптык чектелүүлүгүн, батыш коомунун жаңы шарттарына коопшпой турганын далилдеп чыккан. Канткен менен, мурда менчиктен ажыратылган жакыр таптардын, ошонун ичинде пролетариаттын экономикалык жана саясий системага интеграцияланышынан улам бул коом кадыресе өзгөрдү. Жашоо деңгээлинин улам жогорулашы таптык чырчатактарды бир топ басаңдатты жана коомду революция эмес, реформа негизинде өзгөртүүгө мүмкүндүк берди. Социалдык-экономикалык, саясий айырмачылыктардын бир кылкаланышы мамлекеттин табиятын өзгөрттү. Эми мамлекет жумуш берүүчү менен жалданма кызматкердин ортосунда жүрүүчү арбитрадин жана коргоочунун ролуна айланды. Кийин мына ушинтип социалдык өнөктөшчүлүк идеясы, анан социалдык мамлекет концепциясы калыптанган. Социал-демократиялык ой-пикир либералдык демократия идеясын социалдык адилеттүүлүк жана теңчилик принциптери менен бириктире алды.

❓ К. Маркс эсепке албаган, бирок Э. Бернштейн көңүл бөлгөн жана ага алда канча реалисттик теорияны түзүүгө мүмкүндүк берген факторлорду аныктагыла.

4. САЯСАТ ТААНУУ КООМДУК ПРОГРЕССТИН ФАКТОРУ КАТАРЫНДА

Саясий илим — өз алдынча бараткан илимий багыт

Азыркы кездеги саясий илим, өз алдынча академиялык иликтөө тармагы катары, батыш өлкөлөрүндө экинчи дүйнөлүк согуштан кийин биротоло калыптанды. Анын түптөнүшү кылымдар бою өнүгүп келаткан саясий практиканы теориялык талдоонун ар түркүн каражаттары менен жалпылоого умтулуп келген батыштын саясий ой-пикиринин эволюциясынын табигый натыйжасы болуп калды.

Саясий илимдин батыш өлкөлөрүндө өз алдынча билим тармагы катары таанылышы дароо боло койгон жок. Ошондуктан ал тарыхый тармактардын ичинде узакка өнүктү (АКШ), юриспруденциянын, социологиянын, философиянын бөлүгү болуп келди (Батыш Европа). Алгачкы саясат кафедрасы 1662-жылы Швецияда Упсаль университетинде түзүлдү. Андан соң 1672-жылы Францияда Саясий илимдердин эркин мектеби ачылды, ал эми 1895-жылы Англияда экономиканын жана саясий илимдин Лондон мектеби уюштурулду.

1857-жылы АКШда Колумбия колледжинде тарых жана саясий илим кафедрасынын түзүлүшү социалдык билимдин тармагы катары саясат таануунун өз алдынчалыгын ырастады. 1880-жылы ошол эле колледжде АКШда алгачкы жолу саясий илим мектеби түзүлдү. Ошол учурдан тартып, Кошмо штаттардын көптөгөн университеттеринде саясий илимдердин бөлүмдөрү ачыла баштады.

XX кылым илимий билимдин тармагы катарында гана эмес, ошондой эле коомду кайрадан өзгөртүп куруунун бөтөнчө инструменти болгон өз алдынча саясий илимдин жаралуу мезгили болуп калды. Саясий илимге болгон практиканын муктаждыгы жана ушул талаптын негизинде саясий илимдин практикалык вазийпасынын түптөлүшү жана өсүшү төмөндөгүдөй болду. Биринчиден, конкреттүү коомдордун ичиндеги демократиялык институттарды чыңдоо жана өркүндөтүү үчүн болсун, ошондой эле тең укуктуу эл аралык мамилелерди түзүү үчүн болобу, саясат таануунун корутундуларынын жогорку деңгээлдеги практикалык маанилүүлүгүн дүйнөлүк коомчулук түшүндү. 1949-жылы Парижде ЮНЕСКОнун колдоосу менен түзүлгөн саясий

илимдин Эл аралык ассоциациясы ушул максатка кызмат кыла баштады. Экинчиден, анын керектүүлүгү саясат таануу социалдык билимдин эң авторитеттүү тармактарынын бирине айланышынан көрүндү. Саясий илим Батыштагы беделдүү гуманитардык агартуу билиминин атрибуту болуп калды. АКШда гана саясат таануу боюнча 1500 кафедра иштейт, америкалык саясий илим ассоциациясынын 16 миң мүчөсүнүн 60 проценттен ашыгыраагы ушул кафедраларда илимий изилдөө жана окутуу иштери менен алектенишет. Үчүнчүдөн, бул илимдин керектүүлүгүнүн күбөсү, бардык өнүккөн өлкөлөрдөгү саясат таануу жагынан адис-аналитиктер стратегиялык чечимдерди кабыл алууда маанилүү звено болуп калышында турат. Айталык, АКШда саясат таануучулардын 25 проценти түздөн-түз башкаруу чөйрөсүндө; же фирмаларда, же мамлекеттик мекемелерде консультант болуп эмгектенишет.

Батышта социалдык-экономикалык, табигый жана статустук мүмкүнчүлүктөрү ар кыл индивиддердин бирдикте жашоонун цивилизациялуу формаларын табууга болгон муктаждыгынан улам саясат таануу активдүү өнүккөн. Батыш саясат таануусу айрым индивиддин жүрүм-турумунун толук рационалдуулугу жөнүндөгү тезиске таянган маданий салтка негизделген. Бирок, индивиддин таламдарынын рационалдык-эгоисттик табиятын эске алуу менен коомдогу саясий стабилдүүлүктү жана ымалалаштыкты камсыз кылуу механизмдин европалык жана америкалык саясий ой-пикир ар башкача элестетишет. Мында европалык илим негизинен саясий институттардын: мамлекеттин, партиялардын, укуктардын (булардын алкагында индивид да өз укуктарын ишке ашырышат) иштерине көңүл бурат. Ал эми америкалык саясий ой-пикир саясатты чечимдерди кабыл алуу процесси катары карайт. Анткени бул процесс учурунда индивидуалдык жүрүм-турумдун жүйөө-максатын, айрым адамдын ага карата реакциясын билүү өтө маанилүү.

Бийлик институттары кантип калыптанаарынын жараандар үчүн мааниси барбы? Мыйзам чыгаруучу бийлик же аткаруучу бийлик тарабынан шайланган сотторго карата жараандын түшүнүүсүндө айырмалар барбы? Президентти шайланма өкүлдөр же парламент тарабынан шайлаганга караганда, бүт элдин жалпы добуш берүүсү менен шайлоонун артыкчылыгы эмнеде? Жообуңуздарды негиздегиле.

5. РОССИЯДА САЯСИЙ ОЙ-ПИКИРДИН ЖАНА САЯСИЙ ИЛИМДИН ӨНҮГҮШҮ

Россияда саясий ой-пикирдин өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү

Россиянын саясий ой-пикири Батыштан өзгөчөлөнгөн өнүгүү логикасы бар жана башкараак маданий салттарга таянган. Саясий ой-пикир тарабынан негизделген проблемалардын жана аларды чечүү жолдорунун **өзгөчөлүктөрүн** ички жана тышкы саясий шарттар аныктаган.

Биринчи өзгөчөлүгү, саясий идеялар XIX кылымдын аягына чейин диний, этикалык жана философиялык ойдун составдуу бөлүгү болуп келген жана өз алдынчалык статусу болгон эмес. Ушул жагынан батыштын саясий ой-пикиринин өнүгүшү менен бир аз окшоштугу бар, бирок айырмасы Европада саясий илим XVI кылымда өз алдынча билим тармагына айланган. Саясий идеялардын узак мезгил бою православиянын ичинде калыптанышы анын мазмунуна из калтырган.

Экинчи өзгөчөлүгү, Россиянын саясий ой-пикири маданий салт болуп калган, индивидуалдык эркиндик дөөлөтүн жана адамдык «Мен» өзү эле жетиштүү дегенди танган соборчулукка таянган. Соборчулук, жамаатчылык салты Батышка караганда коом турмушун уюштурууда авторитардык бийликке басым жасап, ошондой эле теңчилик, ынтымакташтык, индивиддин мамлекетке көз карандылыгы сыяктуу дөөлөттөрдү кубаттаган.

Үчүнчү өзгөчөлүгү, саясий теориялардын апологетикалык-коргонмо мүнөздө экенинде. Бул өзгөчөлүк XIX кылымдын орто ченинде В. Г. Белинскийдин (1811–1848), Н. Г. Чернышевскийдин (1828–1889), А. И. Герцендин (1812–1870), Д. И. Писаревдин (1840–1868) эл көтөрүлүшү аркылуу падышачылыкты зордук менен кулатууга чакырган революциячыл-демократиялык идеялары пайда болгонго чейин байкалган.

Төртүнчү өзгөчөлүгү, Россиядагы саясий теориялардын эң эле маанилүүсү орус идеясы болгон. Ал идея боюнча Россиянын жолу — өзгөчө тарыхый жол, ал эми эли болсо кудай жактырган эл деп эсептелет. Бул жол жалган багыт менен бараткан батыштын өлкөлөрүнүн өнүгүшүнө окшош эмес. Россиянын кайталангыс өзүнчөлүгү, анын элинин жекече эркиндик менен жалпынын жыргалчылыгын айкалыштыра алганында турат.

Бешинчи өзгөчөлүгү. практика саясий идеяларга муктаж болуп, саясий теориялар өзүнүн практикалык функциясын аткарганымда. Саясий идеялар жерлерди бириктирүү, княздардын саясий кудуреттерин жана монархтын чексиз бийлигин чыңдоо д.у. сыяктуу саясий проблемаларды чечүүдө маанилүү каражат болуп турган. Ошондуктан Россиядагы бийлик бардык убакта саясий идеяларды активдүү пайдаланып келген.

Княздардын, падышалардын саясий кубатынын чыңдалышы, алардын бийлигинде абсолютизмдин өсүшү, биринчиден, Руста князь бийлигин теңир жалгаган деген тезиске, экинчиден, россиялык мамлекеттүүлүктүн негизин түзгөн башкаруучулар менен башкарылуучулардын макулдашылган идеясына таянган. Башкаруучулар (княздар) менен букаралардын биримдик идеясы Киев Русу Византиядан көз каранды болбосо экен деген аракетке байланыштуу. Бул аракет варягдарды башкарууга чакыруу идеясынан байкалат, ал болсо, башкаруучулар менен букаралардын жашоону уюштуруу эрежелери, алардын өз ара милдеттенмелери туурасында макулдашуу принциптерин ишке ашырууга түрткү болду. Ушуга байланыштуу бийлик бир убакта эле эки негизге: диний жана пенделик (мирской) башталыштарга таянган. Экинчи негизде алганда, княздардын авторитардык бийлигинин өсүшү соборчулук, жамаатчылык салтын эске алган, бул учурда көпчүлүктүн, жамааттын пикири менен келишпестик деген болгон эмес. Мындан тышкары, авторитардыктын күчөшү өлкөнүн масштабынын эбегейсиз зор уучу менен да шартталган, анткени аны өздөштүрүү, душмандан коргоо күчтүү бийлик аркылуу мүмкүн болмок. Россияда саясий ой-пикирдин өнүгүшүнүн негизги багыты дал ушул кырдаалдар менен түшүндүрүлөт, ал багыттын маңызы бийликтин чексиз үстөмдүккө умтулушунда турат.

Княздын, падышанын бийлиги оппозицияны, каршы чыкканды жактырган эмес. Алар карасанатайлык менен антихристке окшоштурулуп, бийлик жалаң гана оң сапаттар менен мүнөздөлгөн. Коомду минтип «өзгө» жана «жатка» бөлүү Россиянын бүткүл саясий тарыхына таандык, ал козголоң, революция жана жараандык согуштарда байкалган. Жакшылык менен жамандыктын, жарык менен караңгылыктын илгертен бери элдешпестиги сыяктуу эле консерватизм менен либерализмдин, славянды сүйүүчүлүк (славянофильство) менен батышка жүгүнүүчүлүктүн тирешип келиши саясий ой-пикирдин өнүгүшүнөн да көрүнөт.

❓ Россияда жана Батышта саясий идеялардын өнүгүшүндөгү олуттуу айырмачылыктар эмне менен шартталган? Ал жакта жана бул жакта мамлекеттин формаларын, институттарын тандап алууга бул айырмачылыктар кандайча таасир эткен?

XIX кылымда Россиядагы саясий ой-пикирдин өнүгүшүнө европалык Агартуу кыймылынын либералдык идеялары таасир этти. Саясий институттарды индивидуалдык эркиндик дөөлөттөрүнүн контекстинде анализдөө либерализмге таандык болгону менен Россия үчүн жат эле. Жараан эркиндиги жана социалдык адилеттүүлүк идеяларын таратууда Москва университетинин юридикалык факультетинин укук илиминин профессору Б.Н.Чичерин (1828–1904) көп эмгек кылган. Бул адам «мамлекеттик мектеп» деп тарыхка кирген юриспруденцияда бүтүндөй багытты түзгөн. Б.Н.Чичериндин либерализми коргоочул мүнөзгө ээ болгон, ал идеясы Россияга конституциялык монархияны киргизүүнү негиздөөсүнөн көрүндү. Орус либералдык ой-пикиринин дагы бир агымынын өкүлдөрү — россиялык конституционалисттер бир кыйла алга кетишти. Алар мамлекет тарабынан жараандардын укуктарынын гарантияланышын, падышалыктын мыйзам чегинде болушун жакташып, өлкөнүн келечегин укук мамлекетин түзүү менен байланыштырышкан. Алардын эң көрүнүктүүлөрү Москва университетинин профессорлору П.И.Новгородцев (1866–1924) жана Б.А.Кистяковский (1868–1920) болушкан.

Россиянын либералдык ойчулдары мамлекеттин баш коштуруучу жана жөнгө салуучу мүмкүндүктөрүн индивидуалдык эркиндик идеясы менен бириктирүүгө аракеттенишкен. Бирок, жеке менчикчилдердин көптөгөн катмарларынын жоктугунан улам либерализм Россияда кеңири тарай албады. Анын үстүнө, батыштын либералдык идеяларын россиялык шартка которо салуу славян сүйүүчүлөрүнүн кейпин кийген консерватизмдин, ошондой эле анархизм менен большевизм түрүндөгү радикализмдин күчөп кетишине алып келди.

Консерватизм жалпы тезис — орус идеясын колдогону менен, андагы саясий ой-пикир бир тектүү болгон эмес. Славянофилдердин бир бөлүгү, мисалы, философ акын А.С.Хомяков (1804–1860), жазуучу К.Н.Леонтьев (1831–1891) Россиянын өзүнчөлүгүн негиздегени менен башкаруучу режимге сын көз менен карап, крепосттук укуктун жоголушунун, жараандарга кай бир укуктардын жана эркиндиктердин ыйгарылышын жактаган.

Славянофилчиликтеги экинчи багытты реакциячыл консерваторлор, атап айтканда, тарыхчы Н.М.Карамзин (1766–1826), эл агартуу министри, граф С.С.Уваров (1786–1855), Синоддун обер-прокурору К.П.Победоносцев (1827–1907) болгон. Алар батыштын либералдык идеяларынын киришине каршы активдүү күрөшүшкөн, өткөндү идеалдаштырышкан, салттардын ролун ашкере көтөрүшкөн, православие, падышачылык, элдик деген формула аркылуу Россиянын өзгөчө жолун далилдешкен. Алардын саясий идеалы абсолюттук монархия болгон. Монархия орус элинин улуттук мүнөзүнө: анын терең динчилдигине жана падышага өтө ишенгенине ылайык дешкен.

Коомду түп тамырынан өзгөртүүнү көздөгөн радикализм Россиядагы саясий ой-пикирдин дагы бир чектен чыккан агымы болду. Анархисттер, мисалы, М.А.Бакунин (1814–1876), граф П.А.Кропоткин (1842–1921), жана да В.И.Ленин башында турган большевиктер жалпы тезисти: мамлекет — бул балээ, аны кыйратуу зарыл дегенди жактаган. Алардын келише албаган бир гана жери — бул методдору менен мөөнөттөрү эле. Эгерде анархисттер мамлекетти токтоосуз «жоюу», «жок кылуу» керек дешсе, большевиктер буржуазиялык мамлекеттин ордуна эмгекчилердин мамлекети (пролетариаттын диктатурасы) келет, анын милдети үстөмдүк институту — мамлекеттин жоюлушу үчүн шарттарды түзүү деп эсептешкен. Большевизмдин теориячыларынын пикири боюнча, мамлекеттин жоюлуу процесси «бүтүндөй бир тарыхый доор». Бирок, айырмачылыктарына карабастан, большевизм менен анархизмдин дагы бир төп келишкен жери — алардын саясий идеялары иш жүзүнө ашырууга мүмкүн болбогон утопия экенинде. Ырас, Россиядагы анархизм узак мезгил бою бир жактуу, бурмалоо менен түшүндүрүлүп келген. Анын саясий доктринасында рационалдуу да жагы бар эле. Мисалы, П.А.Кропоткин өз ара саясий ишмердикте ар кыл социалдык топтордун өкүлдөрүнүн психологиялык сапаттарын, максаттарын эсепке алуу субъекттердин саясий жүрүм-турумдарын түшүндүрүү үчүн өзгөчө мааниге ээ деген.

Ошентип, XIX кылымдын аягында Россияда саясий илим өз алдынча илимий багыт катары калыптанدى. Бирок саясат таануу идеялары юриспруденция, тарых жана философиядан биротоло ажыраган жок.

Саясатты системалуу илимий талдоого алуу тенденциясы 1917-жылдагы Октябрь революциясынан улам үзгүлтүккө учурады.

❓ Азыркы кездеги либералдык демократияны калыптандырган көптөгөн идеяларды: элдик суверенитет идеясын, конституционализм идеясын, саясий өкүлдүк (партиялар, кыймылдар аркылуу жараандардын таламдарын билдирүү өкүлдүгү) идеясын көпчүлүк россиялык ойчулдардын кабылдабай коюшун эмне менен түшүндүрүүгө болот?

Россиядагы саясий илим

Саясат таануу академиялык билим тармагы катары СССРде 1989-жылы гана, ал эми Россияда 1991-жылы таанылган. Буга чейин саясий теория өз алдынча илим катары өнүкпөй, илимий коммунизмдин бөлүгү болуп келген. Саясий теориянын илимий коммунизмдин алкагында өнүгүшү бир жактуу келип, ал КПССтин жетекчилеринин идеяларын теориялык жактан негиздөө менен алектенген. Саясий теория башкаруучу элитанын кызыкчылыгы менен муктаждыгына кызмат кылып, теориялык анализдөө методдорун өнүктүргөн эмес. Коом таануудагы догматташтырылган марксизмдин үстөмдүгү саясий теориянын методологиялык жана эмпирикалык базасынын өнүгүшүнө кедерги болгон. Саясий өз ара аракеттердин табияты, саясий бийликтин маңызы коомдогу экономикалык мамилелердин, эң оболу, менчик мамилелеринин мүнөзү менен түшүндүрүлгөн. Саясаттын экономикага көз карандылыгы саясий мамилелердин көп түрдүүлүгүн жөнөкөйлөтүп, алар тап, этнос, партия д.у.с. адамдардын чоң топторунун өз ара мамилелериндей эле мамилелер делинген. Анын үстүнө, саясаттын «адамдык өлчөмү», саясаттын психология, интуиция, өзүнүн эгоисттик таламдарын көздөгөн конкреттүү инсандын шыктануулары менен шарттала тургандыгы этибарга алынбаган. Эгерде инсан иликтөөгө алынса, анда ал таптын, партиянын бөлүгү катары гана каралып, ага саясаттын өз алдынча субъектиси катары мамиле жасалбаган. Албетте, совет мезгилинде саясий теориянын өнүгүшү батыштын саясий илими менен салыштырганда, алда канча артта калды, ошондуктан Россияда саясат таануу жаңы гана кадам шилтей баштады. Квалификациялуу адистер да жокко эсе. 1992-ж. гана «саясий илимдер» адистиги ачылды жана ал боюнча кандидаттык жана доктордук диссертацияларды коргоого уруксат берилди.

❓ Совет мезгилиндеги саясий теориянын өнүгүшүнүн өтө олуттуу кемчиликтерин аныктагыла.

Россияда саясий илимдин өзүнүн кыска мөөнөттөгү өнүгүшүндө АКШ менен Батыш Европадагыдай, саясат таануу боюнча салтын иштеп чыга электиги айдан ачык. Россиядагы саясат таануу өнүгүүсүндө билимдин ушул тармагында иштеген кадрларды даярдоонун деңгээлинин олуттуу ар түрдүүлүгүнөн улам эки өткөрө чек көрүнүш пайда болду. Биринчиси, батыштын концепцияларын сын көз менен карабастан эле ыйгарып ала берүүдө жана аларды автоматтык түрдө Россиянын шарттарына которо салууда турат. Бирок, бул өңдүү бөлөк бирөөнүкүн ыйгарып алуулар тийиштүү шарттардын жоктугунан көп учурда практикада терс натыйжаларды жаратып жатат. Мисалы, Американын аткаруу бийлигинин структурасын: президенттикти — вице-президенттикти Россияга алып келип киргизүү так ушундай болду. Америкалык эки палаталуу системанын тажрыйбасын, башка батыш институттарын Россияга кийирүүдөн улам да ушуга окшогон кырдаал түзүлүүдө. Экинчи өткөрө чек көрүнүш, дүйнөлүк теориялык жана практикалык тажрыйбалардан обочолонуп, «улуттук саясат таануу» түзүүгө умтулгандыгында турат.

Батыштын тажрыйбасын кабылдоонун бөлөк бир жолу: сыпайы түрдө жана кунт коюу менен аны иликтеп үйрөнүү, ал тажрыйбаны Россиянын тарыхый, маданий жана улуттук салттары менен айкалыштыруу алда канча сабырдуу мамиле болуп саналат.

① 1. Россияда демократиялык укук мамлекетин түзүү үчүн батыштын саясий ой-пикири менен практикасынын кайсы жетишкендиктерин пайдаланса болот?

2. Сиздин көз карашыңызда, батыш тажрыйбасынын эмнелери Россияда пайдаланууга жараксыз?

Суроолор жана тапшырмалар

1. Саясат таануу эмнени иликтеп үйрөтөт?
2. Саясат таануунун предметинин өзгөчөлүгү эмнеде?
3. Саясат таануу билими нагыз туура экенин эмнелер аныктайт?
4. Адабиятта саясий илимдин предметин аныктоодо кандай ыкмалар бар?
5. Саясат таануунун тилинин өзгөчөлүгү эмнеде?
6. Саясатты таанып билүүдө башка усулдарга (методдорго) караганда бихевиористтик усулдун артыкчылыгы жана кемчилдиги эмнеде?

7. Саясий мыйзамченемдүүлүктөрдү көрсөтмөлүү түшүндүрө турган конкреттүү мисалдарды ар кайсы өлкөлөрдүн тарыхынан алып келтиргиле.
8. Коомдук турмуштагы саясат таануунун орду жана ролу эмне менен шартталган?
9. Саясат таануу саясат жөнүндөгү бөлөк илимдерден эмнеси менен айырмаланат?
10. Кандайча ойлойсуз, айрым алып караганда жеке бир инсан үчүн саясат таануунун кандай мааниси бар?
11. Саясат таануунун милдеттерин жана мазмунун сиз кантип аныктаар элеңиз?
12. Платон менен Аристотелдин кайсы идеялары саясий ой-пикирдин андан кийинки өнүгүшүнө өтө чоң таасир этти?
13. Эмне үчүн саясат менен мамлекет Аристотель тарабынан «сонун», «адилеттүү», «акыл-эстүү», «ашкере жеткилең» деген терминдер менен сүрөттөлүп берилген?
14. Идеалдуу мамлекетти издөө эмне менен шартталган, сиз кандай деп эсептейсиз?
15. Эмне үчүн антикалык доордо демократия мамлекеттин «эң начар формасы» катары каралган?
16. Эмне үчүн Платон ашкере жетик аристократиянын формасын идеалдуу мамлекет деп эсептеген?
17. «Полития» деген эмне?
18. Антикалык ойчулдардын кайсы идеялары азыркы кездеги батыш өлкөлөрүнүн мамлекеттик курулушунда ишке ашты?
19. Орто кылымдарда диндин саясатка тийгизген орчундуу таасири эмне менен шартталган эле?
20. «Бийлик теңир мүнөздүү» дегенди сиз кандай түшүнөсүз?
21. Фома Аквинскийди демократиянын эң алгачкы теоретиктеринин биринен деп эсептешет, анткени ал элди жараандык бийликтин булагы катары алуу идеясын сунуштаган. Ф. Аквинский элдин суверенитети деген идеяны кандай максат менен пайдаланган?
22. Дин уламалар саясатты эки түрдүүчө: маңызын — теңирден, ал эми ишке ашырылыш формаларын — жерден экенин түшүндүрүп келишти. Ушул жобону чечмелегиле.
23. Орто кылымдарда чиркөө бийлиги менен жараандык бийликти карама-каршы коюу эмне менен шартталган?
24. Жаңы замандын саясий ой-пикиринин өнүгүшүнүн мурдагы этаптардан принципиалдуу айырмасы эмнеде?

25. Эмне үчүн Н. Макиавелли саясий илимдин негиздөөчүсү деп эсептелет?
26. Саясий илим эмне үчүн же мурда, же кийин эмес. Жаңы заманда жарала баштады?
27. Консервативдүү саясий ой-пикир либералдыктан эмнеси менен айырмаланат? Мына бу өңүттөр боюнча айырмачылыктарын аныктагыла: 1) мамлекеттин жаратылышы жана маңыз-мааниси; 2) инсандын укуктары жана эркиндиктери; 3) социалдык өзгөрүүлөргө карата мамилеси.
28. Социалисттик саясий ой-пикирдин ортодоксалдык жана реформисттик багыттарынын ортосундагы айырмачылыктар эмнеде?
29. Азыркы кездеги саясат таанууну кандайча элестетсе болот?
30. Эмне үчүн саясат таануу Россияда өз алдынча жашоо укугун кеч алды?
31. Сиздин көз карашыңыз боюнча, укук мамлекетин түзүү үчүн батыштын саясий ой-пикири менен практикасынын кайсы жетишкендиктери Россияда демократиялык пайдаланылышы мүмкүн?
32. Батыштын кандай тажрыйбасын Россияда пайдаланбоо зарыл?

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

САЯСАТ ДҮЙНӨСҮ: МАЗМУНУ ЖАНА ЧЕГИ

III бап. САЯСАТ КООМДУК КӨРҮНҮШ КАТАРЫНДА

Саясий илимдин логикасы, анын мазмуну, демек, анын социалдык илимдер арасында бөтөнчөлүгү негизинен саясатты коомдук көрүнүш катары түшүнүү менен шартталган.

Бирок, «саясат» деген терминдин мааниси боюнча бүгүнкү күнгө чейин талаш-тартыш болуп келүүдө. Бул да, табигый нерсе. «Саясат» («политика») деген сөз мындан 2,5 миң жыл илгери гректин «полис» деген сөзүнөн пайда болуп, коомдун өнүгүшү менен бирге эволюцияланып келатат. Аристотель бул терминге жашоо укугун берип, аны (бул терминдин маанисин) «жалпы жыргалчылыкка», «бактылуу турмушка» жетүүгө кызмат кылуучу жалпылыктын цивилизацияланган формасы катары түшүнгөн. Бирок, кийинки мезгилде терминдин мазмуну коомдук көрүнүш катары саясаттын кайсы тарабы, касиети биринчи планга чыкканына жараша ар түрдүүчө чечмеленүүдө. Ошентсе да саясат социалдык өз ара аракеттенүүлөрдүн бардык формаларынан өзүнө гана таандык белгилери менен айырмаланат.

6. САЯСАТ ДЕГЕН ЭМНЕ

«Саясат» термининин мааниси

Саясаттын азыркы түшүнүмү көп маанилүү. Америкалык лексикограф Н. Уэбстердин (1758–1843) эл аралык сөздүгүнүн 3-басылышында мындайча аныкталат:

•1) этиканын айрым инсанга караганда, көбүнчө мамлекеттик же коомдук организм менен байланышкан бөлүмү, адеп философиясынын өкмөттөрдүн (бийлик структурасынын) же

социалдык бөлөк уюмдардын этикалык мамилелер жана милдеттенмелери менен алектенген бир түрү;

2) саясий аракеттер, практика;

3) бийлик жана лидерлик үчүн атаандашып жаткан топтордун, ошондой эле индивидуумдардын ортосундагы саясий мамилелер же иштиктүү мелдешүү;

— өкмөттүк эмес (башкаруучулукта жок) топтордун көзөмөлдүү кеңитүү жана дагы башка үчүн жүргүзгөн аракеттери;

— ишмердиктин негизги чөйрөсү — саясий турмуш жана кесип;

4) жекече иштерге саясий жетекчилик кылуу (саясатты жүргүзүү);

5) саясий принциптер, ынанымдар, пикирлер же айрым инсандын жактыруулары (аялдар саясаты жана бөлөк саясаттар);

6) коомдо жашаган адамдардын ортосундагы өз ара аракеттеги, адатта конфликттеги мамилелеринин жалпы жыйындысы; ар кыл социалдык организмдеги (саясий жамаатчылык, чиркөө, клуб же профсоюз) лидер менен лидер эместердин ортосундагы мамилелер;

7) саясий илим».

Н. Уэбстердин сөздүгү боюнча саясаттын бардык аныктамаларынан, анын маңыздуу белгилеринин таблицасын түзүп чыккыла жана алардын маанисин өсүү тартибинде жайгаштыргыла.

«Саясат» термини көп маанилүү болгондуктан анын демейки жана илимий колдонулушу боюнча маани-мазмунун тактоо талапка ылайык. Массалык аң-сезимде саясат, адатта, кайсы бир процессти башкаруу катары түшүнүлөт. Мисалы, «экономикалык саясат» же «билим берүү жагындагы саясат» жөнүндө кеп болгондо экономика менен билим берүүдөгү проблемалар мамлекет тарабынан көңүл бурууга жана көзөмөлгө муктаж экени, б.а. өнүктүрүүнүн милдеттерин тастыктоо, мамлекеттин мүмкүнчүлүгүнө жараша коюлган милдеттерди чечүүчү каражаттарды аныктоо түшүнүлөт. Ушундан улам турмуш чөйрөлөрү боюнча саясат: социалдык, маданий, улуттук, аскерий д.у. сыяктуу түрлөргө бөлүнөт.

Күндөлүк турмушта жалпыланган аң-сезимдин деңгээлинде колдонулуп жүргөн «саясат» термининин экинчи мааниси адам-

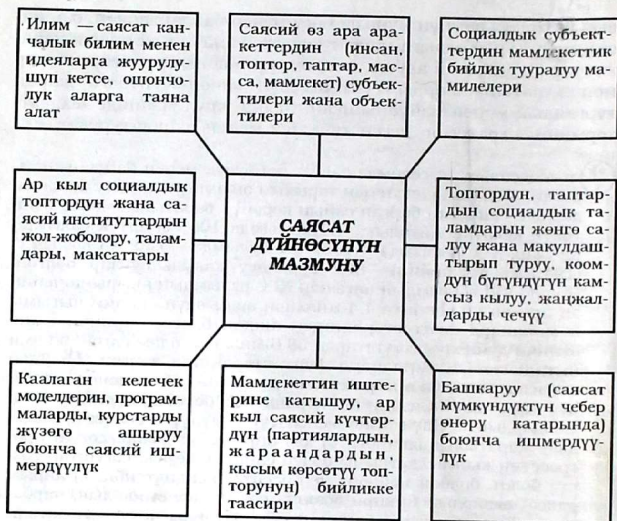
дын активдүүлүгүнүн мүнөздөмөсү менен байланышкан, б.а. аң-сезимдүү түрдө алдыга максат коюуга жана ага жетүүнүн каражаттарын аныктай алууга жөндөмдүү, ошондой эле сарптоолор менен натыйжаларды түптөштүрүп өлчөп-эсептөөгө жарай тургандык менен байланышкан. Мына ушул мааниде «саясат» термини «стратегия» деген түшүнүк менен окшоштурулат.

? Массалык аң-сезимде саясат зомбулук менен байланыштырылат, анткени, саясаттын тарыхый өнүгүшү куралдуу жаңжалдардын санынын барган сайын көбөйүп баратышы менен коштолуп келатат. Айталык, XVI кылымда 106 согуштук салгылашуулар, XVII кылымда — 703, XIX кылымда — 730, XX кылымда (1940-жылга чейин) — 882 куралдуу кагылышуулар болгон. Эгерде VIII кылымдын аягынан XIX кылымдын акырына чейин эң ири он үч согушта 4,4 миллион адам өлүп, ал эми чыгымы 3 миллиард фунт стерлингден ашкан болсо, биринчи жана экинчи дүйнөлүк согуштарда 58,6 миллион адам өлгөн, ал эми чыгашасы 610 миллиард фунт стерлингди түзгөн. Мындай карасаң, коомдук прогресс зомбулук жана согуш менен коштолуп жүргөндөй. Сиздин көз карашыңыз боюнча, куралдуу жаңжалдардын өсүшүн эмне менен түшүндүрүүгө болот: а) адамдын жаратылышынанбы; б) кээ бир саясатчылар: согуш прогресстин кыймылдаткычы болуп саналат, демек, согуштар сөзсүз болот, болбой койбойт деп эсептешкендиктенби; в) айрым саясатчылардын пикири боюнча согуш экономикалык, чарбалык, аймактык жана башка проблемаларды чечүүнүн натыйжалуу каражаты болуп кызмат кылат дегендиктенби?

Саясаттын бул өңдүү чечмелеништери ушундай татаал көрүнүштүн маанилүү жагын көрсөтөт, бирок булар али жетишсиз экени айдан ачык. Айталык, саясий чөйрөнү мамлекеттик башкаруу менен гана чектөө кайдан мүмкүн боло койсун, анткени коомдо мамлекеттик эмес курумдар (мисалы, массалык маалымат каражаттары, ар түркүн лоббисттер д.у.с.) көп учурда аз эмес, а түгүл көбүрөөк бийликке жана таасирдүүлүккө ээ. Саясатты терең түшүнүү үчүн коомдо белгилүү функцияны аткаруучу маанилүү социалдык институт катары анын калыптануу процессин карап көрөлүк.

Саясаттын келип чыгышы

Саясат дайыма эле болгон эмес. Анын пайда болушу социалдык турмуштун татаалдашуу процессин чагылдырат. Ал эми социалдык турмуш адамдын муктаждыгынын жана аларды

канааттандыруучу массалык өндүрүш ишмердигинин такай өнүгүшү менен шартталган. Айталык, аңчылар менен термелеп азык чогултуучулардын түркөй коому саясатты билишкен эмес. Материалдык өндүрүштүн жетик эместиги өлбөстүн күнүн көрүүгө гана мүмкүндүк түзгөн эң жөнөкөй керектөөнү гана шарттаган. Ар бир индивид өз алдынча жашап кетүүгө жөндөмсүз болгондуктан уруудан, уруктан көз каранды болгон. Бул коомдор жаратылыштан бөлүнө элек болгон соң, ага ыңгайлашып, анын мүмкүнчүлүктөрүн (тамак-аш, табигый турак-жай ж.б.) пайдалануу менен жашап турушкан. Ал коомдогу ички өз ара алакалар табигый байланыштарга (кандаштык-уруучулдук мамилелерге) негизделип, диний норма, адат жана салттар менен жөнгө салынып келген.

Бара-бара жаратылыштан бөлүнүп чыгуу жана жашоочу жерде жасалма чөйрө түзүү менен түркөйлүктөгү коомдордун

ички өз ара байланыштарындагы табигый-жаратылыштык мүнөз жоюлган. Белендерди ээлөөчүлөрдөн өндүрүүчүлүк чарбага өтүүсүнө жараша жана уруучулук-тайпалык уюмдун бүлүнүшүнөн улам «бүтүндүн» индивидуалдыктын үстүнөн болгон үстөмдүгү бошондой баштаган. Илгерки багбанчылык коомдордо эле (б.з. чейинки 4 миңинчи жылдар) учурдагы америкалык социологдор Г. жана Дж.Ленскилердин пикири боюнча, социалдык, этностук, маданий жана диний жактан дифференциация процессин чагылдырган саясий структуралар пайда болгон. Бул коомдор экиден төрткө чейинки катмарларды — бирдей социалдык абалды ээлеген жана жалпы дөөлөттөр менен таламдарды тең бөлүшкөн кишилер топторун, көптөгөн кландарды камтыган. Социалдык турмушту уюштурууда кандаштыкуруулук байланыштар басымдуу мааниге ээ болсо да, бирок алгачкы саясий институттар: лидерлер, кеңешчилер, мажбурлоо аппараты түзүлө баштаган.

❓ Саясат пайда болгонго чейин адамдардын ортосундагы мамилелерди жөнгө салып турушкан социалдык механизмдердин атын атагыла.

Саясаттын өз алдынча чөйрө катары калыптанышы агрардык өлкөлөрдө болуп өткөн. Ал коомдордо өндүрүш куралдарын (металл сокосун түзүү) андан ары өркүндөтүү жана унаа катары малды пайдалануу адамдын эң зарыл керектөөсүн канааттандыруу үчүн талап кылынганга караганда продуктуларды көбүрөөк өндүрүүгө мүмкүндүк берген. Артып калгандары болсо, экономикалык маселени чечүүгө башкалардан тыңыраак катышкан үй-бүлөлөр менен индивиддердин, жолбашчылардын, аксакалдардын, сардарлардын (аскер башы), кечилдердин, колуна топтоштурулган.

Бул жыйым алардын менчиги болуп калган, алар аны өз өндүрүшүн кеңитүүгө жумшаган же башка продуктуга айырбашташкан. Кошумча продукт адам мүмкүнчүлүгүн бир топ кеңитти, ал продукт индивиддин турмушун радикалдуу түрдө өзгөрткөн институттун — жеке менчиктин өбөлгөсүн түздү. Жеке менчик социалдык турмуштун өнүгүшүндө принципиалдуу маанидеги учурдун пайда болушун — айрым адамдын башкалардан обочолонушун, «бүтүндүн» (уруу, тайпа) бийлигине көз карандысыз автономдуу инсандын болушун шарттады. Өз алдынча индивид, өз кызыкчылыгы жана керектөөлөрү менен

бирге «табигый коомдун» ордуна келген жараандык коомдун калыптанышынын негизи болуп калды.

Эми социалдык өз ара алакалар жамааттын, уруунун чегинен чыгып кеткендиктен, автономдуу инсандын жүрүм-туруму туушкандык байланыштар, диний нормалар, адаттар менен аныкталбай калды. Обочолонгон адамдын статусу анын экономикалык мүмкүнчүлүгү, байлыгы, беделдүүлүгү менен аныкталат. Бирок, автономдуу обочолонгон инсан укук, эркиндик жана өз алдынчалыкты камсыз кылууга багытталган коомдук институттардын калыптандырылышын жана өнүктүрүлүшүн талап кылат.

Таламдардын жана керектөөлөрдүн (эң оболу менчиктик, кесиптик, беделдүүлүк, таптык айырмачылык белгилери боюнча) дифференцияланган структурасы бир кездеги алгачкы жамааттык коомдордун монолиттей бирдиктүүлүгүн кыйратты жана социалдык өз ара алакалашууну жөнгө салуунун бөлөк каражаттарын талап кылды. Эгер мурда пайда болгон каршылыктар кандаштык-уруучулук байланыштардын, адаттардын, ыйман-адептердин, салттардын, диний нормалардын негизинде чечилип келсе, эми болсо ал механизмдер конфликттерди жоюуга жетишсиз болуп калды. Ошол эле учурда индивиддин укуктарын жана эркиндиктерин коргоого, башка индивиддер менен өз ара мамилесин жөнгө салууга болгон керектөө улам өсүп жатты.

Демек, саясат деген табигый макулдашуучулук болбой калган жерде, эпке келишүү болбогон кезде пайда болот, бирок макулдашылган жүрүм-турумга болгон зарылдык кала берет.

Ар кандай кызыкчылыктагы топторду макулдаштыруу, коомдун бүтүндүгүн сактоо зарылдыгы элдик бийликтин институттарынын: бюрократиялык аппараты бар мамлекеттин, армиянын ж.б. калыптанышына алып келди.

Башка социалдык институттардан (мисалы, моралдан) айырмаланып, саясат жеке керектөөлөрдү канааттандырууга эмес, мамлекеттин бийлигисиз ишке ашыруу мүмкүн болбогон, жалпыга маанилүү топтордун таламдарын канааттандырууга кызмат кылат. Демек, социалдык жүрүм-турумдун жалпыга милдеттүү формасы менен бардыгын камсыз кылууга мүмкүндүгү бар атайын институттардын пайда болушу, бир топтун керектөөлөрүн (мисалы, кызмат акысын жогорулатуу, салыктарды төмөндөтүү д.у.с.) канааттандыруу өз артынан сөзсүз түрдө калктын башка топторунун жана катмарларынын таламда-

рына, ошондой эле социалдык абалына кысым көрсөтүүгө алып келе тургандыгына байланыштуу. Топтордун, жалпылыктардын дооматтары мамлекеттин кийлигишүүсүз ишке ашпашы айкын болгон чакта гана алардын өз ара аракеттенүүлөрү саясий мүнөзгө ээ болот.

❓ Дин, мораль, укук д.у.с. салыштырып караганда саясаттын коомдук мамилелерди жөнгө салуучу катары артыкчылыгы эмнеде экенин аныктагыла.

Бийлик саясаттын негизи катарында

Социалдык институт катары саясаттын эффектүүлүгү жана сезилээрлиги коомдук мамилелердин дагы башка жөнгө салуучуларынан (мораль, дин, салт д.у.с) дагы айырмаланып, анын бийлик деген элементи бар экени менен шартталган.

Алгач бийлик саясий мүнөзгө ээ болгон эмес. Бийлик деген өзүнүн чогулуштарында коомдук бийликтин органдарын калыптандырган уруудан келип чыккан. Аксакалдардын, аскер сардарларынын, кечилдердин бийлиги алардын беделдерине (эң эле күчтүүлөрү, акылдуулары, айлакерлери шайланган) жана белгилүү бир вазийпаларды (мисалы, диний) аткарышына негизделген. Ал учурда бийлик коомдук мүнөздө болгон. Анткени ал негизинен уруунун бири-бирине төп келген таламдары менен керектөөлөрүн жөнгө салып турган. Жеке менчиктин негизинде айрым индивиддин обочолонуп бөлүнүп кетиши жана анын автономдуу инсан болуп калыптанышы ар кыл таламдардын сыйышпастыгын, алардын кайчылаш-каршылыктуулугун жана атүгүл антогонисттигин шарттаган.

Бейсаясий коомдор ордуна адамдардын турмуштук ишмердүүлүгүнүн саясий уюму келди. Анткени саясий бийликтин атайын институттар системасы: мамлекет, бюрократия, армия, идеология, укук д.у.с. бар. Алар ар кыл таламдар менен керектөөлөрдү эпке келтирүүчү булактар болуп саналат. Бирок, бийлик деген, ага ээ болгон эмне кааласа, ошону жасай бере тургандай, буюм эмес. Саясий бийлик — бул мамилелер, болгондо да субъект (кимдер таасир кылат) менен объекттин (кимдерге таасир берет) ортосунда аң-сезимдүү түрдө калыптана турган эрк мамилелери. Топтордун жана жалпылыктардын бийликтик өз ара мамилелери саясий жактан аңдап түшүнүлгөн таламдар менен керектөөлөрдүн, б.а. аткарылышы мамлекеттик бийликти

пайдаланууну талап кылган дооматтардын негизинде ишке ашырылат. Айталык, андай болбогондо, бир катар топтордун керектөөлөрүн канааттандыруу башка жалпылыктардын социалдык мүмкүнчүлүктөрүн олуттуу түрдө өзгөртүп жиберет тургандыгы менен шартталган. Демек, саясий бийликти мамлекеттин, жалпы таламдарды көздөгөн, аларды колдо болгон каражаттарынын жардамы менен индивиддин, топтордун, коомдун жүрүм-турумуна чечкиндүү таасир көрсөтүүчү башка социалдык институттардын (партиялардын, кысым көрсөтүү топторунун, массалык маалымат каражаттарынын д.у.с.) жөндөмдүүлүгү катары кароого болот.

Саясий бийликтин өзгөчөлүгүн билүү менен, ал коомдук, социалдык, экономикалык, идеологиялык, жекече бийликтен эмнеси менен айырмалана турганын аныктагыла.

7. САЯСАТТЫН МААНИСИ ЖАНА КООМДУН БАШКА ЧӨЙРӨЛӨРҮ МЕНЕН АНЫН ӨЗ АРА БАЙЛАНЫШЫ

Саясаттын функциялары

Социалдык институт катары саясаттын мааниси жана ролу коомдо ал аткарып жаткан функциялары менен шартталган. Функциялардын саны ар түрдүү болушу мүмкүн. Конкреттүү коомдогу саясаттын вазийпалары канчалык көп сандуу болсо, коом жана анын турмуштук жашоо ишмердигинин башка чөйрөлөрүн өз алдынан көтөрүп чыккан саясий чөйрөнүн өзү да ошончолук түрдө начарыраак өнүккөн болот.

Коом деген адамдын жашоо ишмердигинин ар түрдүү чөйрөлөрүнүн өз ара аракетинин белгилүү бир системасы болуп саналат. Ар бир чөйрөдө конкреттүү керектөөлөр ушул чөйрөнүн өзүнө органикалык түрдө таандык болгон усулдардын жардамы менен ишке ашырылат. Мисалы, тамак-аш продуктуларына, кеңири керектөөчү товарларга болгон муктаждыктар өндүрүүчүнүн материалдык кызыкчылыгынын жардамынын натыйжасында экономикалык система менен канааттандырылат. Бирок, традициялык же өткөөл коомдордо айрым чөйрөлөрдүн жетише электери саясаттын ашкере таасир көрсөтүүлөрү менен орду теңдештирилет. Жараандык коомдун ар түрдүү чөйрөлөрүнө кийлигишүү менен саясат өзүнө мүнөздүү эмес вазийпаларды аткарып жиберет. Ошону менен инсандын өзүн-өзү

турмушта көрсөтүү мүмкүнчүлүгү төмөндөйт. Бирок, саясий-идеологиялык усулдардын негизинде өнүгүп жаткан коом эсте калаарлык ийгиликтерге жетүүгө жөндөмдүү болсо да, өнүгүү ресурсу чектелүү болот. Мындай коомдор инсандын ишмердигинин ички мотивдерин (таламдар, керектөөлөр) эмес, тышкы (коркунуч, зомбулук) мотивдерин калыптандырат.

Азыркы кездеги коомдордо саясат бир катар эң маанилүү вазийпаларды аткарууда, буларсыз коомдор нормалдуу өнүгө алышпайт.

1. *Коомдун бүтүндүгүн жана туруктуулугун камсыз кылуу функциясы.* Саясат келечектин долбоорун, социалдык ориентирлерди жана өнүгүүнүн багытын аныктайт. Ошондой эле аларды ресурстар менен камсыз кылат.

2. *Мобилизациялоонун жана жалпы ишмердиктин натыйжалуулугунун функциясы.* Саясат ырааттуу өнүгүүнүн маанилүү максаттарын тастыктайт жана индивидге социалдык керектөөлөрдү канааттандыруунун натыйжалуу мүмкүндүктөрүн берип, өнүккөн механизмди түзүү, социалдык статусту бийликтин жардамы менен өзгөртүү аркылуу алардын ишке ашырылышын камсыз кылат.

3. *Башкаруучулук жана жөнгө салуучулук функциялары.* Саясат коомдун ар кыл топторунун өкүмчүл маанидеги таламдарын жана керектөөлөрүн билдирүү менен, алардын өз ара

аракеттеништерин камсыз кылат жана саясий чечимдерди кабыл алуу жолу аркылуу аларга таасир көрсөтөт. Саясат топтордун таламдарына таасир көрсөтүү менен, социалдык мажбурлоону жана зомбулукту колдонуу менен социалдык процесстерди башкарат жана аларды жөнгө салып турат.

4. *Рационалдаштыруу функциясы.* Саясат топтук жана индивиддик таламдарды көз алдыга келтирип элестетүү менен аларды сунуштап көрсөтүү жана жүзөгө ашыруу үчүн жалпы эрежелерди жана механизмдерди иштеп чыгат. Ошону менен саясат жаңжалдарды жана каршылыктарды рационалдаштырат, алдын ала эскертет жана алардын цивилизациялуу чечилишин ишке ашырат.

5. *Саясий социалдаштыруу функциясы.* Саясат топтук жана индивидуалдык таламдардын ишке ашырылышына кеңири мүмкүндүк ачуу менен, инсанды социалдык мамилелерге кошот, ошондой эле аны кайра түзүүчү ишмердиктин, саясий ролдорду жана вазийпаларды натыйжалуу аткаруунун тажрыйбалары менен камсыздайт.

❓ Эгер коомдо социалдык абалдын оорчулугу жана конфликттер башталса, анда саясаттын кайсы функциясы начарлап калган?

Коомдук турмуштун башка чөйрөлөрү менен саясаттын өз ара байланышы

Коомдун өнүгүшүнүн бүтүндүгү, анын ырааттуулук мүнөзү саясат менен адамдын турмуштук ишмердүүлүгүнүн башка чөйрөлөрүнүн ортосундагы өз ара аракеттенүүлөр аркылуу камсыз кылынат. Ушул чөйрөлөрдө анын өз керектөөлөрү канааттандырылат. Бул өз ара байланыштардын мазмуну жана мүнөзү экономикалык, социалдык, маданий д.у.с. коомдук турмуштун чөйрөлөрүнүн жетилүү даражасы менен шартталган. Экономикалык жактан артта калган жана маданияты өнүгө албаган коомдордо саясат турмуштун бардык жактарынын өнүгүшүн аныктоо менен үстөмдүк кылат. Ошентип, саясат коомдун башка чөйрөлөрүнүн өсүп жетилбегендиктерин теңдеп, ордун толтурат. Экономикалык өнүккөн өлкөлөрдө саясат турмуштун башка чөйрөлөрү менен балансалаган өз ара аракеттерди ишке ашырат. Бул коомдордо экономиканын, социалдык чөйрөлөрдүн, саясаттын жана маданияттын өз ара аракеттенүүлөрү өсүп баратканда, булардын автономиясынын даражасы бийик бойдон кала берет.

? Кайсы коомдордо саясат алардын бардык чөйрөлөрүнө тарап кирет жана аларды өзүнө багындырат? Тарыхтан алынган конкреттүү мисалдарды келтиргиле.

Саясат жана мораль: аларды эмне жакындаштырып турат?

Топторду, индивиддерди, уюмдарды социалдык тандоонун чөйрөсү болуу менен саясат мораль менен органикалык түрдө байланышкан. Каалаган келечек долбоорлорун, тигил же бул локалдык (чектелген аймактык) максаттардын маанилүүлүгүн тандоо, аларга жетишүүнүн каражаттарын жана усулдарын аныктоо жакшылык менен жамандык, адилеттүүлүк менен адилетсиздик, парз, ар-намыс, кадыр-барк жөнүндөгү адамдын, топтордун моралдык түшүнүмдөрүнө негизденишет.

1. Мораль менен саясат коомдук турмуштун социалдык эң алгачкы жөнгө салуучуларынан. Буларды жакындаткан кырдаал, тиги да жана бу да социалдык тандоо чөйрөсүнө таандык, ошондуктан жетиштүү түрдө кыймылдуу жана өзгөрмөлүү келишет. Алардын мазмуну тарыхый жана социомаданий жагдайлардан тартып, субъективдүү түшүнүмдөр менен учурларга чейинки көптөгөн факторлордун таасири менен шартталган.

2. Мораль менен саясат — бул индивиддердин турмуштук ишмердигинин нормативдүү жөнгө салуучулары. Адамдардын жүрүм-турумдарынын тартипке салынышы адеп-ахлактык жана бардык адамдар үчүн жалпы милдеттүү болуп саналган саясий-укуктук нормалардын (жалпы эрежелер, эталондор, жүрүм-турум үлгүлөрү) жардамы менен ишке ашырылат. Бирок, адеп-ахлактык жана саясий нормалар калыптануу жолдору жана ишке ашыруу каражаттары менен айырмаланышат.

Саясат жана мораль: алардын ортосундагы айырмачылыктар

Саясат менен мораль калыптануу жолу жана ишке ашыруучу каражаттары боюнча айырмаланышат.

1. Моралдын нормалары коомдо адамдардын жакшылык менен жамандык, абийир, адилеттик жөнүндөгү түшүнүмдөрүнүн негизинде түптөлөт. Аларды коом мүчөлөрүнүн көпчүлүгү тарабынан аңдап түшүнө жана аңдап кабылдай башташына жараша бул нормалар баары үчүн милдеттүү болуп кала берет. Саясий жана укуктук нормалар мамлекет тарабынан белгиленет жана адатта мыйзамдарда катталып бекитилет, алар

жарыяланган соң, ал нормаларды баары тутууга тийиш. Моралдын нормалары атайын актыларга жазылып бекемделбейт, адамдардын аң-сезиминде болот. Көпчүлүк учурларда бул нормалар ички ынанымга жана коомдук пикирге жараша адамдар тарабынан алардын алдын ала милдеттүү сунуштагандарынын адилеттүүлүгүн түшүнүүнүн негизинде ыктыярдуулук менен тутулуп турулат. Адамдар жеткилең жараандык коомдо гана саясий-укуктук нормалардын адилеттүүлүгүн түшүнүп, ыктыярдуу түрдө аларды тутат. Бирок аларды тутуп-сактоо үчүн мамлекет мажбурлоо каражаттарын колдонууга укуктуу.

2. Адеп-ахлак нормалары бардык кырдаалга тийиштүү болгон жүрүм-турумдардын жалпыланган эрежелери болуп эсептелет. Саясий жана укуктук нормалар саясий турмуштун конкреттүү катышуучулары үчүн жана атайын жагдайлар үчүн бир топ деталдаштырылган жана адистештирилген. Айталык, конституциялык нормалар мамлекет менен жараандык коомдун өз ара мамилелеринин эрежесин, партиялык нормалар — уюмдун мүчөлөрүнүн жүрүш-турушунун эрежелерин д.у.с. аныктайт.

3. Мораль менен саясат коомго таасир этүүчү механизми менен айырмаланышат. Мораль индивидуалдык жөнгө салуунун бир түрү, ал жүрүм-турумдун эң эле жалпы эрежелеринин жардамы менен социалдуулукту индивидуалдыкка өткөрүп бекитет. Булардын негизинде жекече жана коомдук таламдарды айкалыштыруу аркылуу айрым индивиддердин өз ара байланыштарын камсыз кылат. Ал эми саясат болсо, коомдук жетптор таламдарына кайрылат, ошондуктан индивидуалдык муктаждыкты түздөн-түз туюндурбайт. Бирок, жараандардын саясий ишке мыкты катышуусу саясаттын социалдык институт катары актуалдуу проблемаларды чечүүдөгү натыйжалуулугунан улам жетишилет, анткени саясат бийлик институтуна таянат. Демек, белгилүү айырмачылыктарга карабастан, саясат менен мораль бирин-бири толуктап жана өз ара бири-бирин камсыздап турушат.

Брас, реалдуу практикада алардын өз ара мамилеси теориядагыга караганда алда канча татаал жана карама-каршылыктуу келет. Алар жеткилең жараандык коомдо гана өз ара теңдештирилген аракетте болушу ыктымал. Анткени анда бийлик жана индивид тарабынан мыйзамдардын тутулушу булардын маданий, цивилизациялуу жана интеллектуалдуу өнүгүшүнүн табигый натыйжасы болуп саналат. Бирок, тарыхта көбүнчө эки аша чапкан чекилик жолугат. Биринчиси, глобалдык жана көп

учурда утопиялык максаттар негизинде саясат адеп-ахлак нормаларын жана дөөлөттөрүн толук бойдон өзүнө багындырып алат. Бул учурда конкреттүү адамдын керектөөсү коомдун, таптын, партиянын кызыкчылыгы үчүн курмандыкка чалынган. Мындай учурда ак ниеттүүлүктүн, адамгерчилигин, абийирдүүлүктүн жөнөкөй таламдары саясий максатка ылайыктуулук деген менен бутташтырылып жиберилген. Белгилүү орус философу С.Франк (1877–1950) мындай деп белгилеген: «башка адеп-ахлактык таламдардан келип чыккан зарыл чектөөлөрү жок эле, анын аткарылышына тоскоол болуучу кыйынчылыктарды аңдабастан эле... адамдардын жамаатташ жашоосун уюштуруунун улуу идеясы, баш аламан хаосту аң-сезимдүү планченемдүүлүккө алмаштыруу... логикалык түрдө деспотизмге алып келүүчү өзгөчөлүү жана бир жактуу ойлоо системасынын негизин берди». Моралды саясат менен алмаштыруу адамды глобалдык идеяны ишке ашыруунун зор механизминин кичинекей бурамачасына айландырган тоталитаризм сыяктуу деспотизмдин ушундай бир формасын орнотуу үчүн мүмкүндүк ачты. 1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин СССРде адилеттүү коомду түзүү деген асыл идея коммунизмди курууда өзүнүн тарыхый миссиясын аткаруу зарылдыгынан революциячыл террорду жана зомбулукту актаган коммунисттик партиянын диктатурасын орнотуу жагына багыт алып кетти. Бардык адамзатты бактылуу кылмакчы болуп жасалган аракет бүтүндөй элдердин, мамлекеттердин, айрым инсандардын трагедиясына айланды.

Экинчи аша чапкан чекилик саясат менен моралдын жуурулушуп биригип кетишинде жатат. Түбөлүктүү дөөлөттөрдү көздөө менен мораль саясий чечимдердин натыйжалуулугун жана майнаптуулугун төмөндөтөт. Анткени, лидерлер менен элиталар чечимдерди кабыл алган сайын чечимдерди коомдун адеп-ахлак нормалары менен салыштырып-өлчөп көрүүгө туура келет эмеспи. Бул туюк алкактан чыгуунун жолун мындан 200 жыл илгери АКШнын президенти Т.Джефферсон сунуштаган. Ал: башкаруунун чеберчилиги — ак ниеттүү болуу чеберчилигинде деген.

1. Качандыр бир кезде Н.Макиавелли саясаттын маңызын «мамлекеттик таламдар» аркылуу аныктаган. Макиавеллинин ою боюнча, «мамлекеттик таламдарды» ишке ашыруу ар түрдүү каражаттарды, а түгүл ырайымсыз таш боор чараларды пайда-

ланууну болжолдогон. Анын «Максат — каражатты актайт» (кыргыз элинде: «максат — каражат тандабайт» деп коёт) деген атактуу учкул сөзү ушундан улам чыккан. Бирок, алда канча илгери Аристотелдин айтканы бар: саясат менен мораль бөлүнбөс нерсе, анткени саясаттын максаты полистин бардык жараандарын жыргалчылыкка, бактылуу турмушка жеткирүү болуп саналат. Булардын кимиси туура айткан, сиз кандай ойлойсуз?

2. Саясаттын жоюлушу, аны мораль менен алмаштыруу сыяктуу перспектива барбы, сиз кандай эсептейсиз? Өз жообуңузду негиздеп көрүңүз.

IV бап. БИЙЛИК

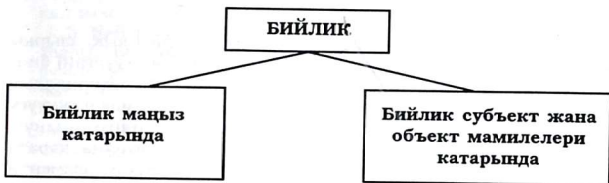
Саясат коомдун башка чөйрөлөрүнөн (экономикалык, социалдык, рухий д.у.с.), анын негизи болуп бийлик саналганынан улам айырмаланат. Бийлик — топтордун, жалпылыктардын, уюмдардын ышкыланууларынын жана өз ара аракеттенүүлөрүнүн башкы объектиси. Бирок, бийлик деген саясатта алда канча жашыруун сырдуу көрүнүш, анын жаратылышын аныктоо да жөнөкөй иш эмес. Чындыгында, бийлик деген эмне — абстракциябы, символбу же реалдуу аракетпи? Адамдын, уюмдун, коомдун бийлиги жөнүндө айтса болот, а бирок идеялардын, сөздөрдүн, мыйзамдардын бийликтери тууралуу да сөз болуусу абзел го. Адамды, коомду кимдир бирөөгө же эмнегедир бир нерсеге баш ийүүгө эмне мажбурлайт — зомбулуктан коркуубу же багынып берүүнү каалообу? Өзүнүн бардык жашыруун сырдуулугуна карабастан, бийлик эч кимди өзүнө кайдигер калтырган эмес, бийлик менен сыймыктанышкан жана ага каргыш да айтышкан, бийликти асманга чейин көтөрмөлөшкөн жана «ылайга таштап тебелешкен».

8. БИЙЛИКТИН ТАБИЯТЫ ЖАНА АНЫН ФОРМАЛАРЫНЫН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Бийликтин табияты

Бийликтин табияты тууралуу саясат таанууда бирдиктүү пикир жок. Аны туюндурууда жасалган эки түрдүү мамилени бөлүп көрсөтүүгө болот.

**Бийликтин аныктамасына карата
жасалган мамилелер**

Биринчи, **маңыздык** жагынан алып кароонун тарапкерлери бийликти өзгөчө бир субстанция (б.а. маңызы, негизинде жатканы) катары карашат. Ал субстанциянын аркалоочусу айрым инсан болуп саналат. Мунун маңызы адамдагы бөлөк бирөөлөрдү багынууга мажбурлоочу локалдашып топтоштурулган энергиядан, күч-кубаттан көрүнөт. Мындай түшүнүүдө бийлик адамдын жаратылышынан, анын табигый касиеттеринен алынып чыгарылат. Бийликке карай умтулуу, башка индивиддерди өзүнүн эркине багындыруу адамдын жүрүм-турумдарынын жана аракеттеринин негизинде жатат. Бул учурда саясат индивиддердин бийликке карай умтулган далалаттарындагы эң күчтүүсү жеңип чыга турган кагылыштар катары каралат.

Экинчи учуру, **социологиялык** жагынан алып караганда бийлик эки тараптын мамилеси, өз ара катышы катары мүнөздөлөт. Немис социологу М.Вебер (1864–1920) тарабынан бийликке берилген аныктама эң эле кеңири тарагандардан болуп саналат. Ал: **бийлик деген бул бир адамдын белгилүү социалдык шарттарда башканын каршылыгына карабастан, өзүнүн эрк талабын өткөрүү жөндөмдүүлүгү** деп эсептеген. Бийликтин өз ара катыштардын негизинде үстөмдүк менен баш ийүүчүлүк жатат. Булар бийликтин субъектиси менен объектисинин ортосунда калыптанышат. Кимде-ким башка бирөөгө таасир этүүгө жана коюлган максаттарына жетүүгө жөндөмдүүлүгү бар болсо, анда бийликтин субъектиси болот. Кимде-ким бийликтин таасир көрсөтүүнүн мазмунуна ылайык келгендей, б.а. бийлик субъектисинин ага сунуштаган таламдарынын мүнөзүнө жараша өз жүрүш-турушун өзгөртсө, анда ал бийликтин объектиси болуп калат.

❓ Бийлик эркинин же объектиси, же субъектиси катары сиз катышып жаткан күндөлүк турмуштагы бийлик мамилелеринен мисалдарды келтириңиз.

Бийликти үстөмдүктөн айырмалоо зарыл. Айталык, азыркы кездеги француз политологу М.Дюверже (1917-ж. туулган) бийликтин эки элементин ажыратып көрсөтөт: а) «материалдык жактан мажбурлоо»; б) баш ийүүчүлөрдүн мындай моюн сунуусу мактоого арзырлык, адилеттүү, мыйзамдуу дегенге ынануу, ишенүү. Эгерде бийликтин талаптарынын мазмунуна карата башкаруучулардын мамилелерин билдирген экинчи элементи жетишпесе, анда ал бийлик эмес эле үстөмдүк болуп калат. «Үстөмдүк» — «бийликке» караганда тар түшүнүк жана да күч колдонуу менен байланышкан. Күч колдонуу ыктары ар түрдүү — кара күч зомбулугу, экономикалык мажбурлоо, уюмдашкан жамааттын кысым көрсөтүүсү д.у.с. болушу мүмкүн. Ал эми бийлик болсо, күч колдонуусуз эле, авторитетке, б.а. ыктыярдуу баш ийүү ыктымалдыгына таянуу менен ишке ашырылышы мүмкүн.

Тарыхый факт

Бийлик көбүнесе зомбулукка негизделгендигин жана ким ага каршы кол салганга ырайымсыз болгонуна тарых тажрыйбалары күбө. Айталык, XVI кылымдан баштап, саясий айыптагы өлүм жазалары массалык мүнөзгө ээ болуп кеткен. Россияда Иван Грозныйдын тушунда жыл сайын 3–4 миң адам, Англияда Генрих VIII менен Елизавета I нин учурунда 89 миңден ашуун, Испанияда Карл I менен Филипп II нин мезгилинде болжол менен 89 миң адам жок кылынган. Бирок, XVIII–XIX кылымдарда абал бир кыйла өзгөргөн. Эгерде Россияда саясий айыптагы өлүм жазасы жокко эсе болуп баратканда (ошо мезгилде саясий шылтоо менен 56 адам — 6 пугачевчу, 5 декабрист жана 31 террорист Александр II тушунда, 14 террорист — Александр III нүн мезгилинде өлүм жазасына жазаланган), ошол эле учурда, Францияда 1848-жылы июнь айында гана 11 миң, ал эми 1871-жылы май айында 30 миң адам өлүм жазасына тартылган.

❓ 1. Күндөрдүн биринде белгилүү француз философу Эмиль Шартье: «Бийлик түшүндүрүлбөйт, анын күчү мына ушунда», — деген экен. Ушул айтымды чечмелеп көргүлө.

2. Зордук-зомбулуктун колдонулушу эмнеге байланыштуу жана эмне үчүн адамдар бийликтин чекке ажыратылышы менен жүзөгө ашыруу маселелерин цивилизациялуу чече алышкан жок? Сиз кандайча ойлойсуз?

3. Бийлик аркылуу сыноо — адам үчүн сыноонун эң эле тааалы. «Бийлик адамды бузат, ал эми чексиз бийлик — чексиз бузат» дегенди практика көрсөтүп жатат. Эмне үчүн мындай болуп жатканын сиз кандай деп түшүндүрөөр элениз? Айталык, америкалык «Форчун» журналынын маалыматтары боюнча Румыниянын диктатору Н. Чаушеску жыйырма жыл башкаруусунда, Англиянын королевасы Елизавета II нин жеке мүлкүнө тете (3,3 миллиард фунт стерлинг) байлыкты «термелеп» чогулткан. Елизавета II нин байлыгы болсо, англиялык монархтардын бир нече муундары тарабынан жыйылып топтолгон.

4. Кайсы бир убакта белгилүү акын О. Маңдельштам айтыптыр: «Бийлик деген сакал алуучунун колундай жийиркеничтүү». Эмне үчүн коом бийликсиз жашай албайт?

Бийликтин формаларынын эволюциясы

Дегинкисинде өзүнүн маңызы боюнча социалдык, б.а. коомдо гана келип чыгуучу бийлик да коом менен бирге өзгөрүүнүн формаларынын татаал жолун басып өтөт. Примитивдүү коомдордо бийлик **анонимдүү** (ээсиз) болгон, уруулардын жана тайпалардын мүчөлөрүнүн арасында чачылып, майдаланылып кеткен эле. Ал индивидуалдуу жүрүм-турумду эң катуу санжаптаган диний ишенимдердин жана адаттардын жыйындысынан көрүнгөн. Бирок, бийлик саясий мүнөзгө ээ болгон эмес. Социалдык керектөөлөрдүн татаалданышы жана аларды канааттандыруу үчүн пайда болгон иштердин жаңы түрлөрү жашоо ыргагын байкаарлык түрдө ыкчамдатып, индивиддердин өз ара аракеттенүүлөрүнүн ургаалдуулугун күчөтүп баратат. Бул болсо, пайда боло калуучу проблемаларга натыйжалуу жооп кайтарууга жөндөмдүү болуш үчүн уруу башчыларынын, топтордун ж.б. колдоруна качандыр бириндеп чачылган бийликти топтоштуруу зарылдыгын шарттайт. Бийликтин анонимдүү формасы **индивидуалдаштырылган** (уруу башчыларынын, аксакалдардын, императорлордун д.у.с. бийлиги) формасына орун бошотот.

Бирок, социалдык теңсиздиктин өсүү процесси алда канча терең социалдык жаңжалдарды чечүүнүн каражаты катары индивидуалдаштырылган бийликтин натыйжасыздыгын айкындады. Бийлик **институтташтырылган** түрдө боло баштайт, б.а. жалпы таламдарды билдирүү, башкаруу, социалдык бейпилдик-

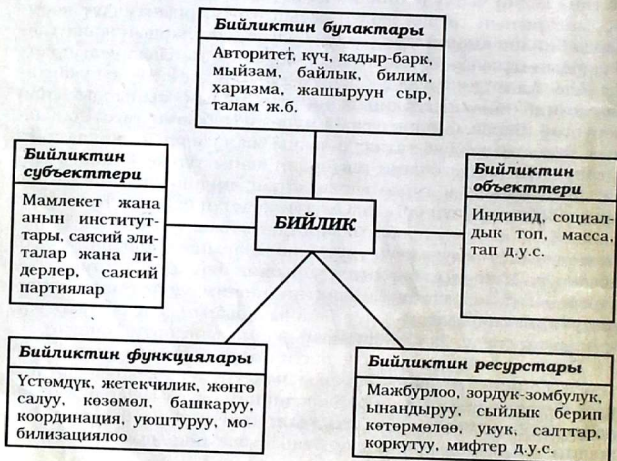
ти жана тартипти камсыз кылуу д.у.с. бир катар вазийпаларды аткаруучу атайын институттарга таянат. Ошентип, бийлик саясий маани-мазмунга ээ болот жана мамлекеттин, партиялардын жана башка уюмдардын иштеринде байкалат.

❓ **Адамзат тарыхында бийликтин формалары кантип жана эмне үчүн өзгөрүлүп келген?**

Бийликтин ресурстары жана элементтери

Бир индивиддин башка бирөөгө таасир этүү жөндөмдүүлүгү, бийликтин субъектисинде ресурстардын бар экени менен байланыштуу. Азыркы кездеги америкалык политолог М.Роджердин аныктамасы боюнча **ресурс** — бул «аны ээлөөчүнүн башка индивиддерге таасир этүү жөндөмүн жогорулаткан атрибут, кырдаал же жыргал нерсе» дегендик. Мындайча айтканда, бийликтин ресурстары дегенибиз, бийлик эркинин жүзөгө ашырылышына жардам берген усулдар менен каражаттардын жыйындысы болуп саналат. Бийлик ресурстарынын арсеналынын ар

Бийлик элементтери

болгон калктын ишенимине таянат. Адатта, бийликтин харизматикалык тиби өткөөлдүү жана стабилдүү эмес коомдордо пайда болот. Бийликтин бул тиби өнүгүп жаткан өлкөлөрдө да өзүнүн маанисин сактап келатат.

Үчүнчү тиби — **рационалдык-легалдык**. Ал формалдуу эрежелердин тууралыгына болгон ишенимге негизделген. Формалдуу эрежелер боюнча бийлик: эркин шайлоолор, мыйзам жолунун улуктугу мыйзам алдында бийликтер менен жараандардын бирдей жоопкерчилиги д.у.с. калыптанат. Легитимдүүлүктүн ушул тиби демократиялык өлкөлөргө мүнөздүү.

❓ 1. Бийликтин легитимдүүлүгүнүн саналып өткөн типтеринин ичинен кайсынысынын тушунда коомдо жогорку стабилдүүлүккө жетишилет?

2. Азыркы Россияда бийлик легитимдүүлүгүнүн кайсы тиби түзүлдү?

Бирок, белгилей кетүүчү нерсе, М.Вебердин бул идеалдуу типтери практика жүзүндө укмуштай аралашып кеткен. Айталык, атүгүл өнөр жай жагынан өнүккөн жана демократиялык жактан туруктуу өлкөлөрдө, мисалы, Улуу Британияда, бийликтин легитимдүүлүгү салтка (монархия институту) жана эркин шайлоолордун натыйжаларын таанууга таянат. Анын үстүнө, абсолюттуу легитимдүүлүккө жетишүү азырынча эч жерде боло элек. Өнүккөн демократиялары бар өлкөлөрдө жараандардын парламент, президент ишиндеги олуттуу кемчиликтерди белгилеши бүтүндөй саясий системанын натыйжалуу болушуна жолтоо болбойт. Ошондуктан режимдин легитимдүүлүгү менен саясий системанын айрым институттарынын ишиндеги кемчиликтерди чаташтыруу, ага ишенбөөчүлүк менен мамиле жасоо натуура.

❓ 1. Легитимдүү бийлик дайыма эле натыйжалуу, б.а. коомдогу проблемаларды тез жана ийгиликтүү чечүүгө жөндөмдүү болуп, калктын калың катмарынын таламдары менен керектөөлөрүн канааттандырып келгенби? Бийликтин легитимдүүлүгү менен натыйжалуулугунун дал келбегендерине мисал келтиргиле.

2. Россияда азыркы режимде натыйжалуулук менен легитимдүүлүк кандай катышта турушат?

3. Бийлик натыйжалуу болуп, а бирок легитимдүү болбой калышы мүмкүнбү? Мисалдар келтиргиле.

Бийликтин легитимдүүлүгүнүн түшүшүнүн белгилери: 1) мажбурлоо даражасынын өсүшү; 2) укуктардын жана эркиндиктердин чектелиши; 3) саясий партияларга жана эркин басма сөзгө тыюу салуу; 4) бийликтин бардык институттарынын коррупцияланышынын өсүшү, алардын криминалдык курумдар менен жалгашып калышы; 5) бийликтин экономикалык натыйжалуулугунун төмөндүгү болуп саналат. Соңку белгиси — бийликти легитимсиздештирүүнүн эң негизги көрсөткүчү. Демек, экономикалык өсүш режимдин легитимдүүлүгүнүн деңгээлин байкалардык түрдө жогорулатат, анткени калктын ар кыл топторунун турмуш деңгээлиндеги кескин оош-кыйыштардан чыккан коомдун чыр-чатактарын төмөндөтөт.

Легитимдүү эмес бийлик, анын каршылаштары тарабынан ачык да, тымызын да талашка салынышы мүмкүн. Бийликтин легитимдүүлүгүнүн түшүүсүнүн эң жеткен жери болуп, режимге нааразылык көрсөтүүнүн ачык формасы деп эсептелген — революциялар, мамлекеттик төңкөрүштөр саналышат.

1. Россияда бийликтин легитимдүүлүгүнүн төмөндөшүнүн белгилери барбы?

2. Европалык Докс институту тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча — «Сиз кимге көбүрөөк ишенесиз?» — деген суроого мындайча жооп беришкен: өкүлдөр палатасына ишенишкендер — 38%; сенатка — 36%; кантондук өкмөткө — 36%; чиркөөгө — 36%; армияга — 42%; сот аппаратына 35%; прессага — 13%; саясий партияларга — 12%. Көпчүлүк швейцарлыктар федералдык өкмөт менен Жогорку Сотко гана ишеним билдиришкен. Мына ушундан улам, режимдин легитимдүү эместиги тууралуу айтууга болобу же сурамжылоонун натыйжалары конкреттүү институттарга карата ишенимдердин ар түрдүү экенин билдиреби?

3. Адам укуктарынын жалпы декларациясына (1948) ылайык, адам укугун коргоонун акыркы каражаты катары «залимдикке жана эзүүгө каршы көтөрүлүшкө» чыгууга акылуу сыяктуу кырдаалды эсепке алсак, 1917-жылы октябрда Россияда большевиктер орноткон бийликти легитимдүү деп эсептесе болобу?

4. Практика көрсөткөндөй, революциялардын жүрүшүндө орнотулган бардык режимдер бир топ убакыттан кийин, өзүнүн легитимдүүлүгүнүн төмөндөшү сыяктуу проблемага дуушар болот. 1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин, Чыгыш Европадагы «бархат» революцияларынан кийин ушундай болгон. Сиз муну эмне менен түшүндүрөсүз?

V бап. САЯСИЙ СИСТЕМА

10. САЯСИЙ СИСТЕМА ДЕГЕН ЭМНЕ?

«Саясий система» түшүнүгүнүн мазмуну

«Саясий система» түшүнүгү ХХ кылымдын 50-жылдарында америкалык саясат таануучу Д.Истэн тарабынан саясат илимге киргизилген. Ал киши саясий системанын теориясын түзгөн. Бул түшүнүк эки момент: 1) өз ара аракеттенишкен элементтердин (партиялардын, мамлекеттердин, лидерлердин, укуктардын д.у.с) жыйындысын билдирүүчү, коомдун өз алдынча чөйрөсү катары саясаттын бүтүндүгү; 2) саясаттын тышкы чөйрө (экономикалык, социалдык, маданий тармактар, башка мамлекеттер) менен болгон байланыштарынын мүнөзү чагылдырылган. «Саясий система» түшүнүгү илимге практикалык максат менен киргизилип, коомдун турактуулугун жана өнүгүүсүн камсыз кыла турган факторлорду табууга, ар түрдүү топтордун таламдарынын макулдашуусунун механизмин ачууга көмөк көрсөткөн.

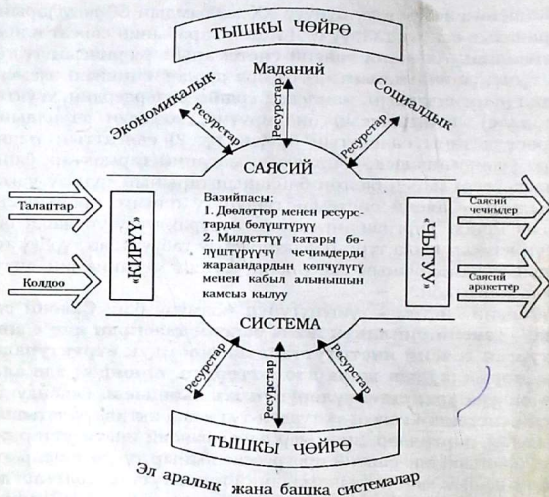
«Саясий система» түшүнүгүнүн мазмуну бай. **Саясий система — саясий бийликти жана саясий таасирди ишке ашыра турган саясий институттардын, коомдук структуралардын, нормалардын жана дөөлөттөрдүн, ошондой эле алардын өз ара аракеттенүүлөрүнүн жыйындысы.** Ошондуктан саясий системага саясатка түздөн-түз жана активдүү катышкан (мамлекет, партиялар, лидерлер д.у.с.) саясий институттар гана эмес, ошондой эле саясий прогресске кыйыр түрдө таасир этчү экономикалык, социалдык, маданий институттар, салттар, дөөлөттөр, нормалар да кирет. Аталган саясий жана коомдук институттардын түздөн-түз милдети ресурстарды (экономикалык, валюталык, материалдык, технологиялык ж.у.с.) бөлүштүрүүдө жана бул бөлүштүрүүнү бардыгы үчүн милдеттүү катары кабыл алынышына калкты көндүрүүдө турат.

❓ 1. Россиянын Конституциясын (1,4–7-баптарын) пайдалануу менен Россия Федерациясынын саясий системасынын негизги элементтерин атап өткүлө.

2. Россия коомунун саясий системасы өзүнүн экономикага, маданиятка, социалдык чөйрөгө көрсөтүүчү таасирин кантип ишке ашырууда? Жооп берүүдө Россиянын Конституциясынын 1,4–6-баптарын пайдалангыла.

Саясий системанын иштешинин механизми

Ресурстар менен алмашуу жана саясий системанын тышкы чөйрө менен өз ара аракеттениши «кирүү» жана «чыгуу» принциби боюнча ишке ашырылат.

Саясат таанууга системалуу мамиле жасоону сунуштаган авторлордун бири, америкалык изилдөөчү Д.Истон (1917-ж. туулган) «кирүүнү» эки типке: талаптар жана колдоо деп ажыратат. Талап дегенди коомдогу дөөлөттөрдү жана ресурстарды көңүлдөгүдөй же жагымсыз бөлүштүрүү боюнча пикири менен бийлик органдарына кайрылуу катары аныктоого болот. Мисалы, минималдуу кызмат акысын жогорулатуу жөнүндө эмгекчилердин талаптары же билим берүүгө бөлүнүүчү каражатты көбөйтүү тууралуу талаптар д.у.с. Ресурстарды адилеттүү бөлүштүрүүнү калктын ар түрдүү топтору ар кандай кабыл алат, ошондуктан талаптар топтоло берип, саясий системаны начар-

латуучу тенденцияга айланат. Бул болсо, социалдык топтордун таламдары менен керектөөлөрүнө бийликтегилер тарабынан көңүл бурулбай калышынын натыйжасы болуп саналат.

Колдоо саясий лоялдыкты (ниети дурустукту) көрсөтүүнүн, б.а. режимге берилгендиктин, жактыруу мамилесинин формасы болуп саналат жана саясий системанын күч алышын билдирет. Тыкандык менен салыктын төлөнүшү, аскердик милдетти аткаруу, бийлик институттарын урматтоо, башкаруучу жетекчилерге берилгендик, режимди коргогон демонстрацияларды өткөрүү д.у. сыяктуулар колдоонун формаларынын көрүнүшү болуп саналат. «Кириүүнүн» натыйжасында саясий системага тышкы чөйрөнүн таасир көрсөтүү процесси жүрөт. Талапка же колдоого болгон системанын реакциясы бул таасир көрсөтүүнүн натыйжасы болуп кызмат кылат. Дөөлөттөрдү жана ресурстарды бөлүштүрүү боюнча бийликтин авторитеттүү чечимдери жана саясий аракеттери «чыгууда» пайда болот. Алар жаңы мыйзамдардын, конкреттүү муктаждыктарга каржылоонун, саясий билдирүүнүн д.у.с. формасында көрүнүшү мүмкүн.

1. Азыркы этаптагы россиялык коомдун тигил же бул социалдык жана демографиялык топторуна (жумушчулар, студенттер, аялдар, пенсионерлер д.у.с.) таандык талаптардын жана колдоолордун мазмунуна конкреттүү мисалдар келтиргиле.

2. Ар түрдүү социалдык топтордун талаптарынын макулдашуусу кандайча жүргүзүлөт жана эмне үчүн ал аягында келип саясий системага байланыштуу?

11. САЯСИЙ СИСТЕМАНЫН СТРУКТУРАСЫ ЖАНА АНЫН ФУНКЦИЯЛАРЫ

Саясий системанын элементтери

Дегинкисинде, саясат өз алдынча турган чөйрө катары болгону менен, аны түзгөн элементтердин туруктуу өз ара карым-катнашын көрсөтөт. Анын үстүнө, бул элементтер ортосундагы мамилелерге өз ара көз карандылык мүнөздүү. Бул деген, кайсы бир элементтин ишмердигинин өзгөрүүсү бүткүл системанын ишиндеги өзгөрүүлөргө алып келет. Саясий системанын өзү бир бүтүндүктү түзгөн кичи системалардан (подсистема) турат.

Саясий системанын кичи системалары

Саясий системанын негизги элементи — **институционалдык** кичи система, б.а. мааниси боюнча ар түрдүү: жалпыга маанилүү таламдардан топтук жана жеке таламдарга чейинки мүдөөлөрдү билдирүүчү жана көрсөтүүчү институттардын (мамлекеттик, партиялык, коомдук-саясий) жыйындысы. Коомдук таламдарды ишке ашыруунун эң эле маанилүү куралы мамлекет болуп саналат. Бийликти жана ресурстарды максималдуу түрдө өз колуна топтоо менен мамлекет өз чечимин милдеттүү түрдө калктын аткаруусу үчүн дөөлөттөрдү бөлүштүрөт жана шыктандырат. Институционалдык кичи системага мамлекеттен башка саясий уюмдар — партиялар, кысым көрсөтүүчү топтор, клиенттер (лат. clientela — саясий ишмердин коргоосу астында гана аны колдой турган инсандар тобу) сыяктуу бийлик менен коомго таасир көрсөтүүгө олуттуу мүмкүнчүлүктөрү бар саясий эмес уюмдар; массалык маалымат каражаттары, чиркөө да кирет. Институционалдык кичи системанын жетилгендиги анын ролдору менен аныкталат. Адистештирилүүнүн натыйжасында бул кичи система калктын жаңы керектөөлөрү менен талаптарына дароо жана натыйжалуу жооп бере алат.

Бийлик жана таасир берүү институттары саясий, укуктук, адеп-ахлактык д.у.с. ар кыл нормалардын негизинде түркүн

түрдүү ролдорду аткарышат.¹ Саясий мамилелерди жөнгө салуучу нормалардын бүткүл жыйындысы **нормалык кичи системаны** түзөт. Нормалар эрежелердин ролун аткарышат, алардын негизинде саясий өз ара карым-катыштар жүргүзүлөт. Бул эрежелер конституцияда, укуктук актыларда катталышы мүмкүн, а балким, салттардын, адаттардын, символдордун формаларында муундан муунга берилип келиши ыктымал. ¹

Ушундай формалдашылган жана формалдашылбаган эрежелерди тутуу аркылуу саясий субъекттер өз ара карым-катышта болот. Макулдукка же жаңжалга (мисалы, инсан менен мамлекеттин ортосундагы; ар түрдүү өлкөлөрдүн саясий системаларынын ортосундагы) негизделген мындай өз ара карым-катыш формалары, алардын ургаалдуулугу жана багытталып калгандыгы **коммуникациялык кичи системаны** түзөт. Коммуникациялар системасы бийликтин ачыктыгын, анын диалогго барууга, келишүүчүлүккө умтулууга, ар кыл топтордун актуалдуу талаптарына жооп кайтарууга, коом менен маалымат-кабар алмашып турууга жөндөмдүү экенин мүнөздөйт.

Саясий өз ара аракеттенишүүлөр маданий-диний чөйрөнүн мүнөзү, анын бир тектүүлүгү менен шартталышкан. Кичи маданияттар (субкультура) жыйындысы, биринчи маанидеги дөөлөттөрдү аныктоочу конфессиялык (диний) система, ынанымдар, саясий жүрүм-турумдар стандарттары, саясий менталдуулук — ушулардын жыйындысы **маданий кичи системаны** түзүшөт. Ал саясий аракеттерге, ар түрдүү субъекттерге карата жасалган мамилелерге жалпыга маанилүү болгон маңыз берет, коомду турукташтырат жана өз ара түшүнүшүүнүн жана келишүүнүн матрицасы (лат. matrix — негиз, башталма) болуп чыгат. Маданий бир тектүүлүктүн даражасы канчалык бийик болсо, саясий институттардын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу ошончолук жогору болот. Индивиддердин өз ара карым-катыштарынын моделин жана жеке жүрүм-турумдун стандартын аныктаган, коомдо үстөмдүк кылуучу дин — маданий кичи системанын базалык элементи болуп саналат.

Коомдун маданий дөөлөттөр менен идеалдардын системасында чагылдырылган, моделдери бийликти ишке ашыруунун ыктары менен усулдарынын жыйындысын аныкташат. Саясий технологиялардын ушул жыйындысы **функциялык кичи системасы** түзөт. Мажбурлоо усулдарынын басымдуулук кылышы же бийликтик мамилелерди ишке ашырууда макулдукка келиши бийлик менен жараандык коомдун өз ара алакаларынын

мүнөзүн, коомдун биригишүүсүн жана бир бүтүндүккө жетишүүсүн аныктайт.

Саясий чөйрөнүн бардык кичи системалары өз ара көз карандылык мамилелери менен байланышкан. Бири-бирине өз ара карым-катышта болуу менен, алар саясий системанын жашоосун камсыз кылышат, ал системанын вазийпаларынын коомдо натыйжалуу ишке ашырылышына түрткү берет.

? Саясий системанын элементтеринин (кичи системаларынын) өз ара көз карандылык мүнөзүн чагылдыруучу мисалдардан келтиргиле.

Саясий системанын функциялары

Саясий система ар түрдүү топтордун таламдарын тең салмакташтыруу аркылуу коомдун туруктуулугун жана прогрессин камсыз кылат. Мына ушуга негизденип, азыркы кездеги америкалык саясат таануучулар Г. Алмонд менен Дж. Пауэллдин классификациясын пайдаланып, саясий системанын төмөнкүдөй функцияларын бөлүп көрсөтсө болот.

1. *Таламдарды туюндурма функция.* Саясий система ар түрдүү уюмдар аркылуу ар кыл социалдык топтордун таламдарын көрсөтүп турууга тийиш. Антпесе, ал таламдар өз талаптарын туюндуруунун бөлөк, көп учурда кыйраткыч формаларын таап алышы мүмкүн.

2. *Таламдарды жалпылама функция.* Ар түрдүү топтордун, индивиддердин таламдары бир кыйла чачкын. Ошон үчүн аларды жалпылоо (тыянактоо), маанилүүлүк даражасы боюнча иреттеп бөлүштүрүү, талаптарды программалардын тилине которуу жана аларды бийликке чейин жеткирүү талап кылынат. Бул вазийпаны көп учурда саясий партиялар ишке ашырышат.

3. *Эрежелерди жана нормаларды иштеп чыкма функция.* Бул вазийпаны мыйзамдарды, нормативдүү документтерди басып чыгаруу менен, мыйзам чыгаруучу органдар аткарышат.

4. *Эрежелерди колдонмо функция.* Бул вазийпаны орунда тууга мыйзам чыгаруучулардын буйрук-көрсөтмөлөрүн ишке ашыруучу аткаруу бийликтери укуктуу.

5. *Эрежелердин колдонулушун көзөмөлдөмө функциясы.* Бул вазийпаны сот органдары жана мажбурлоо — күчтөө органдары ишке ашырышат.

6. *Саясий коммуникация функциясы.* Бул саясий системанын ар түрдүү структурасынын, лидерлердин, жараандардын

д.у.с. ортосунда өз ара аракеттердин ар кыл формалары жана маалымат алмашуу болушун болжойт.

1. Сиздин көз карашыңызда, саясий системанын ишинде кайсы вазийпалар алда канча маанилүү болуп саналат?

2. Сиз кандай ойлойсуз, коомдун туруктуулугу, прогресси менен саясий системанын вазийпаларынын натыйжалуулугу ортосунда байланыш барбы? Бул өз ара байланышты Россиянын мисалында ачып бергиле.

3. Россиянын саясий системасынын кайсы вазийпалары сизге начар өнүккөндөй сезилет, ошондон улам коомдо саясий жана социалдык оорчулук болуп жатабы?

VI бап. САЯСИЙ РЕЖИМ

«Саясий режим» термининин мааниси

Саясат саясий режим аркылуу ар түркүн таламдарды бийлик структураларында туюнтат жана социалдык өз ара аракеттерди жөнгө салат. **Саясий режим — бийликти ишке ашыруунун конкреттүү формалары жана методдору, полномочиялери бийлик бутактарын уюштуруунун принциптери менен шартталган, бийлик институттарынын белгилүү бир структурасы.**

12. САЯСИЙ РЕЖИМ БИЙЛИКТИ ИШКЕ АШЫРУУ ЖОЛДОРУНУН ЖАНА УСУЛДАРЫНЫН СИСТЕМАСЫ КАТАРЫНДА

«Саясий режим» түшүнүгүн аныктоого жасалган мамилелер

«Саясий режим» саясат таанууда эң негизги категориялардан болгону менен ал көбүнчө эркин түшүндүрүлүп келүүдө. Эки көз карашты бөлүп көрсөтсө болот.

Биринчи көз караш боюнча «саясий режим» түшүнүгү өтө эле кеңири чечмеленип жиберилип, ал «саясий система» категориясы менен окшоштурулат. Бул болсо, теорияда белгилүү татаалдашууларды жаратат, анткени, саясий көрүнүштөрдү бир катардагы эки түшүнүк менен терминологиялык кайталоо коркунучу келип чыгат. «Саясий система» жана «саясий режим» терминдери саясий турмушту ар түрдүү жактарынан мүнөз-

дөшөт. Саясий система тышкы чөйрө менен болгон байланыштардын мүнөзүн ырастаса, саясий режим жалпы мааниге ээ таламдарды ишке ашыруунун каражаттарын жана усулдарын аныктайт. **Экинчи көз карашка** ылайык, «саясий режим» түшүнүгү башкаруу формасы менен чектелет. Бул көз караш конституциялык укукта басымдуулук кылат, анда саясий режимдерди классификациялоо мамлекеттин мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу вазийпаларынын айырмачылыктарына жана алардын шайкештүүлүгүн аныктоого негизделген. Мына ушул негизде төмөндөгүдөй режимдер бөлүнүп көрсөтүлөт: бийликтер кошулуп биригип кеткен режим (чексиз монархия), бийликтердин чектери ажыратылып бөлүнгөн режим (президенттик республика), кызматташтык режим (парламенттик республика).

Өкмөттүк курумдун ишмердигине көбүрөөк көңүл буруу менен башка саясий институттардын өкүлчүлүктөгү жана топтордун таламдарын (партиялык системанын, кысым көрсөтүү топторунун д.у.с.) билдирүүдөгү таасирин этибарга албай коюуга болбойт. Демек, башкаруу формасы саясий режимдин эң негизги компоненти болуп саналат. Бирок, анын мазмуну муну менен бүтпөйт.

❓ Республикалык саясий система монархиялыкка караганда алда канча демократиялуураак деп эсептелинет. Англия конституциялык монархия болуп саналат, гитлердик Германия республика болгон. Бул өлкөлөрдөгү демократия деңгээли, эмне менен аныкталат: саясий система мененби же режим мененби?

Саясий режимдин аныктамасы

Саясий илимде саясий режимдин алгачкы аныктамасынын бирин М.Дюверже берген. Ал саясий режим деп «партиялар системасынын, добуш берүү ыкмаларынын, кабыл алынган чечимдердин бир же бир нече типтеринин, кысым көрсөтүү топторунун бир же бир нече курумдарынын белгилүү айкалышы» катары түшүнгөн. Азыркы кездеги башка француз политологу Ж.-Л. Кермонн «саясий режим» түшүнүгүнүн мазмунуна: 1) легитимдүүлүк принцибин; 2) институттардын курумун; 3) партиялык системаны; 4) мамлекеттин формасын жана ролун камтуу менен М.Дюверженин формуласын тактап берет. Саясий режимди мына ушундай түшүнүү европалык саясий илимде жалпыга таанымал катары эсептелип калды.

1. Өнүккөн демократиялык өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө парламенттик республика жашап жатат. Башкаруу формасы бийликтин демократиячыл деңгээлин аныктайбы? Президенттик республиканын демократиячылдыгы азыраак деп айтууга болобу?
2. Россия Федерациясынын Конституциясынын беренелерин (1–4, 10, 11, 13–15) пайдалануу менен өлкөдөгү режимдин тибин жана башкаруу формасын аныктагыла.

13. САЯСИЙ РЕЖИМДИН ЭЛЕМЕНТТЕРИ

Саясий режимдин компоненттери

Саясий режимдин негизги компоненттеринин мүнөздөмөсүнө токтололук.

Легитимдүүлүк принциби

Бийликтин коомго көрсөткөн таасиринин натыйжалуулугу мажбурлоонун даражасы менен эмес, режимдин легитимдүүлүгүнүн деңгээли менен аныкталаары белгилүү. Йель университетинин (АКШ) профессору Х. Линцтин пикири боюнча, легитимдүүлүк принциби деп, калкта ишенимди жана «орнотулушу мүмкүн болгон, демек, анын натыйжасында ага баш ийүү мүмкүн боло турган кайсы бир башка институттарга караганда, бардык жаздымдары менен кемчиликтерине карабастан, жашап жаткан институттар эң мыктыларынан болуп саналат деген ынанымды» түзүүгө бийликтин жөндөмдүүлүгүн айтабыз. Жараандар аткарууга тийиш чечимдерди кабыл алууга бийликтин акысы бар экенине адамдарда ынаным болуу керек. Эгерде ал чечимдер көпчүлүк жактырган дөөлөттөргө ылайык келсе, анда адамдарда ал ынаным түзүлөт. Эреже катарында, мындай дөөлөттөр эң мыкты институттарды калыптандырууга жөндөм-

дүү болгон демократиянын түшүнүмдөрү менен талаптарына жооп бере алышат. Авторитардык жана тоталитардык режимдер үчүн легитимдүүлүк актуалдуу болуп саналбайт.

② Бийликтин легитимдүүлүгүнө саясий институттардын формалары жана аны калыптандыруунун жолдору таасир эте алабы? Эмнелер көбүрөөк легитимдүүлүккө ээ: бир палаталуу парламентпи же эки палаталуусубу; бүткүл жалпы шайлоодо, бардык жараандар тарабынан шайланган президентпи, же шайланма өкүлдөр тарабынан шайланган президентпи, же парламент шайлаган президентпи?

Институттардын структурасы

Көпчүлүк элдин эрки саясий институттардын системасы аркылуу ишке ашырылат. Укук, партиялык система, кысым көрсөтүү топтору, коомго олуттуу таасир көрсөтүүгө ээ болгон саясий эмес курумдар (чиркөө, массалык маалымат каражаттары) менен катар, режимдин эң маанилүү элементи болуп мамлекет саналат. Мамлекеттин натыйжалуу болушу көбүнчө мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийликтери институттарын уюштуруу принциптерине байланыштуу. Жогорку мамлекеттик бийликти калыптандыруу жолдору, анын институттарын уюштуруу принциптери жана алардын жараандар менен болгон өз ара мамилелери «башкаруу формасы» түшүнүгү менен туюндурулат.

② Саясий режимдин элементи катары мамлекеттин бөтөнчө ролу эмне менен шартталган?

Мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу бийликтин уюштурулушуна байланыштуу (бийликтерди так ажыратып бөлүү принцибине же аларды андай катуу талап менен бөлүүнүн жоктугуна байланыштуу) парламенттик жана президенттик республика болуп аныкталат.

Саясий түзүлүштүн парламенттик формасы бийликтердин так чекке ажырап бөлүнүшүн карабайт. Парламенттин депутаттарын бирдиктүү система аркылуу шайлоонун негизинде элдик көпчүлүк калыптанат. Аткаруу бийлигинин калыптанышы кыйыр жол менен ишке ашырылат, башкача айтканда өкмөт башчысы жана кабинет мүчөлөрү парламентарийлер тарабынан шайланышат. Демек, бийликтердин чекке ажырап

бөлүнүшү өкмөт түзүлгөндөн кийин ишке ашырылат. Парламентте көпчүлүктүн колдоосуна ээ болгон лидер аткаруучу бийликтин башчысы болуп калат. Өкмөт парламенттин колдоосуна таянат, парламент өкмөттү көзөмөлгө алып турат, милдетин аткара албаса, аны кызматынан кетирет. Таламдардын плюрализмин жана азчылыктын укугун ачык түрдө аракеттенип жаткан оппозиция коргойт. Башкаруунун парламенттик формасынын классикалык мисалы болуп Улуу Британия эсептелет. Кеңири полномочиеге премьер-министр өлкөнүн ички жана тышкы саясий курсун калыптандырууда жетектөөчү ролду ойнойт. Ал парламент аркылуу башкарат, ошону менен анын таасири аныкталат.

❓ Парламенттик республиканын белгилерин тастыктап санап бергиле жана аларды маанисине жараша ырааттап жайгаштыргыла.

Саясий түзүлүштүн президенттик формасы шайлоо стадиясында эле бийликтерди чекке ажыратып бөлүүнү катуу талап кылат, аны менен мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу бийликтин өздөрүнүн көз каранды эмес электораты болушуна шарт түзөт. Ошондуктан бул сыяктуу башкаруу формасы бар өлкөлөрдө кош системалуу добуш берүү орун алган. Президенттик республика парламентти жараандар тарабынан түздөн-түз жана аткаруучу бийликтин башчысын жалпы улуттук добуш берүү аркылуу шайлоого негизделет. Андан кийин президент кабинеттин (өкмөттүн) мүчөлөрүн дайындайт, анын ишине жетекчилик кылат. Президент эл алдында тикелей жооптуу. Эки системалуу добуш берүү аткаруучу жана мыйзам чыгаруучу бийликтин легитимдүүлүгүнүн барабардыгын камсыз кылат.

Демократиянын президенттик моделине мүнөздүү мисалдан болуп АКШ саналат. Анда бир убакта президент да, конгресс да башкарат. Бийликтин эки бутагынын тең легитимдүүлүгү алардын ортосунда жанжалдарды туудурат. АКШда парламентаризмдин расмий институттары, атап айтканда мамлекет башчысы тарабынан конгрессти таркатып жиберүү же мыйзам чыгаруучулар алдында өкмөттүн жопкерчилиги жок болгондуктан, америкалык система бийлик бутактарынын ортосунда чыга калчу конфликттерди чечүү боюнча механизм түзүүгө аргасыз болгон. Буга коомдун жетик саясий маданияты жана жакшы жолго коюлган институционалдык механизм көмөк-

төшкөн. Бийлик бутактарында кокустан жаңжал пайда болсо, арбитрдин ролун өлкөдө талашсыз абройго ээ Жогорку Сот аткарат. Ал эми эки партиялуу система демократиялык жана республикалык партиялардын конгресстеги фракцияларына консультация механизмдерин уюштуруп берет.

② (Башкаруунун парламенттик жана президенттик формалары эмнелери менен айырмаланат? Германияда, Россияда, Швецияда, Бразилияда, Жапонияда башкаруу формалары кандай? Аныктагыла.

2. Сиздин көз карашыңызда, башкаруу формасынын кайсынысы натыйжалуу? Режимдин натыйжалуулугунун критерийи эмнеде?

Партиялык системалар

Коомдук кызыкчылыктарды ишке ашырууда мамлекет жараандык коомдун саясий башка күчтөрү менен өз ара чогуу аракеттенет. Алардын арасында өзүнүн түпкү башталмасын жараандык коомдон алуучу жана анын ар кыл топтордун таламдарын жактап чыгуучу партиялар өзгөчө мааниге ээ. Партиялык системалар саясий режимдердин маңызын аныкташат. Алар саясий багытты, аны ишке ашыруу жолдорун жеке аныкташат. Бирок саясий түзүлүштүн парламенттик жана президенттик формаларында партиянын ролу бирдей эмес. Парламенттик демократияда өкмөт бир же бир нече партиялардын өкүлдөрүнөн түзүлөт, ал эми парламенттик шайлоолор партиялардын эрегишкен тирешүүлөрүнө айланып кетет. Партиялардын жеңип чыгышы үчүн аракеттердин биримдиги, бекем тартип зарыл. Жеңип чыккан партия же партиялардын коалициясы өкмөттү түзөт, ал колдобогон партия мүчөсү (парламенттин депутаты) кабинет курамына кире албайт.

② Эмне үчүн партиялык системалар саясий режимдин маңызын аныкташат?

Президенттик демократияларда бийликтин мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу институттарынын калыптанышы кайсы бир партиянын күчү менен кандидатты көтөрүп чыгуунун натыйжасында эмес, тикелей шайлоо жолу менен ишке ашырылат. Ошондуктан шайлоо алдындагы күрөштө партиялардын таасири анча эмес, ал эми күрөштүн өзү, жаркын инсандардын атаандашкан таймаштарына айланат.

1. Парламенттик жана президенттик башкаруу формаларына партиялардын таасири кандай?
2. Парламенттик жана президенттик башкаруу формаларынын (АКШнын жана Улуу Британиянын тажрыйбаларында) артыкчылыктары менен кемчиликтери эмнеде?
3. Швейцарияга монархияны, ал эми аристократиялык диктатураны АКШга кийирүүгө мүмкүнбү? Башкаруунун конкреттүү формасын орнотуу эмнеге байланыштуу?

14. САЯСИЙ РЕЖИМДЕРДИН ТИПТЕРИ

«Саясий режим» түшүнүгү мамлекеттик бийлик менен индивиддин өз ара байланыштарынын мүнөзүн билдирет. Бийликти ишке ашыруу учурунда мамлекет тарабынан пайдалана турган каражаттардын жана усулдардын жыйындысы коомдогу саясий эркиндиктин даражасын жана инсандын укуктук абалын чагылдырат. Индивиддин социалдык эркиндигинин даражасына жана мамлекет менен жараандык коомдун өз ара мамилелеринин мүнөзүнө жараша режимдерди: тоталитардык, авторитардык жана демократиялык деп үч типке ажыратышат. Ошондой болсо да, эң четки уюлдар катары демократия менен тоталитаризмдин ортосунда бийликтин көптөгөн арабөк (өткөөл, өтмө) формалары: жарым демократиялык, жарым авторитардык, авторитарчыл-тоталитарчыл сыяктуулар кездешет.

Тоталитаризм

«Тоталитаризм» термини орто кылымдагы латындын «totalis» деген сөзүнөн келип чыгат, «бүткүл, бүтүн, толук» дегенди билдирет. Бирок, практика жүзүндө тоталитаризм бир катар өлкөлөрдө XX кылымдын биринчи жарымында орнотулду. **Тоталитаризм — мамлекет тарабынан түздөн-түз куралдуу зомбулук көрсөтүү каражаттары менен коомдун жана ар бир адамдын жашоо турмушунун бардык чөйрөсүн толук (тоталдык) көзөмөлгө алуу жана катуу регламентациялоо.** Саясий бийлик бүткүл коомду жана конкреттүү адамды өзүнө бүт тартып кетет. Анын үстүнө бийлик бардык деңгээлдерде, башкаруучу элитадан бир адамдын же адамдардын бир уучтобу тарабынан, эреже катары, жашыруун түзүлөт. Коомдун жашоо-турмушунун бардык чөйрөсүнүн үстүнөн саясий үстөмдүктү ишке ашыруу, эгерде бийлик өтө өнүккөн жазалоочу системага, саясий террорго таянганда, коомдук пикирди тоталдык идеологиялык иштеп чыгуудан өткөргөн кезде гана мүмкүн

болот. Тоталдык режимдер: көбүнесе коомдо стабилдүүлүк жоголуп, туруксуздук күчөп баратканда, экономикалык жана саясий терең кризисти, стратегиялык милдеттерди тезинен чечүү зарылдыгы сыяктуу өзгөчө чукул кырдаал келип чыкканда пайда болушат. Тоталитардык режимдин орнотулушу жогоруда көрсөтүлгөн проблемаларды жеңүүнүн жана тийиштүү максаттарга жетүүнүн жолдору катары карашат. Адатта, **тоталитаризмдин төмөндөгүдөй белгилерин** бөлүп көрсөтүшөт:

1. **Бийликтин ашкере борбордоштурулган куруму** пирамидалык формада болуп, анын туу чокусу — жолбашчы (лидер) же бийлөөчү топ менен бүтөт. Үстөмдүк кылуучу топ өз колдооруна мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийликтерин топ-топ алып, эч бир шайлоочу органдардын алдында жооп бербейт.

2. Режимдин эч көзөмөлсүз үстөмдүк кылууга укуктуулугун ырастаган **монополиялык идеология**. Тоталитардык режимдерде идеологиянын мааниси — бардык калкты бир максатты ишке ашырууга баш ийдирүү зарылдыгы менен, айталык, мисалы фашизмде, расачыл немецтик мамлекетти түзүү идеясынын тегерегинде улутту бириктирүү зарылдыгы менен шартталган.

3. Саясий максаттарды жана аларды ишке ашыруу каражаттарын аныктап, кадрларды тандоону жана жайгаштырууну жүзөгө ашырып жаткан түрдөгү, **монополиялык бийлик жүргүзүүчү массалык партия**.

4. **Бутакталып таралып кеткен жазалагыч система**.

5. **Эркин индивиддин жана жараандык коомдун жоктугу**.

6. **Коомдук турмуштун бардык чөйрөсүнүн жогорку даражада милитаризацияланышы**.

Тоталитардык режимдин формаларын: италиялык фашизм, немецтик улутчул-социализм жана советтик коммунизм деп үчкө ажыратышат.

① 1. Тоталитардык режимдер элиталар менен партиялардын чексиз бийликке умтулууларынан келип чыгат, алар ошондой эле калктын кеңири катмарынын керектөөлөрүнүн чагылдышы болуп саналышат. Массалык аң-сезимде тоталитардык режимге болгон зарылчылык качан пайда болот?

2. Тоталитаризмге аныктаманы алгачкылардан болуп италиялык фашисттердин лидери, тоталитардык режимди биринчи негиздөөчү Б. Муссолини (1883–1945) берген. Ал мунун маңызын кыскача формула менен: «Баары мамлекет үчүн, мамлекеттен башка эч нерсе жок, мамлекетке каршы эч нерсе жок!» — деп аныктаган. Ушул аныктама боюнча тоталитаризмдин маңызын сиз кандайча түшүнөсүз?

3. Россияда 20-жылдары тоталитардык режимдин келип чыгышынын себептери кайсылар?

4. Белгилүү испан философу Х. Ортега-и-Гасет (1883-1955) минтип айткан экен: «фашизм — масса адамдарына мүнөздүү кыймыл». Ал «масса» дегенде «өзгөчө кадыр-баркы болбогон адамдар көпчүлүгүн» түшүнгөн. Булар жумушчу, пролетариат дегендин өзү эмес. Масса — бул орточолонгон, кадыресе пенде». Философтун ушул ырастоосу менен сиз макулсузбу? Өз жообуңузду жүйөөлөп көрүңүз.

Авторитаризм

Авторитаризм, адатта, тоталитаризм менен демократиянын ортосундагы арабөк абалды ээлеген режимдин тиби катары мүнөздөлөт. Бирок мындай мүнөздөмө көрүнүштүн маңыздуу белгилерин ачып бербейт, а түгүл, эгерде анын ушундай жактарын, тоталитаризмдин кайсы касиеттерин, демократиянын кайсы белгилерин авторитаризмден тапса болоорун көрсөткөн күндө да ачылбайт.

Авторитаризмге аныктама берүү учурунда маңыздык мааниге ээ боло турганы — бийлик менен коомдун мамилелеринин мүнөзү болуп саналат. Бул мамилелер ынандырууга караганда, көбүнчө мажбурлоо негизинде курулат. Режим коомдук турмушту либералдаштырылган менен, ага карабастан, так иштелип чыккан жетекчи идеологиясы болбойт. Авторитардык режим саясий ойлоодо, пикирлерде жана аракеттерде чектелген жана көзөмөлдөнүп турган плюрализмге жол берет, оппозициянын болушуна көнөт. Коомдун турмушунун ар түрдүү чөйрөсүндөгү жетекчилик анчалык эле тоталдуу эмес, жараандык коомдун социалдык жана экономикалык инфраструктурасынын үстүнөн, профсоюздун өндүрүшүнүн, окуу жайларынын, массалык уюмдардын, массалык маалымат каражаттарынын артынан катуу уюшулган көзөмөл деле жок. Бирок, режим бийлик үчүн реалдуу саясий атаандашуунун көрүнүштөрүнө, коомдун турмушунун эң маанилүү маселелери боюнча чечимдерди кабыл алууда калктын факт жүзүндө катышуусуна аёосуз катаал мамиле жасайт.

Авторитардык режимдин бир көрүнүшү болуп аскердик режимдер, (Чилидеги Пиночет режими өңдүү), жараандык диктатуралар — жараандык инсандын жеке бийлиги (мисалы, Чыгыштын араб өлкөлөрүндөгү режимдер), эң акырында, теократиялык режимдер, Ирандагы аятолла Хомейнинин режими өңдөнгөндөр эсептелет.

1. Авторитардык режимдин белгилерин ачып бергиле.
2. Авторитаризмде кандай артыкчылык касиеттер бар?
Эмне үчүн экономикалык өсүш көп учурда авторитаризмдин шарттарында жетишилет? Мисалы, Түштүк Кореянын, Тайвандын, Сингапурдун, Чилинин д.у.с. экономикалык ийгиликтери авторитардык режимдердин болушу менен байланыштуу болгон.
3. Россияда жүрүп жаткан режимди авторитардык деп айтууга болобу? Азыркы Россиянын саясий турмушунан авторитаризмдин кандай касиеттерин атаса болот?

Демократия

Англиянын премьер-министри У. Черчилль (1874–1965) качандыр бир жолу: «эгерде мезгил-мезгили менен текшерүүгө алына турган бардык калгандарын эсепке албасак, демократия — башкаруунун эң эле жаман формасы» деп эскерткен экен. Ал муну менен ар түрдүү топтордун таламдарын такай макулдашуудан өткөрүүнү, инсандын укугунун жана эркиндигинин гарантиясын талап кылуучу ушул саясий форманын татаалдыгын баса белгилеп көрсөткүсү келген. «Демократия» грек тилинен которгондо — «эл бийлиги» — дегенди билдирет, анткени demos — эл, kratein — бийлик жүргүзүү деген эки сөздөн турат. (Аристотелдин «Саясаты» 1260-жылы которулуп чыккандан баштап, саясий лексикондо эң эле көп колдонулуп келаткан «демократия» түшүнүгүнүн мааниси жөнүндөгү талаштар ушул убакка чейин бүтө элек. Демократиянын так аныктамасын тастыктап алууга мүмкүндүк бере турган, жалпы кабылданган түшүнүмдөр бүгүнкү күнгө дейре жокко эсе.)

Адеп демократия, монархтын же аристократтардын башкаруусунан айырмаланып, жараандардын түздөн-түз башкаруусу катары каралган. Бирок, антикалык мезгилде эле демократия башкаруунун «начар формасы» деп эсептелген. Ал учурда, гректердин шаар-мамлекеттериндеги (полистердин) жараандардын маданиятынын деңгээли төмөн болгондуктан, башкаруучуларга бул өңдүү «эл бийлиги» менен көз жазгырууларга барууга (манипуляция) мүмкүндүк алат деп болжолдошкон. Ошондуктанбы, демократия режимдери узакка жашай алышкан эмес жана охлократияга (калк топурларынын бийлиги) өтүп кетишкен, ал эми булар болсо, өз кезегинде, залимдикти (тиранияны) туудурду. Ушундан улам, Аристотель демократия менен охлократиянын ортосунда айырмачылыкты ачкан эмес жана демократияга терс мамиледе болгон. Аристотелдин демократияга баа

бериши, ошондой эле, аны практикада жүзөгө ашыруу үчүн реалдуу шарттардын жоктугу, мамлекеттин ушул формасынын андан аркы тагдырына таасир берди: демократия кабылданып калды жана саясий колдонуудан сүрүлүп ташталды.

Демократиянын концепциясынын калыптануусунун жаңы этабы Улуу француз революциясы менен башталат — дал ушул революция монархия менен элиталуулукту четке кагуучу социалдык-саясий кыймылдын максаттарын тастыктап туюндурган коомдук ой-пикирдин багыты катары демократиянын өнүгүшүнө карата түрткү берди. Демократиянын концепциясынын калыптанышы, жараандык коомдун институттарынын пайда болушунан, индивиддердин автономияны жана социалдык теңдикти талап кылышынан келип чыккан, башкаруучулар менен букаралардын ортосундагы мамилелердин жаңы мүнөзүн негиздөө зарылдыгы менен байланышкан.

Бирок, XVIII кылымга чейин демократия жактырылган жок. Бул болсо, бардык жараандардын башкарууга катышуусун, улуттук мамлекет (кенедей шаар-полистерде эмес) сыяктуу чоң саясий курамдарда күнүгө жана түздөн-түз катышуусун болжогон демократиянын идеалдуу модели практика жүзүндө ишке ашпастыгы менен түшүндүрүлөт. Ушунун натыйжасында демократиянын алгачкы мааниси өзгөрүп, турмуштун жаңы керектөөлөрүнө ыңгайлашууда. Коомдун прогресси менен шартталган социалдык таламдардын өөрчүп өсүп бараткан көп түрдүүлүгү башкаруучулук вазийпаларды татаалдаштырып жана адистештирип жатат. Натыйжада демократиянын эл бийлиги катары адепки мааниси бийликти ишке ашыруунун реалдуу механизмдери менен улам барган сайын олуттуу түрдө ажырымдалып барууда. Мунун өзү, бул терминди түшүнүүдө белгилүү чаташууну пайда кылууда.

Азыркы кездеги демократиялык коомдордун тажрыйбасы демократиянын кээ бир **жалпы белгилерин** тастыктоого мүмкүндүк берет:

1. **Жалпы баарына таралган мыйзамдуулук.** Ал мезгил-мезгили менен өтүүчү шайлоолор формасы аркылуу эл тарабынан ырасталат, ошондой эле, бүткүл эл тарабынан шайланган өкүлдөрдүн саясий чечимдерди кабыл алуудагы чечүүчү ролуна негизделет. Эл — бийликтин булагы. Ал жалпы элдик добуш берүү менен шайланган өз өкүлдөрү аркылуу башкарат, бийликти бюрократия, массалык маалымат каражаттары, таламдар топтору д.у.с. менен бирдикте көзөмөлдөйт.

2. **Инсандын жараандык, саясий жана социалдык укуктарынын гарантиялары.**

3. Элдин эркин өткөрүп берүү жана анын аткарылышын камсыз кылуу максатында жүргүзүлгөн **адилет жана баарын камтыган конкуренция** (мелдештирилме шайлоолор) жана **өкүлчүлүк процесси.**

4. Элдин эркин калыптандыруунун жана өкмөткө таасир көрсөтүүнүн негизги механизми болуп саналган **конкуренттүү партиялык система.**

② 1. Белгилүү орус юристи, либералдык ойчул П. И. Новгородцев минтип жазган: «Демократия ар качан жолдун айрылышындай... жолдордун белгисиз тараптарга чачырап тараган ачык эшиктер системасы... Мурда демократияны бекем жана бейпил жашоону камсыз кылуучу жогорку жана түпкү форма деп эсептешкен; эми демократия жашоонун бекем тең салмагын түзбөй эле, кайсы бир башка формага караганда, изденүү рухун кыйла козгой турганын айкын туюнушту». П.И.Новгородцев саясий режим катары демократиянын кандай артыкчылыктарын жана кемчиликтерин белгилеген? Эмне үчүн демократия башка режимдер менен салыштырганда мыкты деп эсептелинет?

2. Кайсы бир мезгилде АКШнын президенти А.Линкольн (1809–1865) демократиянын маңызын «эл тарабынан жана эл үчүн шайланган эл башкаруусу» катары аныкталган. Бул аныктамада кайчылык жокпу? Элдин өзүн-өзү башкаруусу элдин өзү тарабынан эмес, шайланган өкүлдөрү тарабынан ишке ашырылышы мүмкүнбү?

3. Америкалык мамлекеттин негиздөөчүлөрүнүн бири А. Гамильтон демократия тууралуу мындайча эскерткен экен: «Элдин үнү — Кудайдын үнү — деп айтылган; адатта бул ырастоого таянышат, ага ишенишет, бирок, ошентсе да, чынында андай эмес. Адамдар тынчы жок жана оома келишет; алардын баа берүүлөрүнүн же чечимдеринин тууралыгы сейрек болот». Ошондуктан демократияны либералчыл туюндуруу деген аныктаманы компетенттүү жана жоопкерчиликтүү башкаруу катары түшүнүүсүндө турат. Ушундан улам, «демократия» — «эл бийлиги», «эл башкаруусу» деген терминдин алгачкы мааниси менен кандайча шайкеш келмекчи?

4. «Аргументы и факты» газетасы тарабынан 1988-жылы жүргүзүлгөн сурамжылоолордун жыйынтыгы боюнча россиялык жараандардын демократияны төмөнкүчө түшүнүшөөрүн аныкташкан: 31 проценти демократияны «эмне ойлосоң, ошону айтуу» мүмкүндүгү менен окшоштурушкан; 13,2 проценти демо-

кратияны — «тандоо эркиндиги» деп түшүнүшкөн; 8,7 проценти — «ээлеген кызматына карабастан адамдардагы теңчилик»; 7 проценти демократия «адамдар ортосундагы адилеттүү мамилелер» деп түшүнүшкөн; 6,1 проценти «төмөндөгүлөр эмне айтканын жогорудагылар угушса» — муну демократия деп эсептешкен; 5 проценти «элдин бийлиги» д.у.с. Сиздин көз карашыңыз боюнча жооптордун кайсылары демократиянын маани-маңызын тагыраак чагылдырат?

5. Сиздин көз карашыңыз боюнча, ар кандай коомго, демократияны «киргизе берсе» болобу? Бул үчүн тийиштүү өбөлгөлөр зарылбы? Болсо кайсылар?

6. Авторитаризмден демократияны карай өтүү учурунда Россия кандай кыйынчылыктарды баштан өткөрүп жатат?

7. Саясий режимдерди төмөнкү критерийлер боюнча салыштырып көргүлө.

Критерийлер	Тоталитаризм	Авторитаризм	Демократия
1. Саясий эркиндиктин даражасы (инсандын укугу менен эркиндигинин болушу жана гарантиясы)			
2. Мажбурлоонун жана зомбулуктун даражасы			
3. Бийликти уюштуруу принциптери (бийликтердин чеги ажыратылып бөлүнүшү же топтоштурулушу; бүткүл жалпы шайлоолор же түзүүнүн жабык жолдору; бийликтердин мыйзам алдындагы жоопкерчилиги)			
4. Мамлекеттин орду жана ролу			

Критерийлер	Тоталитаризм	Авторитаризм	Демократия
5. Жараандык коомдун жетиктиги			
6. Оппозициянын, бөлөкчө ойлоочулардын, идеологиялардын көп түрдүүлүгүнүн болушу же булардын биринин үстөмдүгү			
7. Конкументтүү партиялык системанын жашап турушу же бир партиянын монополиясы			

Сууроолор жана тапшырмалар

1. «Саясат» түшүнүгүнө кандай мазмун берилип келет?
2. «Саясат» термининин көп маанилүүлүгү эмне менен байланыштуу?
3. Саясаттын келип чыгышынын себептери кайсылар?
4. Коомдук турмуштун өз алдынча чөйрөсү катары саясаттын өзгөчөлүгү эмне менен аныкталат?
5. Саясат коомдо кандай вазийпаларды аткарат?
Сиздин көз карашыңызча, өтө эле маанилүүлөрүн бөлүп чыгыңыз жана өзүңүздөр тандаганды жүйөөлөп көрсөтүңүз.
6. Кандай учурларда саясат коомдун бардык чөйрөсүнө сиңип кирет жана аларды өзүнө баш ийдирет? Ушундай баш ийдирүүлөргө конкреттүү мисалдарды келтиргиле.
7. Коомдук турмушту жөнгө салуу механизми катары экономика менен саясат, саясат менен мораль, саясат менен укук кандай шайкештик катышта турушат?
8. Саясаттын жоюлуу перспективасы барбы, сиз кандайча ойлойсуз?
9. Саясат таанууда бийликтин аныктамасына карата кандай мамилелер бар?

10. Саясий бийликтин маңызын жана анын коомдогу ролун сиз эмнеден көрөсүз?
11. Бийлик дайыма эле саясий мүнөздө болгонбу?
12. Адамзат тарыхынын аралыгында бийликтин формалары кандайча өзгөрүлгөн?
13. Үстөмдүктөн жана авторитеттен бийлик эмнеси менен айырмаланат?
14. «Легитимдүүлүк» түшүнүгүнө кандай маани кирет?
15. Легитимдүүлүккө жетишүү саясий бийлик үчүн эмнеси менен маанилүү?
16. Легитимдүүлүк типтерин атап өткүлө жана алардын конкреттүү өлкөлөрдө реалдуу ишке ашырылып жаткандарына мисал келтиргиле.
17. Легитимдүүлүктүн төмөндөөсүнүн белгилери кайсылар?
18. Россияда жүрүп жаткан режимдин легитимдүүлүгүнүн деңгээли жана тиби кандай, сиз кандай ойлойсуз?
19. 1917-жылы октябрда большевиктер тарабынан орнотулган бийликти легитимдүү деп эсептөөгө болобу?
20. Режимдин легитимдүүлүгү менен натыйжалуулугу кандай шайкештик катышта турушат?
21. «Саясий система» термининин мааниси кандай? Ал саясий турмуштун кандай жактарын чагылдырат?
22. Саясий системанын иштеп турушунун механизми кандай?
23. Коомдун саясий системасынын структуралык элементтери кандай?
24. АКШнын, Улуу Британиянын саясий системасынан Россиянын саясий системасынын айырмачылыгы эмнеде?
25. Россиянын азыркы кездеги саясий системасынын элементтерин атагыла жана аларды мүнөздөгүлө.
26. Калктын ар кыл топторунун (жумушчулар, дыйкандар, пенсионерлер, аялдар, окуучулар, жаштар д.у.с.) бийликке карата талаптарын жана колдоолорун талдоо жүргүзүү аркылуу Россиянын саясий системасынын аракеттеринин механизмин ачып көрсөткүлө.
27. Саясий система коомдук турмуштун башка чөйрөлөрүнө (экономикага, маданиятка, социалдык чөйрөгө д.у.с.) кантип таасир көрсөтөт?
28. Саясий режимге аныктама берүү боюнча саясат таанууда кандай ыкмалар бар?

29. «Саясий режим» түшүнүгү «саясий система» түшүнүгүнөн эмнеси менен айырмаланат?
30. Саясий режим жана башкаруу системасы кандай шайкештик катышта турушат?
31. Сиз кандай ойлойсуз, режимдердин алмашылышы мыйзам ченемдүү көрүнүшпү?
32. Сиздин оюңузча, Россияда кандай режим орун алган?
33. Легитимдүүлүктүн жогорку деңгээлине жетүүнүн өзү саясий режим үчүн эмнеси менен маанилүү?
34. Саясий режимдин элементи катары мамлекеттин өзгөчө ролу эмне менен шартталган?
35. Башкаруунун формасы деген эмне?
36. Президенттик жана парламенттик республикаларда аткаруучу жана мыйзам чыгаруучу бийликтин өз ара карым-катыш аракеттери кандайча ишке ашырылат?
37. Башкаруу формаларын тандоо эмне менен байланышкан?
38. Эмне үчүн партиялык системалар саясий режимдин маңызын шартташат?
39. Россияда башкаруунун формасы кандай?
40. Тоталитаризмдин белгилерин ачып көрсөткүлө.
41. Авторитаризм демократиядан эмнеси менен айырмаланат?

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

САЯСАТ ЖАНА КООМ

Адамдардын ишмердиги, көп учурда саясатта гана ишке ашырыла турган коомдук маанидеги (же жалпы мааниге ээ) керектөөлөрдүн биринчи кезекте канааттандырылышы менен байланыштуу деп болжолдоо каталык болоор эле. Чындыгында басымдуу көпчүлүк өздөрүнүн жеке, индивидуалдык таламдарын жана керектөөлөрүн канааттандыруу менен алек, ал эми алардын өзүн-өзү жүзөгө ашыруу чөйрөсү — күндөлүк турмуш агымы болуп саналат. Мында индивиддердин аракеттери өзүнөн-өзү келип чыгуучу жана стихиялуу мүнөзгө ээ, ошондой эле, жамаатташтык турмуштун формаларынан алардын автономиялуулукка жана көз каранды эместикке карай умтулуулары чагылдырылган. Индивиддердин күндөлүк турмушу, анын эң эле баштапкы формалары жараандык коомдун чөйрөсүн түзүшөт. Качан гана айрым индивиддердин жекече, күндөлүк агымдагы таламдары конкреттүү социалдык топтор үчүн актуалдуу болуп калса, ал эми аларды ишке ашыруу башка социалдык жалпылыктардын таламдары менен ээлеген абалына катыла турган болсо, ошондо гана бул таламдар саясий маанилүүлүккө өтө башташат. Башкача айтканда, алар мамлекеттин кийлигишүүсүз ишке ашырылуусу мүмкүн эмес. Ошентип, эч бир саясат, эч бир саясий режим өзүнөн өзү түшүнүлүшү мүмкүн эмес. Алардын мазмуну, саясий институттардын ишмердигинин конкреттүү формалары, принциптери сыяктуу эле, жараандык коом тарабынан шартталган.

VII бап. ЖАРААНДЫК КООМ

15. ЖАРААНДЫК КООМ: ЖЕКЕ ТАЛАМДАР ЖАНА ИНДИВИДУАЛДЫК ТАНДОО ЧӨЙРӨСҮ

Жараандык коом менен мамлекеттин шайкештиги

«Жараандык коом» менен «мамлекет» коом турмушунун ар түрдүү жактарын чагылдырышкан түшүнүктөр болуп саналышат жана бири-бирине карама-каршы турушат.

Жараандык коом жеке инсандардын бири-бирине карата абсолюттук эркин чөйрөнү түзөт. Ал коом жекече таламдарды ишке ашыруучу жана индивидуалдык тандоону иш жүзүндө жүргүзүүчү эркин индивиддердин өз ара катыша турган социалдык, экономикалык, маданий мейкиндиги түрүндө көрүнөт.

Тескерисинче, мамлекет деген саясий жактан уюмдашкан субъекттердин: мамлекеттик курумдардын жана мамлекет ишине тутумдаш саясий партиялардын, кысым көрсөтүүчү топтордун д.у.с. тоталдык түрдө регламенттелген өз ара мамилелеринин мейкинини элестетет. Жараандык коом менен мамлекет бири-бирин өз ара толукташып турат. Өсүп жетилген жараандык коомсуз укукчул демократиялык мамлекетти түзүүгө мүмкүн эмес, анткени дал ошо аң-сезимдүү эркин жараандар гана адамдын жамаатташ жашоосунун рационалдуу формасын калыптандырууга жөндөмдүү. Ошондуктан жараандык коом эркин индивид менен борбордоштурулган мамлекеттик эрктин ортосунда бекем байлаштырып турган звено болуп саналат. Мындан тышкары дезинтеграцияга, башаламандыкка, кризиске, бүлүнүп төмөн түшүүгө каршы аракеттенүү, ошондой эле, автономдуу инсандардын укуктары менен эркиндиктеринин ишке ашырылышы үчүн шарттарды камсыз кылуу мамлекетсиз эч мүмкүн эмес.

❓ 1. Жараандык коом менен мамлекеттин мүнөздөмөлөрүн салыштыргыла: булардын ортосунда кандай жалпылыктар жана айырмачылыктар бар?

2. Жараандык коом менен мамлекет кандайча өз ара байланышта? Күндөлүк агымдын керектөөлөрү кантип жана качан жалпы мааниге ээ болуп, демек, саясий мүнөзгө өтөт? Конкреттүү мисалдарды келтиргиле.

3. Алака-мамилелеринин кандай түрлөрү жараандык коомдун чөйрөсүн түзүшөт?

Узак мезгилдер бою саясий илимде «жараандык коом» жана «мамлекет» тең маанилүү, төп келген түшүнүктөр катары айырмаланбай келген. Бирок, XVII кылымдын орто ченинен коомдун ар кыл чөйрөлөрүнүн тарамдалып бөлүнүшү, алардын мамлекет бийлигинен бошонушу, өз укук жана эркиндиктери бар автономдуу, көз каранды эмес индивиддердин обочолонушу сыяктуу процесстер илимде социалдык прогресстин эки тенденциясынын калыптанышын талап кылышты. Биринчиси — индивиддин мамлекеттен жана коллективдүү турмуштан эркиндикке,

автономдуулукка карата умтулуусунан улам социалдык өнүтүүдө стихиялуулуктун күчөшү. Адамдын жашоо-ишмердик чөйрөсүнүн мамлекеттен автономдуу калыптануу процессин «жараандык коом» түшүнүгү чагылдырган. Экинчиси — коомду тартипке келтирип, бүтүндүгүн камсыз кылууга, индивиддер менен социалдык топтордун умтулууларын макулдаштырууга жана биригишүүгө болгон зарылдык. Социалдык прогресстин ушул тенденциясы «мамлекет» түшүнүгүндө билдирилди. Мамлекет коомдук, таптык жана индивидуалдык кызыкчылыктарын тең салмактуулугун жана өз ара байланышын башкаруу вазийпалары аркылуу ишке ашырат. Тарыхый жактан алганда жараандык коом традициялык коомдун ордуна келет. Традициялык (феодалдык) коом индивиддердин турмушунун ар түрдүү жактарын катуу регламенттеген сословиелик-иерархиялык системанын мамилелерине негизделген. Жараандык коом өзүнүн маңызы боюнча буржуазиялык коом. Анткени анын негизин бийлик менен жамааттык турмуштан көз каранды эмес, эркин индивид түзөт. Анын эркиндигинин эң негизги өбөлгөсү — өнүккөн жараандык аң-сезимди калыптандыруучу жеке менчик институту. Эгерде жараандык коом алгач өзүнө менчик ээлерин камтыса, кийинчерээк жараандык коомдун чөйрөсү кеңее баштады ошону менен жаңы социалдык топторду — аз мүлктүүлөр менен мүлксүздөрдү өз кучагына алды.

1. Жараандык коомдун традициялык коомдон айырмалары эмнеде?
2. Тарыхый жактан жараандык коом качан жана эмнеге байланыштуу пайда болгон?

Азыр саясат таанууда жараандык коом бийликке тиешеси жок байланыш жана структуралардын татаал жана көп деңгээлдүү системасы катары каралууда. **Жараандык коом — мамлекеттин алкагынан тышкары жана анын кийлигишүүсүз өнүгүп жаткан инсандар ортосундагы мамилелердин жыйындысы жана мамлекеттен көз каранды эмес коомдук институттардын системасы.** Жараандардын күндөлүк кызыкчылыктары ар кандай болгондуктан, демек, жараандык коом да бири-бири менен байланышкан чөйрөлөрдөн турат, аларды шарттуу түрдө төмөнкүдөй түшүндүрсө болот.

Индивиддердин жашоо турмушун камсыз кылуучу тамак-ашка, кийим-кечекке, турак жайга д.у.с. болгон негизги (база-

лык) керектөөлөрү өндүрүш мамилелеринин чегинде инсандар ортосундагы өз ара байланыштардын деңгээлинде канааттандырылат. Бул керектөөлөр профессионалдык, керек-жарактык, дагы бөлөк бирикмелер жана ассоциациялар сыяктуу коомдук институттар аркылуу ишке ашырылат.

Тукум улантууга, ден соолукка, балдарды тарбиялоого, руханий жактан өркүндөөгө жана диний ишенимге, маалыматка, баарлашууга, секске д.у.с. болгон керектөөлөр диний, үй-бүлөлүк-никелик, этностук дагы башка өз ара катнаштарды камтыган социомаданий мамилелердин комплексинде ишке ашырылат. Ушул керектөөлөр үй-бүлө, чиркөө, билим берүүчү жана илимий мекемелер, чыгармачыл кошуундар, спорттук коомдор д.у.с. институттар аркылуу канааттандырылат.

Акырында, инсандар аралык мамилелердин жогорку деңгээлин — саясий турмушка катышуу зарылдыгы түзөт. Ал зарылдыктар ар бир индивиддин баалуулук ориентациясына жана саясий ылым тартууларына жараша болот. Бул деңгээлде индивидде конкреттүү саясий көз караш түзүлөт. Индивиддер менен топтордун саясий ылым тартуулары таламдар топторунун, саясий партиялардын, кыймылдардын д.у.с. жардамдары менен ишке ашырылат.

Ошентип, коомдо индивиддин керектөөлөрүнүн деңгээлине (баштапкы, социалдык, маданий, саясий) жараша адамдар ортосундагы мамилелердин аларга тийиштүү деңгээлдери түзүлөт да, алардын алкагында ошол керектөөлөр канааттандырылат.

1. Жараандык коомдун кичи системалары кандай белгилери боюнча бөлүнүшөт?

2. Жараандык коомдун күндөлүк таламдарын ишке ашырып жаткан негизги институттар кайсылар? Мамлекеттик дини бар өлкөлөрдө чиркөө кайсы чөйрөгө тийиштүү: жараандык коомгобу же мамлекеткеби?

Өнөр жайы өнүккөн азыркы өлкөлөрдө жараандык коом эбегейсиз көп сандагы өз алдынча аракеттенишкен адамдардын топторунан — ар кыл багытты көздөгөн топтордон турган коом болуп саналат. Айталык, АКШдагы жараандык коомдун курамын бүт баарын кучагына камтыган өндүрүштөгү, саясаттагы, руханий чөйрөлөрдөгү, жеке жана үй-бүлөлүк турмуштагы эң эле ар түрдүү социалдык таламдарды чагылдыруучу түркүн тармактар, жараандардын түмөн-түрдүү ыктыярдуу ассоциациялары, лоббисттик топтор, муниципалдык коммуналар, сооп-

чулук фондулары, таламдар боюнча клубдар, чыгармачыл жана кооперациялык бирикмелер, керек-жарак, спорттук жана башка коомдор, диний, коомдук-саясий жана бөлөк уюмдар менен кошуундар түзүшөт. Бул өз алдынча жана мамлекеттен көз каранды эмес коомдук-саясий институттар жараандардын ишенимине кирүү үчүн күрөштө, кээде, бир-бири менен өтө катуу тирешкен убактары болот, саясаттагы, экономикадагы, адеп-ахлактагы, коомдук турмуштагы, өндүрүштөгү социалдык каргаша-кесепеттердин бетин ачып, курч сындашат жана ашкерелешет.

Өз кезегинде француз тарыхчысы жана саясий ишмер А. Токвиль (1805–1859) АКШнын өзгөчөлүктөрүнүн бири катары анда жараандык коомдун институттарынын тармакталган системасы болушун белгилеген. Андай система саясий ишмердин ою боюнча америкалык демократиянын кепили болуп калган. Бүгүнкү күндө АКШда жараандардын 70 пайыздан ашыгы эки же андан көп ассоциацияларда активдүү катышып жатышат. Айталык, 200 керек-жарак уюмдарында 70 миллион жараан мүчөлүктө турушат. Жараандар топторунун жана бирикмелеринин бул тармактары күн сайын индивиддердин жана топтордун өздөрү турмушта өзүлөрүн көрсөтүү үчүн шарттарды түзүү, алардын күндөлүк керектөөлөрүн билдирүү жана жүзөгө ашыруу ошол эле убакта мамлекеттин саясий үстөмдүктү өз колуна гана топтоо далалаттарын токтотуу максатында аракеттенишет.

② Россиянын жараандарынын күндөлүк таламдар боюнча түзүлгөн топторун аныктагыла жана алардын социалдык институттарын атагыла.

16. МАМЛЕКЕТ ЖАНА ЖАРААНДЫК КООМ: ӨЗ АРА АЛАКАЛАРДЫН ПРИНЦИПТЕРИ

Мамлекет менен жараандык коомдун өз ара мамилелеринин эволюциясы

Жараандык коом пайда болгонго чейин көпчүлүк өлкөлөрдө абсолютисттик-монархиялык режимдер орнотулган. Мамлекет түздөн-түз мажбурлоонун каражаттары менен же сословиелик системанын эрежелеринин жардамы менен индивиддердин турмушун катуу регламенттеген: мамлекет монархтын аты менен бир катар сословиелерге кээ бир укук жана артыкчы-

лыктарды тартуулаган, ал эми калгандарын баарынан куржалак калтырган.

Традициялык (феодалдык) коомдон жараандык коомго (негизинде буржуазиялык) өтүү, ажыралгыс укуктары жана милдеттери бар, өз алдынча аракеттенген социалдык жана саясий субъекттин — жараандын пайда болушун билдирген. Жараандардын автономдуу ассоциациялары тарабынан түзүлгөн горизонталдык бийликсиз байланыштардын өнүгүшү борбордошулган мамлекеттин каршылык көрсөтүүлөрүнө дуушар болду. Бирок мамлекет жараандардын ал ассоциациялары менен эсептешүүгө барып, ошол эле учурда өзүнүн калк менен болгон мамилесин укуктук жактан тартиптешкен жолго салууга, өзүнүн бийликтик структурасын негизинен кайра түзүүгө аргасыз болду. Бирок бардык эле өлкөлөрдө жараандык коом менен мамлекеттин ортосундагы конфликт конституциялык-укуктук принципте чечилген жок. Кээде алардын саясий ролун жана полномочиясын көлөмү боюнча конфликт элдик өкүлчүлүктүн органы эсептелген парламент менен королдук бийликтин кагылышына айланган. Бул күрөш башкаруунун туруктуулугун жана аша кетпестигин камсыз кылуунун конкреттүү түрдөгү саясий-уюштургуч формаларын издөөнүн улантылышын чагылтуу болгон. Андай учурда коомдо саясий бийликти тендештирип бөлүштүрүү ишке ашырылмачы эле.

- ❓ 1. Мамлекет менен жараандык коомдун ортосундагы конфликт эмне менен шартталган?
2. Мамлекет менен коомдун мамилелери эркин индивиддин пайда болушу менен кандайча өзгөрүлөт?

Мамлекет менен жараандык коомдун өз ара мамилелеринин принциптери

Абсолютисттик-монархиялык башкаруудан демократияга өтүү мамлекет менен, жараандык коомду укуктук нормаларга баш ийдирүү менен, бирдиктүү **конституционализм система-сын** түзгөн бийликти чек коюп ажыратуу принцибин кийирүү менен башталган. Саясий-укуктук принцип катары конституционализмди ар түрдүү түшүндүрүүлөр бар, калыбы, бул анын узак эволюциясынан улам болуу керек. Классикалык укуктук аныктама боюнча конституционализм да парламентаризм, абсолютизм сыяктуу эле, башкаруунун конкреттүү формасы болуп саналат.

Абсолютизм — бүткүл бийлик монархтын колуна топтолгон мамлекеттин формасы. Конституционализм абсолютизмге карама-каршы турат. Анткени, ал укуктук мамлекеттин бир формасы. Анда мамлекет менен жараандык коомдун ортосундагы мамилелер укуктук нормалар менен регламенттелген.

Элдик өкүлчүлүк (парламент) менен өкмөттүн (аткаруу бийлигинин) ортосундагы мамилелердин мүнөзү бийлик механизминде парламентаризм принцибинин же конституционализмдин үстөмдүк кылышына байланыштуу. **Парламентаризм** дегенде өкмөттүн парламент чечимдерине көз карандылыгын түшүнөбүз. Конституционализмде болсо, өкмөт парламенттин эркине көз каранды эмес. Бийликтин ушундай ажыратылып бөлүнүшүнө конституциялык монархиянын чегиндеги министрлик башкаруу системасы мисал боло алат. Бул учурда саясаттын конкреттүү багыты, анын ишке ашырылышы үчүн жоопкерчиликти, монарх тарабынан дайындалган жана анын алдында жоопкер министр мойнуна алат. Конституционализмдин формалдуу-укуктук жагы **коомдо элдик өкүлчүлүктү, бийликтин ар кыл бутактарынын жана мансап укуктарынын (полномочие) көлөмдөрүнүн чеги ажыратылышы, жараандардын укуктарынын гарантиясын аныктай турган мамлекеттин негизги мыйзамынын (конституциясынын) болушун** белгилейт.

❓ Саясий-укуктук принциптер катары абсолютизм, парламентаризм жана конституционализм эмнелери менен айырмаланышат?

Конституционализм коомдун жана инсандын бийлик менен өз ара мамилелеринин укуктук алкактарын аныктаган система катары чыныгысы жана жалганы да болушу мүмкүн. Конституционализм тарыхта күчкө толгон жараандык коом менен абсолюттук мамлекеттин ортосундагы карама-каршылыктарды цивилизациялуу чечүүнүн жолу болуп келген. Жараандык коом жетик болгон өлкөлөрдө конституционализм системасы монархтын вазийпаларын чындап чектөө жана элдик өкүлчүлүктөрдүн (парламенттин) мансап укуктарын (полномочие) кеңейтүү менен демократияны карай бара-бара өтүү процессине негиз салган. Россияда конституционализм жараандык коомдун алсыздыгынан улам жалган түрүндө болду. Бул болсо, падыша менен бюрократиянын союзда болушун шарттады, а түгүл парламенттик мекеменин атынан чыккан Мамлекеттик Дума да бийлик-

тин маңызын өзгөрткөн жок, монархтык бийлик абсолюттук маңызын сактап калды жана падышанын колуна топтолду.

- ❓ 1. Конституционализм системасынын өзү эмнени түшүндүрөт?
2. Чыныгы конституционализм жалганынан эмнеси менен айырмаланат?
3. Азыркы кездеги Россияда конституционализм принциби барбы?

17. РОССИЯДА ЖАРААНДЫК КООМДУН КАЛЫПТАНЫШЫНЫН КЭЭ БИР ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Россиядагы реформалар үчүн жараандык коомдун мааниси

Россия кечигип өнүккөн өлкөлөрдүн тибине кирет. Ошол себептүү анда жараандык коомдун калыптануу процесси жетишээрлик түрдө кеч — XIX кылымдын 60-жылдарынан тартып активдүү башталды. Бирок жараандык коомдун бүчүрлөрүнүн орто тап, укукчул мамлекеттин элементтери түрүндө пайда болушу, мисалы, социалисттик революция тарабынан жоюлган присяжныйлар сотторунун ишке киргизилишинен көрүнгөн. Ал революция турмуштун бардык чөйрөлөрүн тоталдуу мамлекеттештирүү менен жараандык коомдун алгачкы бүчүрлөрүн жок кылды. Тоталдуу түрдө баарын кучагына алган мамлекет түзүлдү.

Азыркы Россиядагы терең экономикалык кризис, улам күчөп бараткан саясий жана этностук жаңжалдар, кылмыштын, коррупциянын, уурулуктун өсүшү, жетилген жараандык коомдун жоктугунун натыйжасы болуп саналат. Коомдун өнүгүшүнүн эсебинен бийлик башында турган партиянын жана мамлекеттин колуна саясий үстөмдүктү топтоштуруу менен социалдык-экономикалык жана маданий жагынан натыйжалуу коомду түзүү проблемасын чечүү мүмкүн эместигин советтик Россиянын тажрыйбасы көрсөттү. Анткени, андай шарттар тарыхый жана социалдык процесстин өз алдынча субъектиси болгон, ажыралгыс укуктары бар, өсүп жетилген жараан калыптанбайт эмеспи.

- ❓ Россия үчүн жетилген жараандык коомду калыптандыруунун өзгөчө актуалдуулугу эмнеде?

Россияда жараандык коомду калыптандыруу өзгөчөлүгү эмнеде?

Россияда жараандык коомду калыптандыруу жолунда бир катар кыйынчылыктар орун алган. Эң оболу мурдагы советтик тоталитардык режим тарабынан түзүлгөн туруктуу стереотиптер, баалуулуктар системасы жараандык коомдун экономикалык, социалдык жана маданий обөлгөлөрүн көп жагынан четке кагып таштоодо. Биринчи кезекте, жеке менчик, теңсиздик, конкуренция, базар сыяктуу жалпы адамзаттык баалуулуктар психологиялык ыңгайсыздыктарды туудурат. Реформачылар тарабынан кетирилген каталардын жана жаңылыштыктардын натыйжасында бул универсалдуу дөөлөттөрдү турмушка кийирүүнүн жүрүшү калктын басымдуу көпчүлүгүндө жашоо деңгээлинин такай төмөн түшүү шарттарында ишке ашырылууда, ушундан улам демократия, конкуренция, базар сыяктуу баалуулуктарды кабылдабай четке кагып таштоодо.

Өтө кыска мөөнөттүн ичинде тарыхый ар түрдүү этаптан калган милдеттерди чечип жаткан кезде, россиялык модерндештирүү процессинин ыкчамдатылган мүнөздө жараандык коомдун калыптанышына өз таасирин тийгизүүдө. Бул мурдагы социалдык структураны өтө ылдам жана радикалдуу трансформациялоону талап кылат. Натыйжада мамлекет менен кесиптик жана социалдык ар кыл топтор ортосунда массалык иш таштоолор сымал конфликттер пайда болот. Рынок мамилелер түзүү жана тоталитаризмден демократияга карай өтүү, мезгили боюнча, этностордун өз тагдырын өзү аныктоо жана стратификация процесстери менен тушма-туш келгендиги, автономдуу инсандын калыптануу процессин татаалдаштырат. Жогоруда белгиленип өткөн тенденциялардын тушма-туш келиши жараандык коомдун калыптануу процессин туруксуздандырат, баштагыга кайта кетме кылат. Анткени реалдуу турмушта социалдык топтордун ар түрдүү таламдары менен керектөөлөрү кайчылаш келип, чырмалышып турат. Бул кырдаал нормалдуу экономикалык, социалдык, улуттук жана андан да бөлөк таламдардын калыптануу процесстерин башкарууну татаалдатып жиберет.

Мына ушундай шартта мамлекет жараандык коомдун калыптануу процессинин демилгечиси жана кепили болсо болмок. Анткени ал индивиддердин жана топтордун өзүн-өзү реализациялашына жана алардын күндөлүк таламдарынын канааттандырылышына укуктук, экономикалык, саясий жана маданий

жактан өбөлгө түзүп турат. Мамлекеттин өзү болсо, практика жүзүндө көбүнчө укуктук конституциялык мамлекеттин белгилерине ээ болууга тийиш. Жараандык коомдун калыптануу процессин жасалма тездетүүгө мүмкүн эмес, ал табигый темп менен өнүгөрү айдан ачык. Анткени, жетилген жараан инсандын индивидуалдык негизинен келип чыгуучу өзүн-өзү аңдоосу өнүккөн аң-сезимден башталат. Буларды өнүктүрүү, биринчи кезекте, инсандын өзүнүн күч-аракети менен, өзүн-өзү такай өркүндөтүп турушу аркылуу болот.

1. Жараандык коомдун калыптануу процессинин туруксуздук мүнөзү эмне себептер менен шартталган?

2. Жараандык коомдун негизи болуп эркин индивид саналат. Эмне үчүн Россияда анын калыптануусу өтө эле жай жүрүүдө?

3. Жараандык коомду калыптандырууда мамлекеттин ролу кандай?

Суроолор жана тапшырмалар

1. Жараандык коомдун белгилери кайсылар?
2. Мамилелердин кайсы түрлөрү жараандык коомдун чөйрөсүн түзүшөт?
3. Жараандык коомдун мамлекеттен айырмалары эмнеде? Мамлекет менен жараандык коомдун шайкештик жактары кандай?
4. Жараандык коом менен мамлекет кандайча өз ара байланышкан? Күндөлүк керектөөлөр кантип жана качан жалпы мааниге ээ болушат, демек, саясий мааниде да болуп калышат? Конкреттүү мисалдарды келтиргиле.
5. Жараандык коомдун традициялык коомдон айырмасы эмнеде?
6. Тарыхый жактан жараандык коом качан жана эмнеге байланыштуу пайда болгон?
7. Жараандык коомдун кичи системаларын санап бергиле.
8. Жараандык коомдун негизги институттары кайсылар?
9. Өз алдынча индивиддин пайда болушу менен мамлекеттин жана жараандык коомдун мамилелери кандайча өзгөрүп кетти?
10. Абсолютизмдин шарттарында мамлекет менен коомдун өз ара мамилелери кандай болот?
11. Мамлекет менен коомдун өз ара мамилелеринин саясий-укуктук принциптери катары парламентаризм менен конституционализм эмнелери менен айырмаланышат?

12. Конституционализм системасы дегендин өзү эмнени билдирет?
13. Конституционализмдин типтери кайсылар? Чыныгы конституционализмден жалган конституционализмдин айырмалары эмнеде? Эмне үчүн Россияда демократияга өтүү учуруна жалган конституционализм таандык болуп калган?
14. Россияда жараандык коомду калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн атап бергиле.
15. Жетилген жараандык коомду калыптандырууда жеке менчик институтунун ролу кандай?

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

САЯСАТТЫН СУБЪЕКТТЕРИ

Саясатта индивиддер, топтор, уюмдар аракеттенишет. Тигил же бул саясий персонаждардын мааниси ар башка: белгилүү бир топтор менен саясатчылар коом үчүн стратегиялык чечимдерди кабыл алса, башкалары саясий жол-жоболорду (установки) гана аткарышат, ал эми үчүнчүлөрү кабыл алынган чечимдерге баш ийип, аларды же ыктыяры менен, же мажбурлоо аркылуу орундатышат. Бирок, ушул саясий персонаждардын баары саясаттын субъекттери болуп эсептелет. **Саясий турмушка аң-сезимдүү жана активдүү катышчу топ, уюм, индивид саясаттын субъекттери болуп саналышат.**

VIII бап. САЯСИЙ ЭЛИТАЛАР

А түгүл өнүккөн жана туруктуу демократиялык коомдордун саясий практикасы көрсөткөндөй, бийликти бөлүштүрүү жана ишке ашыруу процесстерине бардык жараандар тең укукта катышпайт. Ар качан жана бардык жерде инсандардын тар чөйрөсү — азчылык бийлик жүргүзүп, ал массаны мажбурлап өзүн таанытат.

Кайсы коомдо болбосун саясий теңсиздик эреже катары эсептелип, ал эми демократия иллюзия бойдон кала берген, анткени кол жеткис болгон. Коомдун бийлөөчү азчылык жана башкарылуучу көпчүлүк болуп бөлүнүшүнүн зарылдыгы элита концепциясында каралат.

18. САЯСИЙ ЭЛИТАНЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА АНЫН КООМДОГУ РОЛУ

Саясий теңсиздиктин табыяты: мамилелер жана критерийлер

Французчадан которгондо «элита» — «мыкты», «тандамал» дегенди билдирет. Коомду үстөмдүк кылуучу тандамал азчылык жана азчылыктын эркин аткаруучу көпчүлүк деп бөлүүнүн ылайыктуулугу жөнүндөгү идеяны байыркы заманда айтышкан.

Айталык, кытай философу Конфуций (б.з.ч. 551–479) коомдун: «асыл заадаларга» (башкаруучу элита) жана «задиси пастарга» (кара букараларга) бөлүнө турганын негиздеп чыккан, анткени булар ар башка адеп-нарктарын тутушат. Биринчилери парзды жана мыйзамды тутушат, экинчилери — кантип бир жакшыраак жерге орунтукташуу жана пайда алуу жагын ойлошот. Биринчилер өздөрүнө катуу талап коюшат, экинчилер башка адамдарга талап коюшат. Моралдык нормаларды тутуунун өзү башкарууга укук берет. Конфуций башкаруучу элитанын образын анын өкүлдөрүнүн социалдык сапаттары аркылуу төмөндөгүдөй ачып берет: «асыл азамат жакшылыкка сараң; эмгекке мажбурлаганы менен ачууланбайт; арзуусунда — ач көз эмес; улуу болсо да кекирейбейт; урмат-сыйда жүрсө да каардуу эмес».

Коомду башкаруучу азчылыкка жана ага баш ийүүчү көпчүлүккө бөлүүнүн бөлөкчө негизин Платондон табабыз. Саясий теңсиздикти ал калктын тигил же бул топторуна тийиштүү болгон рухтун (жан дүйнөнүн) сапаты менен байланыштырган. Рухтун акыл-эстүү бөлүгү (анын изгиликтиги акылмандыкта турат) башкаруучу-философтор сословиесине (ушунун өзү элита) ылайык келүүгө тийиш; айбаттуу-катаал бөлүгү (анын аксантайлыгы эрдикте турат) аскерлер сословиесине ылайык алуу менен (моокумун кандырууга малынып бүткөндөр) дыйкандар менен кол өнөрчүлөр сословиесине ылайык келишет. Акылмандарга (б.а. философторго) мамлекеттин начар бөлүгү моюн сунуп турууга тийиш. Платон а түгүл башкаруучу элиталарды калыптандыруу системасын элитага тандоо, потенциалдуу талашкерлерди тарбиялоо жана топтоп түзүү системасын иштеп чыккан.

❓ Байыркы заманда коомдун башкаруучу жана башкарылуучу болуп бөлүнүшү эмне менен түшүндүрүлгөн?

Конфуций менен Платон саясий элитанын мүнөздөмөсүн саясий практиканы реалдуу талдоо аркылуу түзбөй, элитаны көбүнчө каалаган образынан чыгарышкандай. Анын үстүнө элитанын ролу жөнүндөгү алардын түшүнүмдөрү фрагментардык түрдө болгон.

Элита концепциясынын мазмуну

Элита концепциясы саясий социологиянын италиялык мектебинин өкүлдөрү Г. Моска (1858–1941), В. Парето (1848–1923), Р. Михельс (1876–1936) тарабынан түзүлгөн. Саясий турмушта элиталардын реалдуу жүрүш-туруштарына байкоо жүргүзүүнүн негизинде алар элиталардын коомдогу ролу жөнүндө бүтүндөй түшүнүмдү түзүп чыгышты. Бул концепциянын негизги жоболору төмөндөгүдөй:

1. Коом мыйзам ченемдүү түрдө башкаруучу азчылык жана башкарылуучу көпчүлүк болуп бөлүнөт. Мындай бөлүүнүн негизинде адамдардын талант, жөндөмдүүлүк, интеллект жана байлык боюнча табигый теңсиздиги жатат.

2. Өзгөчө орошон сапаттары жана жөндөмдүүлүктөрү менен айырмаланышкан, өздөрүнүн башкалардан артыкчылыгын аңдап түшүнүшкөн өзүнчө баш кошуп бириккен топ элита дегенди билдирет.

3. Ар кандай коомдун өнүгүүсүн саясий элита багыттайт жана ага байланыштуу.

4. Саясий элитанын башкы вазийпа-максаты — өтө эле маанилүү саясий чечимдерди кабыл алуусунда.

❓ Коом үчүн деги эмнеси түзүк: элитизмби же демократиябы? Мамлекетти жана коомду башкарууга бардык жараандардын тепетең катышуусуна жетүү мүмкүнбү?

Саясий социологиянын италиялык мектебинин өкүлдөрү саясий теңсиздиктин табиятын ар кандай түшүндүрүшкөн. Мисалы, В. Парето элитаны, анын тубаса психологиялык касиеттери боюнча аныктаган жана кимде-ким өзүнүн ишмердик чөйрөсүндө эң мыкты сапаттарын көрсөтө алса, же эң эле жогорку жөндөмдүүлүгүн далилдей алса элитага кошкон. «Элита» термининин башкы идеясы, — деп баса белгилеген ойчул, — артыкчылык... Элита дегенди кеңири мааниде алганда, мен акылдын, мүнөздүн, шылуундуктун, ар түрдүү жөндөмдүүлүктөрдүн касиеттерине жогорку даражада ээ болгон ушундай адамдардын жамаатын түшүнөм».

Г. Моска саясий теңсиздиктин табиятынын бир кыйла бөлөкчө түшүндүрмөсүн берген. Ал: «Башкаруучу азчылыктар мындайча түзүлөт. Аларды түзгөн индивиддер массадан материалдык, интеллектуалдык, а түгүл, моралдык артыкчылык берүүчү бир катар сапаттар менен айырмаланышат; башкача айтканда, алар өзү жашаган коомдо ашкере бааланган жана барктала турган кандайдыр бир зарыл сапаттарга ээ болууга тийиш».

Албетте, адамзат коомунун эволюция процессинде сапаттар өзгөрө бериши ыктымал. Айталык, примитивдүү коомдордо согуштук эрдиктер жогору бааланган. Цивилизациянын өнүгүшүнө жараша байлык барктала баштады. Г. Моска адегенде саясий тапка кирүүгө мүмкүндүк ачуучу үч сапатты: согуштук эрдикти, байлыкты, диний ыйык кызматты айырмалап көрсөткөн. Бирок, адамзат коомунун андан аркы прогресси саясий тапка улам жаңы талаптарды коюп келди. Коом менен бирдикте башкаруучу тап өзгөрдү. Кийинчерээк Г. Моска элитага талапкерлерде илимий билимдин болушуна, аларды колдоно билишине өзгөчө маани берген. Г. Москанын пикири боюнча индивиддин акылы, таланты, билимдүүлүгү жыйынтыгында келип, элитага тандоо критерийинин орчундуусу болуп саналган анын башкаруу жөндөмдүүлүгүн шарттаган.

② 1. Саясий теңсиздиктин табияты жөнүндөгү алгачкы түшүнүк менен элитанын классикалык теориясын (италия мектеби) салыштыргыла: алардын жалпылыгы жана айырмачылыгы эмнеде?

2. Коомдун өнүгүшүнө жараша элитага тандоонун критерийлери кандайча өзгөрүлүп келди? Бул эмне менен байланыштуу болгон?

3. Башкаруучу азчылыкты ажыратып чыгуу ыкмаларынын (Г. Моска же В. Парето) кайсынысы азыркы кездеги элитага көрсөтүү практикасына көбүрөөк ылайык келет?

Элита концепциясы ХХ кылымдын башталышында тастыкталган болсо да, анын көптөгөн жоболору өзүнүн актуалдуулугун бүгүнкү күнгө чейин сактап келет. Албетте коомдун өнүгүшү менен саясий элитага өтүүдө байлык менен атактуулуктун мааниси төмөндөдү. Лидерлик саясий позицияны ээлөө көбүнчө талапкердин атайын даярдыгына, анын индивидуалдык сапатына, саясий партиялардын жана кыймылдардын колдоосуна байланыштуу болуп калды.

Демек, саясий элитаны — дөөлөттөрдү жана ресурстарды бөлүштүрүү менен байланышкан өтө маанилүү саясий чечимдерди кабыл алууга түздөн-түз катышуусу менен шартталган жогорку статуска жана таасирге ээ, өтө биримдикте турган жана артыкчылык укугу бар топ (же топтор жыгындысы).

② 1. Коомдун турмушунда саясий элитанын ролунун такай өсүп баратышы эмне менен шартталган?

2. Орус философу Н. А. Бердяев (1874–1948) өз убагында элитанын коэффициентин таап чыгарган экен. Ал бул коэффициентти калктын жогорку интеллектуалдык бөлүгүн сабаттуулардын жалпы санына болгон катышы катары караган. Анын эсептөөсү боюнча 1913-жылдагы россиялык элитанын коэффициенти 6%ти түзгөн. Н. А. Бердяевдин теориясына ылайык, эгерде элитанын коэффициенти 1%тен аз болсо, анда коомдун өнүгүшүндө токтоп калуу байкалат да, мамлекетте бейстабилдүүлүк жогорулайт. Азыркы кездеги россиялык элитанын коэффициенти батыштын баа берүүлөрү боюнча 0,5%тен кем. Сиз кандай ойлойсуз, россиялык саясий элитанын мындай төмөн сапатта болуп калышы эмне себептен?

19. АЗЫРКЫ КЕЗДЕГИ САЯСИЙ ЭЛИТА: СТРУКТУРАСЫ ЖАНА ТАНДОО СИСТЕМАСЫ

Азыркы кездеги саясий элитанын структурасы

Өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдө саясий элита деген салыштырмалуу биримдикте турган, белгилүү мүнөздөгү турмуш кечирип, бийлик вазийпаларын ишке ашырып жаткан топ болуп эсептелет, бирок, ал бир тектүү эмес. Ага ар түрдүү социалдык-кесиптик топтор: саясий лидерлер, чиновниктер, интеллектуалдар, бизнесмендер, технократтар киришет. Алардын баары өтө маанилүү саясий чечимдерди кабыл алуу процессине ар кандай даражада таасир көрсөтүшөөрү менен айырмаланышат. Азыркы кездеги индиялык саясат таануучу П.Шаран ушул критерий боюнча азыркы элиталарды: жогорку, орто жана административдик деп үч топко бөлөт. Булардан тышкары, ал маргиналдык элитаны, б.а. ортолук элитанын потенциалдуу талапкерлерин бөлүп көрсөтөт.

Жогорку элитага чечимдердин кабыл алуу процесстерине тикелей катышкандар жана чечимдерге олуттуу таасир эте ала

тургандар киргизилген. Булар анчалык көп эмес, жүздөн эки жүзгө чейинки адамдар. Алар өкмөттө, ири саясий партияларда, кысым көрсөтүү топторунда, мыйзам чыгаруучу органдарда д.у.с. стратегиялык кызматтарды ээлешкен. Бул элита бир тектүү эмес: анын ичинде таламдар боюнча топтор ачык эле карама-каршы тирешип турушат. Батыш тибинин демократияларында, П.Шарандын пикири боюнча, ар бир миллион тургунга болжол менен жогорку элитанын 50 өкүлү туура келет. Калкы 200 миллион адамдан турган АКШнын жогорку элитасынын чөйрөсү 10 миңди түзөт.

Жогоркусунун артынан **орто элита** келет. Ал үч өзгөрүлмөлүү критерийдин: кирешенин, кесипчилик статусунун жана билиминин негизинде калыптанат. Орто элита мурда келтирилген көрсөткүчтөрдүн бирикмеси боюнча алганда чоң кишилердин 5%тин түзөт. Аталган критерийлердин бири же экиси кемесе потенциалдуу талапкер маргиналдуу элитага тийиштүү болуп калат.

Административдик элита — министрликтерде, департаменттерде жана бөлөк башкаруу органдарында жетекчи кызмат орундарын ээлешкен мамлекеттик кызматчылардын жогорку катмары. Бул элитага бейтараптуулукту сакташкан жана партиялык багыттары болбогон жогорку билимдүү башкаруучулар кирет.

1. Саясий элитадан башка экономикалык, аскердик, чыгармачыл, техникалык д.у.с. элиталар бар. Алардын мүнөздүү белгилери кайсылар?

2. **Тарыхый факт.**

АКШнын мыйзам чыгаруу элитасы

Америкалык коомдун кызыкчылыгын 100-чакырылган (1987–1988) конгрессте: штаттардын мурдагы 16 губернатору, конгресстин аппаратынын мурдагы 60 кызматкери, 247 юрист, 170 банк иштеринин адистери жана бизнесмендер, 25 айыл чарба адиси, элге билим берүүнүн мурдагы 50 кызматкери, 28 мурдагы журналист, 5 мурдагы инженер, 1 оптометрист, 1 ветеринар, 1 актер, мурдагы 2 граждандык учкуч, мурдагы 1 астронавт, мурдагы 6 профессионал спортсмен билдиришкен. Конгрессмендердин орточо курагы 51,4 жашты, төмөнкү палатанын — өкүлдөр палатасынын мүчөлөрүнүн курагы — 50,7 жашты, жогорку палата — сенаттын мүчөлөрүнүн курагы 54,4 жашты түзгөн. Эң жашы 31 ге толгон, эң улуусу 87 ге чыккан. Азыркы кездеги элита дегендин өзү кандай, ал Батышта коомдун кайсы катмарларынан түзүлүп жатат, элитага тандоо учурунда кайсы критерийлерге көңүл бурулат?

Элитага тандоо жүргүзүүнүн системалары

Элита институту ар кандай цивилизациялуу коомдун ажырагыс элементи болуп саналат. Социалдык татаал системаларда топтордун, индивиддердин такай өнүгүп туруучу өз ара аракеттери жөнгө салууга жана башкарууга муктаж болуп турушат. Мунун өзү башкаруу менен профессионалдуу түрдө алектенген адамдардын болушун шарттайт. Алар эң маанилүү саясий чечимдерди кабыл алып жатып, макулдашуулардын жолдорун, калктын ар түрдүү топторунун таламдарынын өкүлчүлүгүн, массалардын социалдык кайра түзүүлөргө катышуу формаларын аныкташат. Ушуга байланыштуу элиталуулук келечекте да сакталат. Анын үстүнө, коомдун элиталуулугу менен күрөшүүгө жасалган аракеттер коомго зыян келтирет, анткени прогресске каршы багытталып жатат. Элиталуулукту тануу баарынан мурда ар кандай коомдо реалдуу жашап турган саясий теңсиздиктин критерийин жымсалдатат, аны менен бирге элитаны демократиялык көзөмөлгө алуу мүмкүндүгүн чектеп салат. Мындан тышкары, бийликке бардык жараандардын тең кирүүсү жөнүндөгү иллюзиянын сакталып келатышы, элитага чыныгы татыктуу жана компетенттүү адамдардын тандалышына караганда, авантюристтердин келишине шарт түзөт жана коомду залымдик элиталарга баш ийдирүү коркунучун жаратат. Бул кырдаал элиталардын ишмердигинин натыйжалуулугуна, демек, коомдун өнүгүү мүмкүндүгүнө да таасир этет. Ушуга байланыштуу, элитаны тандоо системасын өркүндөтүп, жетишерлик жаш куракта эле өтө кылдаттык менен селекция жүргүзүү зарыл.

? Батыш европалык өлкөлөрдүн, АКШнын саясий элитасын түзгөн юристтер, саясат таануучулар Батыштагы демократиянын калыптанышында өзгөчө роль ойногон. Ошол эле убакта, мурдагы СССРде, Чыгыш Европа өлкөлөрүндө элитанын басымдуу бөлүгүн техникалык жана чыгармачыл интеллигенция түзүшкөн. Элиталардын калыптануусунун кайсы варианты мыктыраак? Кабыл алынуучу чечимдердин сапатына кесиптик өзгөчөлүк таасир этеби?

Элиталар теориясына ылайык, дүйнөлүк практикада элиталарды ылгап алуунун гильдиялык жана антрепренердик деген эки системасы бар. Анын тигил же бул системасын тандоо бир катар факторлор, асыресе, коомдо партиянын ролу, саясий салттар, маданияттын бир тектүүлүгүнүн даражасы, социалдык теңсиздиктин деңгээли д.у.с. менен шартталган.

Гильдиялар системасы боюнча ылгоодо талапкерлердин саясий ылым тартуучулугуна, таптын жана уюмдардын (партия, кыймыл, клуб д.у.с.) эреже тартиптерин катуу туткандыгына басым жасалат. Ушундай катуу критерийлерден улам гильдиялар системасына саясий өзгөрүүлөрдүн алдын ала айтуунун жогорку тактыгы, саясий курстардын бирин-бири улантуучулугу, саясий конфликттердин ыктымалдыгынын төмөндүгү мүнөздүү. Мында потенциалдуу талапкерлердин алга илгерилөө процесстери партиялардын колдоосуна таянышкандыгынын натыйжасында жетишилет. Лидерликке талапкерлерди кылдат тандоодо көп сандаган формалдуу талаптар (мисалы, билимдүүлүгү, иш стажысы, курагы, мүнөздөмөсү, мурдагы ээлеген кызматы, партиялуулугу д.у.с.) да эске алынат. Тандоону жабык түрдө селекторат (тандоочулар) гана ишке ашырат. Талапкерлердин ортосунда конкуренция болбойт. Анткени бийлик системасы катуу формалдашылган, тепкичтелген (иерархияланган) жана талапкерлер өзүнүн карьера (мансаптык баскыч) боюнча жылышы жөнүндө түшүнүмдөрү бар. Талапкерлер бир ыңгай саясий дөөлөттөрдү көздөсө элита тобунун бекем биримдиги пайда болот.

Гильдиялар системасынын конкреттүү-тарыхый вариант болуп саналган ылгоонун (фильтрлөө) **номенклатуралык системасы** жогорку даражадагы топтук биримдикти жана тилектештикти камсыз кылган. Бул система тоталитардык режимдерде, асыресе мурдагы СССРде таралган. Бийликтеги партияга таандык болуу аркылуу жетектөөчү позицияны ээлөө жолу номенклатура деп аталган. Талапкердин мансабынын жогорулашы анын саясий жана идеологиялык ыңгайга ыкташуучулугуна (конформизм), жетекчисине жекече берилгендигине жана жагынышына, көрсөтмө активдүүлүгүнө тыкыс байланышта болот. Ушуну менен бирге номенклатура партиялык функционерлердин жогорку катмары болуп эсептелет.

Тандоонун **антрепренердик системасынын** негизинде башка принциптер жатат. Ал система талапкердин индивидуалдык сапатын, анын чыгармачылык башатын, ынандыруу жөндөмүн, шайлоочуларга жага билишин эсепке алат. Антрепренердик система коомдун ар түрдүү социалдык топторуна бийликке жетүүнүн (формалдуу болсо да) жолун ачып берет, анткени талапкерлерге белгилүү гана сандагы формалдуу талаптарды коет. Мисалы, АКШнын президенттик постуна көрсөтүлүү үчүн талапкер 35 жашта болууга тийиш, жана өлкөдө ал

14 жылдан кем эмес убакыт жашоо керек. Тандалуу процесинин өзү талапкерлердин тирешкен курч күрөштөрү аркылуу өтөт. Ушул өндүү система демократиялуу келет, мезгил талабына жооп берүүгө жөндөмдүү элита өтө зээндүүлөрдүн келишин шарттайт. Бирок, бул тандоо системасынын начар жагы: башкаруучу элитадагы өзгөрүүлөрдөн улам курстун тез-тез алмашылышы; элитанын ичинде жаңжалдардын бат-бат болуп турушу д.у.сыяктуулар болуп эсептелет.

Гильдиялар жана антрепренердик системалар практикада таза түрүндө колдонулбайт, бири-биринин артыкчылыктарын айкалыштырышат.

❓ 1. Төмөндөгүдөй критерийлер негизинде саясий элиталарды тандоо системаларын салыштыргыла: а) сапаттык составды камсыз кылуу; б) саясий багытты күн мурун болжоо мүмкүндүгү; в) талапкердин жекече сапатынын маанилүүлүгү; г) саясий партиядан жана идеологиядан көз карандылык.

2. Социолог Т.Заславская советтик коомдо 1990-жылдардын башталышында үч топтун: жогорку, төмөнкү таптар жана алардын ортосунда турган катмар бар экенин айткан. Жогорку таптын негизин партиялык, аскердик, административдик жана чарбалык бюрократиянын жогорку катмарын бириктирип турган номенклатура түзгөн. Дал ошол жогорку тап (ал болжол менен 750 миң адамды түзгөн) бардык эң маанилүү саясий чечимдерди кабыл алып турган. 1991-жылдын акырында СССР урады, КПССтин бийлигине болгон монополия жоголду. Сиз кандай ойлойсуз, Россияда номенклатура жок болдубу же сакталып калдыбы? Өз жообуңарды мисалдар, фактылар менен аргументтеп көргүлө.

3. Элиталуулукка, коомдун башкарылуучуларга жана башкаруучуларга бөлүнүүсүнө каршы күрөшүү керекпи?

20. РОССИЯНЫН САЯСИЙ ЭЛИТАСЫ: КАЛЫПТАНУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА ЭВОЛЮЦИЯСЫНЫН ЭТАПТАРЫ

Саясий элита жана башкаруучу тап: жалпы белгилери жана айырмачылыктары

«Саясий элита» термини менен өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдө эң маанилүү саясий чечимдерди кабыл алуучу саясатчылар тобун аташкандыктан, демократияга алгачкы кадам жасап жаткан посттоталитардык коомдорго ал кайдан колдо-

нулсун. Россиядагы башкаруучу топтордун функцияларын белгилеш үчүн, андагы бийлик мамилелеринин өзгөчөлүктөрүн көбүрөөк чагылдыруучу «башкаруучу тап» же «саясий тап» түшүнүгү пайдаланылса, максатка ылайык келчүдөй. «Башкаруучу тап» термини саясат таанууга өз мезгилинде Г.Моска тарабынан киргизилип, аны коомдогу бийликти монополиялап, бардык саясий функцияларды аткаруучу рухий жана саясий өзгөчө сапаттары менен баш кошушкан топ катары мүнөздөгөн.

Элита менен башкаруучу таптын принципиалдуу айырмачылыктары алардын табияты менен шартталган. Эгерде саясий элита үчүн бийликке жетүү байлыкка, саясат менен профессионалдуу алектенүүгө, беделдүү билимге жол ачылса, башкаруучу тап бийликке ээ болуу натыйжасында байлыкты, артыкчылык укуктарын жана статус алат. Ал аткаруу жана башкаруу вазийпаларын ишке ашырат, ушунусу менен башкарылып жана көз карандылыкта турган калктан айырмаланат. Бул монополия башкаруучулардын статусун көтөрүүчү жана алардын жүрүм-турумдарынын тийиштүү жүйөөлөрүн түзүүчү артыкчылык укуктары менен бекемделет.

Башкаруучу таптын топтошуп баш кошуусу социалдык тегинин жана жашоо ыңгайынын жалпылыгынан эмес, саясий укуктарынан ажыратылган бардык калган калкты бийлеп турганы менен шартталат. Тарыхый доорлор алмашканда да, революция менен бүлгүндөр тушунда да Россиянын тарыхында башкаруу үлгүсү таң каларлык туруктуу бойдон калган. Атап айтканда, саясий процесстерди белгилүү индивиддердин тобу, же XVIII кылымдагы дворянчылык, же XX кылымдагы партиялык номенклатура жетектеген.

- ②
1. Батыштагы саясий теңсиздиктин табияты кандай жана анын Россиядагы өзгөчөлүктөрү эмнеде?
 2. Россиядагы саясий элитаны мүнөздөөгө эмне үчүн «башкаруучу тап» термини пайдаланылат?

Россиянын башкаруучу табы социалдык жактан бир тектүү эмес, функционалдык тараптан ассимметриялуу. Ал өкмөт бийлигине ниети дурустугуна, потенциалдуу рекруттардын таланттарынын нарк бар экенине жараша ар түрдүү социалдык топтордон алынып толукталган, ошондуктан бекем тартиптеги иерархиялык система катары түзүлгөн, анын ички мамилелери кыңк этпей баш ийүүгө негизделген болучу. Эгерде орто кылымдагы Европада өкмөт башчысы менен башкаруучу таптын

ортосундагы мамилелер келишимдин (контакттын) негизинде түзүлсө, Россияда мындай практика болгон эмес. Батыштагы жазуу жүзүндөгү контракт өкмөт башчысы менен башкаруучу таптын ар түрдүү топторунун укуктарын жана милдеттерин белгилеп, социалдык жана экономикалык топтордун ортосундагы бийлик проблемаларын жөнгө салуунун каражаты болгон. Контрактты жүзөгө ашыруу тараптардын жалпы жыргалчылыкка умтулуусун ырастаган.

Россияда орто кылымдын башында эле башкаруунун максаты географиялык, тарыхый, саясий себептерден улам жерлерди каратып алууда жана бөлүштүрүүдө, княздар менен дружиналардын бирдиктүү бийлигин күчөтүүдө турган. Князь менен дружинанын ортосунда өз ара укуктарды жана милдеттерди бекемдеген жазуу жүзүндөгү макулдашуу жок болучу, бирок, эки тарап тең калктын калган бөлүгүнүн үстүнөн үстөмдүк кылуунун шарты катары өзүнүн аскердик кубаттуулугун күчөтүүгө аракеттенишкен. Ач көздүк жана өзүмчүл өкмөт башчысы менен дружина бирдиктүү саясий күчкө айланышып, саясий активдүүлүктүн бардык түрлөрүн өзүнө багындырган жана калктын ичиндеги бөлөк топтордун автономиялуулукту көздөгөн тенденциясын бүлдүргөн.

Советтик башкаруучу таптын өзгөчөлүктөрү

Өткөн доордун саясий стандарттарын сактап келген советтик Россиядагы башкаруучу таптын ишмердигинин негизинде көз каранды калктын үстүнөн үстөмдүк кылуу идеясы жаткан болучу. Мындагы бир гана айырмачылык башкаруучу тап жаңы коомдун курулушун монополиялуу жетектеген Коммунисттик партиянын авангарддык ролу деген доктринанын негизинде түзүлгөн. Өзүнүн диктатурасын көз каранды калктын үстүнөн жүргүзүүгө тийиш болгон жаңы башкаруучу тап (Коммунисттик партиянын мүчөлөрү) пролетариатка таянган. Ырас, кийинчерээк пролетариаттын өзү да көз каранды калктын статусуна өткөрүлгөн да, партиялык диктатура пролетариатка каршы багытталган. Албетте, жаңы башкаруучу тап өзүнүн статусуна легитимдүүлүктүн берилишине муктаж болучу. Жаңы абсолютизмдин, эми болсо, партиялык абсолютизмдин, орнотулушу социалдык колдоону, жаңы идеологияны жана менчик боюнча жаңы концепцияны талап кылды.

Коммунисттик партия өз катарын өстүрүү, өз тарапкерлерин көбөйтүү проблемасын салыштырмалуу түрдө тез чечип

алды. Эгерде 1917-жылдын январында партияда 23 600 гана мүчө болсо, 1928-жылы анын катарында 914 307 адам турган. Партияга көп сандаган чала сабат жумушчулар жана шаардык төмөнкү катмардагылар киришкен эле. Марксизмдин ашкере радикалдуу көрүнүшү деп эсептелген большевизм башкаруучу таптын идеологиясы болуп калды. Большевизм жумушчу табынын нарктарын, менталдуулугун, турмуш насилини эске алып, революциячыл зомбулукту, таптык жек көрүүчүлүктү жайылткан. Бирок, саясий монополия башкаруучу таптын экономикалык жактан үстөмдүк кылышын жолдогон. Буга байланыштуу башкаруучу элита жеке менчиктин жоюлганын, анын жалпы элдик жана коллективдүү менчикке айландырылганын жарыялаган. Практикада коомдук менчиктин чыныгы ээси башкаруучу тап болуп калды. Башкаруучу элита финансы, ресурс, завод, кошумча продукт ж.б. монополиялуу тескеп-тейлөө мүмкүндүгүн алышты. Ал кызмат абалынан пайдалануу менен активдүү байый баштады.

Жаңы таптын бийликке болгон саясий, экономикалык жана идеологиялык монополиясы өз ичинде автономдуу элитанын түзүлүшүнө болтурбай турган өтө билимдүү топ катары болушун камсыз кылды. Башкаруучу таптын түзүлүшү пирамиданы элестетет, анда ар бир бийлик структурасы жогору жакка баш ийген жана төмөнкүлөр жогортодон болгон команданы катуу аткарган. Пирамиданын кыл чокусунда жолбашчы — КПСС БКнын Генеральный секретары турган. Жаңы таптын таламдары менен өлкөнүн таламдарын окшоштуруу — бөлөкчө ойлоо же башкаруучу тапка оппозицияда болуу ата мекенин сатуу жана социализмди куруу ишине чыккынчылык кылуу катары каралган кырдаалды түзгөн. Тап катары өзүн сактап калуу жана өз катарын өздөрүнөн толуктап туруу үчүн номенклатура деген механизмди түзүшкөн. Партия бийликтин бардык түрлөрүнө монополиясы болгондугу үчүн гана эмес, ошондой эле максатка багытталган кадр саясатын ишке ашыруу жолу менен да турмуштун бардык чөйрөлөрүн көзөмөлдөй алган. Бардык маанилүү мансаптарга жана кызматтарга партиянын мүчөлөрү гана дайындалган, алардын берилиш кызмат өтөөсү ар түрдүү жыргалчылыктар (атайын арналган кешиктер, ооруканалар, квартиралар, өргүү үйлөрү, машина д.у.с.) менен бааланып турулган.

❓ Коммунисттик режим тушунда элитага (же башкаруучу тапка) ылгап алуунун критерийлери кандай эле?

Россиянын азыркы элитасы

Постсоветтик Россиянын башкаруучу табы бир катар трансформацияга дуушар болду. Бул өзгөрүүлөр аргасыздыктан болду жана «жаңы» номенклатуранын өзгөрүлүп кеткен шарттарга көнүгүү ыкмасы болуп саналды. Мурда башкаруучу таптын топ-топ болуп баш кошуусу идеологиялык жактан камсыз болунган, индустриалдык жана индустрияга чейинки технологиялар менен байланышкан жумушчулардын колдоосуна таянган. Советтик коомду технологиялык модерндештирүү менен квалификациясыз жумушчулардан турган мурдагы социалдык базасы жоголо баштады. Башкаруучу таптын биримдиги бузула баштап, анын ичинде карама-каршы топтор пайда болду. Алар коомдун келечегин ар түрдүү элестетип, бирөөлөрү социализмдин курулушун улантууну жактаса, башкалары идеологиялык догмалардан арылууга аракеттенди. Башкаруучу таптын бөлүнүп-жарылуусу кадиксиз абалга жетти, бул болсо, Советтер Союзунун кулашына алып келди.

Азыркы россиялык башкаруучу тап жаңыча легитимдүүлүгүн идеологиялык эмес, экономикалык каражаттар менен камсыз кылып, өзүнүн социалдык базасын түзүүгө муктаж болду. Белгилей кетүүчү нерсе, бул тап жаңы шарттарга — либералдашуу жана коммунисттик идеологиянын кыйроо шартына ылайыкташып кете алды.

Кеңири катмарлардын коммунисттик эксперименттин натыйжаларына нааразы экенин сезген башкаруучу тап коомдук мамилелерди деидеологизациялап, коммунисттик идеологиядан арылды. Ал коомдун кыжырдануусун социалдык адилеттүүлүк үчүн күрөш урааны астында эски номенклатурага каршы багыттоо менен алгач бүткүл жалпы шайлоодо өзүнө легитимдүүлүктү камсыз кыла алды.

Бирок жаңы башкаруучу тап өзүнүн табиятын өзгөрткөн жок. Ал мурдагыдай эле монополиялык бийликке ээ болгондуктан, ага менчикти (ал приватташтыруу аркылуу менчиктин өзүмдүк жана жекече ээлөөсүн мыйзамдаштырып алган), ресурстарды, маалыматтарды, каражаттарды монополиялуу тескептейлөө укугу берилди.

Жаңы тапка рекруттоо «патронго» берилгендиги үчүн «аздектеп чакыруу системасынын» негизинде ишке ашырылат. Башкаруучу тапка кирүүгө мүмкүндүгү бар талапкер бийлик, артыкчылыктар жана статус менен камсыз болунат. Башкаруучу таптын ичинде жетекчиге жекече берилгендикке негизделген

клиенталдык-патронаждык байланыштар сакталып калган. Ооздуктоочу факторлордун (идеологиялык доктрина түрүндөгү) жана көзөмөлдөөчү органдардын (бийлөөчү партия сыяктуу) жоктугунан башкаруучу таптын парага оңой сатылуучулугу (коррупциялануучулук) мурда болуп көрбөгөндөй өсөт.

Бийликтин адеп-ыймандыктан кетиши (аморализм) күчөйт. б.а. өз керт башынын кызыкчылыгы үчүн жан талашып, башкаруучу тап коомдун жыргалчылыгы үчүн кызмат кылууга караганда жеке өзүнүн байышын эп көрөт. Бийликти монополиялык ээлеп көнгөн жаңы номенклатура коомдун модерндештирүүсүн ишке ашырууга жөндөмсүз болуп чыкты. Эң оболу, ал (жаңы номенклатура) бир топ мезгилге чейин өз бийлигинин жаңы легитимдигин камсыз кыла албады. Бул болсо, башкаруучу режимдин социалдык базасынын өтө тар экени менен шартталган. Башкаруучу таптын калктын турмуш жыргалчылыгын кыйшаюусуз өстүрөбүз деген максаты алгач ага колдоо көрсөтүү камсыз кылганы менен практика жүзүндө калктын көпчүлүгүнүн ишке ашпас куру кыялы бойдон кала берди. Тескерисинче, реформа жылдарында калктын жашоо деңгээли улам төмөндөй берди.

Таламдардын көп түрдүүлүгүнүн барган сайын өсүп бараткан шарттарында башкаруучу тап жаңы легитимдүүлүктү коомдо стабилдүүлүккө жетүүгө жана кризистен чыгууга түрткү бере турган саясий жана экономикалык чечимдеринин натыйжалуулугун көтөрүү менен гана ала алат. Бирок, жаңы башкаруучу тап келечекте саясий активдүү калктын чоң бөлүгүн камтый ала турган эки партиялуу система орнотуу аркылуу өзүнүн саясий колдоо механизмдин түзүүнү болжолдойт. Идеянын авторлорунун ою боюнча, бул партиялар бийликке кезмектешип келүү менен саясий прогрессти көзөмөлдөй алат. Анткени бийликтеги партиялардын колундагы бар экономикалык, каржылык, маалыматтык мүмкүнчүлүктөрү аларды катардагы жараандарга, эң оболу мамлекеттик кызматчыларга жагымдуу кылып көрсөтөт. Ошондой эле жараандар ал партияларга кирсе, карьерасы жогорулап, кошумча жеңилдик ала алат.

1. Ар кайсы тарыхый этаптарда Россияда башкаруучу тапка ылгап алуу критерийлери кандайча өзгөрүп отурду, салыштырып көргүлөчү?

2. Советке чейинки, советтик жана постсоветтик мезгилдерде башкаруучу таптын саясий ишмердигиндеги стандарт-

тардын сакталып калышын эмне менен түшүндүрүүгө болот? Сиз россиялык элитанын өз функцияларын өтөөдөгү башкы кемчиликтерин эмнелерден көрөсүз?

3. Россиядагы азыркы элита кандай проблемаларга дуушар болду? Өлкөнү натыйжалуу башкаруу үчүн эмне керек?

IX бап. САЯСИЙ ЛИДЕРЧИЛИК

Конкреттүү коомдун саясий элитасынын айрым өкүлдөрү башкаларга салыштырганда коомго таасир этүүдө айкын түрдө биринчиликте турушу менен айырмалана тургандыгын байкоо кыйын деле эмес.

Коомго, мамлекетке, уюмга такай жана чечүүчү таасир көрсөтүп туруучу инсан саясий лидер деп аталат.

21. САЯСИЙ ЛИДЕРЧИЛИКТИН ТАБИЯТЫ

Лидерчилик официалдуу функция катарында

Лидерчилик институту небак эле пайда болгон. Лидерчилик татаал уюмдашылган системанын теңтайлашып өнүгүүгө болгон муктаждыгынан улам келип чыккан. Ар түрдүү (көп учурда карама-каршылыктуу) экономикалык, социалдык, саясий, руханий таламдардын жана аларды аркалоочулардын (топтордун, индивиддердин, уюмдардын) өз ара аракеттенүүлөрүнө негизделген системалардын жашоосун камсыз кылуу жетекчиликти талап кылат. Анын милдети — бүтүндөй коом жашоосунун натыйжалуулугун көтөрүү үчүн өнүгүүнүн макулдашылган максаттарын иштеп чыгуу, социалдык өз ара аракеттенүүлөрдүн катышуучуларынын функциясын бөлүштүрүү, системанын айрым элементтеринин жүрүм-турумдарын иреттештирүү болуп саналат. Ошентип, лидерчиликтин практикалык мааниси социалдык процесстерди жетектөөнүн жана башкаруунун натыйжалуу формаларын издөө менен байланыштуу.

Лидерчилик — көп кырдуу жана көп маанилүү көрүнүш. «Лидерчилик» түшүнүгү бир топ контекстте пайдаланылат: айбанат чөйрөсүндөгү тийиштүү үстөмчүлүктөн, коомдук турмуштагы жетекчилик көрүнүшүнө чейинкиси кирет. Бирок, жаратылыш чөйрөсүндө бул түшүнүктү пайдалануу балким жетиштүү түрдө шарттуу десе болот. Айбанат үйүрүнүн баштагы бүт баарысынан күчтүүсү болуп саналат, анткени, калган

жандыктар эптеп жашап, тирүү калуу үчүн анын жүрүм-турумуна багыттанып тирликтенишет.

Коомдук лидерчилик — адамдын аң-сезимдүү түрдө алдыга максат коюуга жана ага жетишүү жолдорун аныктоого болгон жөндөмдүүлүгү менен шарттанган социалдык функция. Лидерчиликти ишке ашыруунун конкреттүү формалары жана жолдору коомдун маданияттуулук жагынан жетиктигине, ар кыл таламдар топторунун автономиясынын деңгээлине, бүтүндөй социалдык системанын прогрессин камсыз кылууда жамааттардын аракеттеринин зарылдыгын андап түшүнө алгандыкка байланыштуу.

? Эмне үчүн лидерчилик кээ бир өлкөлөрдө диктат формасына жана калктын лидерге катуу баш ийүү формасына ээ болуп, ал эми башкаларында калктын ар түрдүү топторунун таламдарын эсепке алуу менен ишке ашырылат? Лидерчиликтин табиятын түшүндүрүп келип, немец диний философу Д. Бонхеффер (1906–1945) «Чындыгында башкаруучулар кайсыга басым коюшса: адамдардын акылсыздыгынабы же адамдардын ич дүйнөсүнүн өз алдынчалыгы менен акыл-эсинеби, баары ошого байланыштуу болот» — деп белгилептир. Сиздин көз карашыңызча, философтун айтканы туурабы?

Лидерчиликтин табияты

Саясий илимде лидерчиликтин табиятын ачууга небак эле далалаттар жасалган. Н. Макиавелли өзүнүн «Падыша» деген эмгегинде саясий лидерчиликке алгачкылардан болуп терең түшүндүрмө берген.

Н. Макиавеллинин пикири боюнча, лидерчиликтин негизинде бийликти көздөө жатат, бийликке ээ болуу болсо байлык менен артыкчылыктарга байланыштуу. Бийликке умтулуу касиети жекече кадыр-барктарына жана кемчиликтерине байланыштуу эмес. Ал касиет адамдардын эрки менен аң-сезимине көз каранды эмес объективдүү мыйзам өңдөнүп аракеттенет. Бийликтин кыл чокусуна карай илгерилөөдөгү ийгилик, бийликке бет алган багыттын интенсивдүүлүгүнө караганда колдо бар каражаттарга байланыштуу. Ийгиликке жетишүүнү каалаган башкаруучу өз аракеттерин зарылдык мыйзамы (тагдыр) менен жана өзүнө баш ийген карамагындагылардын кулк-мүнөзү менен ылайыкташтырып-шайкештирүүгө тийиш. Өкүмдар адамдардын психологиясын эсепке алса, алардын ой жүгүртүү өзгөчөлүктөрүн, адеп-ахлактык принциптерин, барк-

баасын жана кемчиликтерин билсе гана күч анын тарабында болот. Демек, натыйжалуу лидерчилик кылуу лидер менен букаралардын өз ара мамилелеринин мүнөзүнө жараша болот.

Н. Макиавелли натыйжалуу лидерчилик кылуу теориясынын негиз салуучусу болуп саналат, ал теориянын маңызы төрт эрежеге: 1) лидердин бийлиги анын тарапкерлеринин колдоосуна негизденет; 2) карамагындагылар өздөрүнүн лидеринен эмнелерди күтүшөөрүн билүүгө, лидердин өзү болсо, карамагындагылардан эмнелерди күтөөрүн түшүнүүгө тийиш; 3) лидердин аман кала билүүгө жетиштүү эрки бар болушу абзел; 4) башкаруучу — өзүнүн тарапкерлери үчүн ар дайым даанышмандык менен адилеттүүлүктүн үлгүсү болуу дегенге таянат.

Андан соң лидерчиликтин табияты анын негизинде жаткан ар кыл факторлор менен түшүндүрүлгөн. **Касиеттер теориясынын** тарапкерлери лидерди анын белгилүү психологиялык касиеттеринин жыйындысы катары карашат. Бул касиеттердин болуп турушунун өзү индивидге лидерлик абалга көтөрүлүүгө көмөк көрсөтөт жана башка адамдарга карата бийлик чечимдерин кабыл алуу үчүн ага жөндөмдүүлүк энчилейт. Лидердин эң эле маанилүү касиеттеринин арасынан мындай жактары, демилгелүүлүк, мамилечилдик, тамашаны түшүнүүчүлүк, энтузиазм, өзүнө өзү ишенүүчүлүк, ымалалуулук, курч акылдуулук, компетенттүүлүк сыяктуу дагы башкалары атаган. Бирок бул касиеттерди иш үстүндөгү саясатчылардан табууга жасалган аракеттер оңунан чыккан жок. Бирок касиеттер теориясы эмне үчүн бийлик көп учурда акылсыз, абийирсиз жана адилетсиз адамдардын колунда болуп калат, эмне үчүн тескерисинче болбойт деген сыяктуу суроолорго жооп таба албай калат.

Лидерчиликти **жагдай теориясынын** авторлору бөлөкчө түшүндүрүшөт. Алардын ою боюнча лидер орду, убактысы жана кырдаалы келген белгилүү шарттарда пайда болот. Топ болуп жашоонун турмуштук ар түркүн жагдайында башкалардан жок дегенде кандайдыр бир сапаты боюнча артыкчылык кылган айрым индивиддер бөлүнүп чыгат. Ал сапатты дал ошол шарт талап кылгандыктан, ага ээ болуп турган адам лидер болуп калат. Жагдай теориясында лидер белгилүү бир кырдаалдын функциясы катары каралат.

Бирок жогоруда каралып өткөн көз караштар лидерчиликтин табиятын бир жактуу мүнөздөйт, атап айтканда, же аны лидерде өзгөчө чыгаандык касиеттердин накта бар экенине байланыштырат, же аны лидерлик абалды ээлөө мүмкүндүгү

конкреттүү жагдайга көз каранды деп эсептелет. Аталган көз караштарга канааттанбагандыктан лидерчиликтин **интеграция теориясы** пайда болду. Бул теорияда лидерчиликтин социалдык табияты лидер менен анын тарапкерлеринин өз ара карым-катышы жана бүтүндөй бир катар факторлор менен түшүндүрүлөт. Ал факторлорго: 1) лидердин өзүнүн инсандыгы, анын теги, лидерликке көрсөтүлүшүнүн жолдору; 2) лидердин чөйрөсү, анын жолун жолдоочулар жана оппоненттери; 3) лидер менен анын талапкерлердин ортосундагы алакалардын мүнөзү; 4) конкреттүү кырдаалдарда лидер менен анын жолун жолдоочулардын өз ара аракеттенүүлөрүнүн натыйжалары киргизилген.

1. Сиздин оюңузча, лидерчиликтин табияты боюнча көз караштардын ичинен кайсынысы анын маанисин толук жана объективдүү ачып берет?

2. Инсанга сыйынуу (культ личности) эмнелер менен шартталган, бийлик режими мененби же лидердин өзүнүн касиеттери мененби? Лидердин башкаруу ишмердигинде анын инсандык сапаттарынын мааниси кандай?

3. Эмне үчүн көп учурда чыгаан сапаттары жок эле инсандар бийликке келип калышат? Кокустук, тарапкерлердин болушу, кырдаал сыяктуу көрүнүштөр кандай роль ойношот?

4. Эмне үчүн лидерчилик бара-бара инсанга сыйынууга өтүп кетет (саясий лидердин функциясы жана ролун ашкере, максималдуу өздөлөтүп баалоо)? Инсанга сыйынуу боюнча мисалдарды келтиргиле жана аны пайда кылган факторлорду атагыла.

22. ЛИДЕРЛЕРДИН ТИПТЕРИ ЖАНА АЛАРДЫН ФУНКЦИЯЛАРЫ

Лидерлерди типологиялаштыруунун критерийлери

Лидерчилик көрүнүштөрү бир топ эле ар түрдүү. Ушунчалык татаал көрүнүштү типологиялаштыруу боюнча жасалган аракеттер лидерлердин ыктымалдуу жүрүм-турумун тигил же бул белгилеринин негизинде божомолдоого умтулуу менен шартталган.

Лидерчиликти классификациялоо боюнча алгачкы жана зор аракетти М. Вебер жасаган. Анын типологиясы «бедел» (авторитет) түшүнүгүнө таянат. М. Вебер лидерчилик буйруктарды берүүгө жана баш ийүүгө көндүрүүгө жөндөмдүүлүк деп түшүн-

гөн. Бул жөндөмдүүлүктүн негизинде калк тарабынан лидерге баш ийүүнү камсыз кылган ар түркүн ресурстар жатат. Лидерге ыктыярдуу багынуу (бедел деген ушунун өзү) ар түрдүү каражаттар менен жетишилет. М.Вебер лидерчиликтин үч тибин айырмалаган. Биринчи тиби — мурас боюнча бийликти өткөрүп берүү традициясынын ыйыктыгына ишенүүгө негизделген — **салттык лидерчилик**. Мындай лидерчиликтин мисалы болуп, аксакалдардын, жолбашчылардын, монархтардын бийлиги саналат. Экинчи тиби — лидердин шайланышынын формалдуу эрежелеринин закондуулугун жана башкаруучулук вазийпаны ага өткөрүп берүүнү таанууга негизделген **рационалдык-легалдык лидерчилик** болуп саналат. Лидерчиликтин бул тиби бүткүл жалпы эркин шайлоо аркылуу аныкталып бекиетилет, шайлоочу өкүлдөр менен лидердин таламдарын эсепке алууга таянат. Үчүнчү тип — **харизматикалык лидерчилик**. Бул тип лидердин табияттан тыш, ашкерё чыгаан жөндөмдүүлүгүнө ишенүүсү, андан керемет иш күтүүсү менен байланышкан.

❓ М. Вебер тарабынан бөлүп көрсөтүлгөн лидерлердин үч тибинен кайсынысы азыркы шарттарда алда канча көбүрөөк таралган? Мисалдар келтиргиле.

Лидерлер типологияларынын азыркы кездеги көп таралганы Огайо (АКШ) штатындагы университеттин профессору Маргарет Дж. Херманндын системасы болуп саналат. Ал профессор лидерлерди имидждерине байланыштуу классификациялайт. «Имидж» — англис тилинен которгондо «бейне», «келбет», «турпат» дегенди билдирет, ал эми кадимки турмушта имидж дегенде инсанды көргөндө байкалган жагымдуулугу түшүнүлөт. Албетте, ар бир адам башкалар тарабынан таанылышка, бааланышка тырышат; бул көрүнүш лидерлерге андан бетер мүнөздүү болуп саналат. М. Херманн 4 өзгөрмөлүү чоңдукту: лидердин мүнөзүн; анын конституенттеринин касиеттерин; лидер менен анын тарапкерлеринин өз ара байланыш ыкмаларын; лидерчилик жүргүзүлүп жаткан конкреттүү кырдаалды эсепке алуунун негизинде лидерлердин 4 түрдүү жалпыланган бейнесин (М. Вебердин идеалдык типтери өңдөнтүп) бөлүп көрсөтөт.

Биринчи бейне (имидж) — лидер-алтан (туу алып жүрүүчү). Реалдуулукка карата өз көз карашынын болушу, каалаган келечегинин образы жөнүндөгү элестин бар экени жана ага

жетүүнүн каражаттарын билээри бул лидерди айырмалап турат. Лидер-алтан болуп жаткандардын мүнөзүн, анын темпин жана кайрадан өзгөртүүнүн жолдорун аныктайт. Лидерчиликтин бул тибин түшүнүү үчүн лидердин жекече касиеттерин, өзүнүн тарапкерлерине таасир көрсөтүүчү анын каражаттарын билүү маанилүү. Ушундай лидерлерге Индиянын улуттук-боштондук кыймылынын жетекчилеринин бири, күч колдонбоо философиясын түзүүчү М. К. Ганди (1869–1948), В. И. Ленин, Дүйнөлүк Нобель сыйлыгынын лауреаты (1964), АКШдагы негрлердин жараандык укуктарын коргоо үчүн күрөшчү Мартин Л. Кинг (1929–1968) жана бир катар башкалары кирет.

Экинчи бейне — лидер-кызматчы. Ал өзүнүн жолун жолдоочуларынын таламдарын алда канча так чагылдыруунун натыйжасында таанылууга жетишет. Лидер алардын атынан аракеттенет, ал топтун агенти. Мындай типтеги лидерлер практикада шайлоочулары эмнени күтүшөт, эмнеге ишенишет жана эмнеге муктаж экенин жетекчиликке алуу менен иштешет. Советтик Россияда ушундай типтеги лидерлер партиялык бюрократиянын таламдарын билдирген Л. И. Брежнев (1906–1982), К. У. Черненко (1911–1985) болгон.

Үчүнчү бейне (имидж) — лидер-соодагер. Анын негизги касиети ынандыруу жөндөмүндө турат. АКШнын 33-президенти (1945–1953) Г. Трумэн (1884–1972) өз мезгилинде мындай деп белгилеген экен: «президенттин бийлигинин маңызы адамдарды бириктирүү үчүн жана алар эч кандай ынандыруусуз эле жасоого тийиш болгон нерселерди жасаш үчүн аларды ынандырууга аракеттенүүдө турат». Өзүнүн тарапкерлери тарабынан бааланышын ал алардын керектөөлөрүн билүү менен, аларды канааттандырууну каалоо менен жетишет. Ынандыруу жөндөмдүүлүгүнүн натыйжасында лидер-соодагер өзүнүн пландарын жана өзүн колдогондордун долбоорлорун ишке ашырууга тартат. Лидердин ушул өндөнгөн тибинин өрнөктүү үлгүсү деп американын 40-президенти (1981–1989) Р. Рейганды (1911-ж. туулган) эсептесе болот.

Төртүнчү бейне — лидер-өрт өчүргүч. Тарапкерлери тарабынан тастыктаган мезгилдин өтө зарыл талаптарына ылдам жооп кайтаруусу бул лидерди айырмалап турат. Ал экстремалдык шарттарда натыйжалуу аракет жасоого, чечимдерди тезинен кабыл алууга, кырдаалга карата адекваттуу жооп кайтарууга жөндөмдүү. Азыркы кездеги коомдордун лидерлеринин көпчүлүгү ушул категорияга кириши мүмкүн.

Лидерлердин жалпыланган бейнелерин төрт түргө бөлүүнүн өзү жетишерлик түрдө шарттуу, анткени алар таза түрүндө сейрек учурашат. Ар бир идеалдуу типтин тигил же бул касиеттери көп учурда бир эле инсандын саясий карьерасынын ар кайсы этаптарындагы лидерчиликте айкалышып кетет.

1. Лидерлерди типологиялаштыруу үчүн пайдаланылып жаткан критерийлерди атагыла.

2. М. Херманндын системасынын баалуулугу жана кемчиликтери эмнеде?

3. М. Херманндын принциптери менен методологиясын пайдаланып, азыркы кездеги россиялык лидерлер үчүн кандай бейнелер, типтер мүнөздүү экенин аныктагыла.

Лидерлердин функциялары

Конкреттүү коомдогу лидердин функциялары анын турмушунун экономикалык, саясий, маданий чөйрөсүнүн жетилүү даражасына, калктын маданиятына, саясий режимге, лидердин өзүнүн индивидуалдык сапаттарына байланыштуу. Социалдык, саясий ролдору менен функцияларынын чектери өтө так ажыратылган жараандык жетик коом профессионал эмес саясатчылардын лидерлик абалга жетүү мүмкүндүгүн олуттуу кыскартат, же тескерисинче болуусу да ыктымал.

Лидерлердин жалпы мааниге ээ болгон функцияларынын арасынан төмөндөгүлөрдү:

1) **интеграциялык**: бүткүл коом тарабынан таанылган база-лык дөөлөттөр менен идеалдардын негизинде ар кыл таламдар топторун бириктирүү жана макулдаштыруу;

2) **ориентациялык**: прогресстин тенденциясын жана калктын топторунун муктаждыгын чагылдырган саясий курсту иштеп чыгуу;

3) **инструменттик**: коомдун алдына коюлган милдеттерди ишке ашыруунун жолдору менен методдорун аныктоо;

4) **мобилизациялык**: калк үчүн өнүккөн стимулдарды түзүүнүн жардамы менен зарыл болгон өзгөрүүлөрдү козутуп күчөтүү (инициирлөө);

5) **коммуникациялык**: коомчулук, ар түрдүү уюмдар, топтор жана катмарлар менен тыгыз контакттарды түзүүнүн негизинде саясий өзүнөн-өзү уюшуунун туруктуу формаларын камсыз кылуу;

6) **адилеттүүлүктүн, мыйзамдуулуктун жана тартиптин гаранты** (бюрократиянын, мыйзамсыздыктын зомбулугунан, инсандын укугун жана эркиндигин бузуулардан д.у.с.)

1. Сиздин көз карашыңыз боюнча, азыркы кездеги лидер кандай сапаттарга ээ болууга тийиш?
2. Сиздин көз карашыңыз боюнча, лидердин функцияларынын ичинен кайсынысы өзгөчө олуттуу?
3. Азыркы кездеги россиялык лидерлер тарабынан кайсы функциялары өзгөчө начар ишке ашырылууда жана мунун акыр түбү кандай болот? Сиз кандай деп ойлойсуз?

23. РОССИЯДАГЫ САЯСИЙ ЛИДЕРЧИЛИК: ЛИДЕРЛЕРДИН ТИПТЕРИ ЖАНА АЛАРДЫН ТААСИРЛЕРИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Россияда лидерчилик институтунун өзгөчөлүгү

Лидерчиликтин табияты, анын функциялары бир катар факторлор менен: калктын маданиятынын жетиктиги, тарыхый салттары, улуттук мүнөзүнүн психологиялык касиеттери д.у.с. менен шартталышкан. Бул факторлор лидер менен калктын байланышынын мүнөзүн аныкташат. Эгерде М.Вебердин типологиясын колдонсок, Россияда **салттык лидерчилик**: монарх-падышанын укумдан тукумга өткөн бийлиги үстөмдүк кылып келген. Менчикке жана адамдарга карата болгон монополияны башкаруучу тапка алмашканы үчүн монархтын чексиз бийлиги таанылган. Башкаруучулардын көз каранды калктын үстүнөн үстөмдүк кылуу идеясы саясий расмиге айланды жана революциялар менен доорлордун оошууларына карабастан, муундан муунга өтүп жүрүп олтурду. Ошондуктан, көз каранды калкты башкаруу монополиясын азыркы кездеги шарттарда башкаруучу тапты сактоо үчүн мамлекеттин биринчи инсандарын мүнөздөөгө «саясий лидер» деген терминди корректтүү пайдаланууну талап кылат. Иштин чоо-жайы лидерчилик деген топко, партияга, коомго карата чечкиндүү жана такай таасир этип тура турган жөндөмдүүлүк катары кабылданып жаткандыгында. Саясий лидер бул таасир этүүнү саясий ишмердүүлүктүн легитимдүү жөнгө салуучуларын пайдалануу менен: эркин шайлоолордон алган шайлоочулардын ишенимин; конституцияда бекитилип берилген өзүнүн вазийпаларын ишке ашырууну; коомдун салттарын жана маданиятын жолдоону д.у.с. жүзөгө ашырат.

Советтик жана постсоветтик Россиядагы бийликтин персонификациялаган формалары **жолбашчылардын** бейнелерин элестетип турушат. Жолбашчылык дегенде букарачылык саясий маданияттын феномени, калктын бийликтен тоталдуу көз карандылыгынын маданияты түшүнүлөт. Жолбашчылык саясий феномен катары жогорку бийликти туюндурган персонго жекече берилгендикке жана жакындыкка негизденген. Жолбашчынын өзүнүн тарапкерлери (башкаруучу тап) менен мамилелеринин табияты князь менен анын дружинасынын мамилелерине окшоп кетет. Жолбашчынын абсолюттук бийлиги менен андан башкаруучу таптын клиенталдык (жекече) көз карандылыгынын сөзсүз келип чыгуучу натыйжасы жолбашчыны сакралдаштырууга (латындын — sacer, sakri — ыйык, диний ийбадатка, таат кылууга тийиштүү), жекече лоялдуулугун такай көрсөтүп турууга д.у.с. умтулуу болуп саналат.

❓ Сиз кандай деп эсептейсиз, жолбашчылык Россиялык саясий турмуштун феномениби же ал башка коомдорго да мүнөздүүбү? Конкреттүү мисалдарды келтиргиле.

Азыркы шарттарда персонификацияланган бийликтин (Россияда формалдуу түрдө бул президент) атрибуттары жолбашчылыктан саясий лидерчиликке трансформацияланган сыяктуу. Айталык, Россиянын президентинин легитимдүүлүгү рационалдык-легалдык касиеттерди ала баштады: ал (легитимдүүлүк) бүткүл жалпы шайлоолордо калыптанат; эрк-ыктыярын эркин билдирүүнүн натыйжасы бүткүл коом тарабынан таанылат; лидердин ишмердүүлүгү конституцияга таянат; бийликтердин чектеринин ажыратылышы жана жогорку аткаруучу бийликтин туу башы катары президент менен бирге өкүлчүлүктүн органы — парламенттин бар болушу д.у.с. касиеттерди алууда. Бирок жеке өзүнүн бийлигинен, көбүнчө, тышкы атрибуттары, анын түзүлүү эрежелери өзгөрдү. Чындыгында президенттин колуна мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана өкүлдүк полномочиелеринин ушундай көлөмүнүн (аскерлерди эсептебегенде) топтолушу, президенттин ишин көзөмөлдөөчү реалдуу укуктуу рычагдын жоктугу, персонификацияланган бийликтин маңызы катары жолбашчылык сакталып жатканын билдирет.

Падышачылык, жолбашчылык дегендер бийликтин толук конкреттүү түшүнүмү болуп саналат. Ал өзгөчө саясий дүйнөбаамдан, саясий-маданий багытты тутуудан келип чыгат жана

адамдардын социалдык өз ара аракеттеринин белгилүү ыкмасын билдирет. Жетилген жараандык коому жок өлкөлөрдө бийлик материалдык жана материалдык эмес жыргалчылыктарды (атак-даңк, аброй, коомдун жогорку катмарына кирүүгө акылуулукка жетүү) алуунун каражаты жана бөлөк адамдарга үстөмдүк кылуунун ыкмасы катары каралууда. Бул учурда бийлик дөөлөттүн өзү катары чыгат, анткени бийлик гана индивидге өзүнүн инсандык сапаттарын ишке ашырууга жана статус алууга кеңири мүмкүндүк ачат.

❓ 1. Россиядагы лидерчиликтин абсолюттук формалары (монархтар, жолбашчылар) эмнелер менен шартталышкан? Алардын бийликтери менен таасирлеринин өзгөчөлүктөрү эмнеде?

2. Лидерчилик менен жолбашчылыктын өз ара катышы кандай?

3. Эгерде имиджди лидерчиликтин критерийи катары пайдаланса, анда эмне үчүн Россияда лидерлердин арасында «баатырлардын» же «азап чеккендердин» образдары ар качан бааланып келген?

Азыркы Россиядагы лидерчиликтин кээ бир өзгөчөлүктөрү

Эгерде Россиядагы персонификацияланган бийликти мүнөздөө үчүн, кандайдыр бир шарттуулук менен «саясий лидерчилик» терминин пайдалансак, анда бул терминдин бир катар **өзгөчөлүктөрүн** белгилеп көрсөтүүгө болот.

Биринчиден, Россиядагы саясий лидерлер эң оболу жалпы максаттар менен дөөлөттөрдүн тегерегинде массанын өнүгүшүнүн, биригишинин стратегиясын иштеп чыгууга; бийлик менен коомдун өз ара аракеттеништерин ишке ашырууга, коомду мыйзамдуу эмес аракеттерден жана бюрократиянын ээнбаштыктарынан коргоого, реформаларды жандандырууга (инициирование), аларды ишке ашыруу үчүн массаны мобилизациялоого, д.у.с. тийиштүү болгон өзүнүн вазийпалык милдеттерин начар аткарышат же практика жүзүндө таптакыр ишке ашырышпайт. Саясий лидерлер көбүнесе болуп өткөн окуяларга жооп кылуу иштери менен алектенишет.

Экинчиден, посткоммунисттик типтеги саясий лидерлер үчүн ишмердиктин жаңы шарттары аларды мына ушул шарттарга карата өзгөрүлүүгө жана ылайыкташууга мажбурлайт. Саясий турмуштагы көптөгөн факторлор ар кыл саясий стил-

дердин касиеттерин өздөрүнө бириктирген «саясий мутанттарды» калыптандырат. Саясий чечимдерди кабыл алуу технологиясынын көз карашы менен алганда, посткоммунисттик типтеги лидерлер номенклатуралык саясий стилдин тарапкерлери болуп саналышат, ал стилге жараша чечимдер тар чөйрөнүн адамдары тарабынан, жабык түрдө кабыл алынат. Көнүмүш болгон социалдык байланыштар кыйрап, олуттуу маргиналдык топтор пайда болуп жаткан өткөөл абалдын шарттарында «саясий мутанттар» топураган калайыкты өзүнүн социалдык базасы кылып алышат да, анын үнсүз колдоп беришине жетишишет. Ушул мааниде алар саясатка активдүү умтулган кеңири массанын реалдуу муктаждыктарын билдирүүгө аракеттенген **популисттик** лидерлер катары чыгышат.

Бирок топураган калайыктын убактылуу таламдары популисттик лидерлерге өзүнүн легитимдүүлүгүн узак убакыт бою кармап турууга мүмкүндүк бербейт. Анын үстүнө бул лидерлер көбүнчө топураган калайыктын терс инстинкттерин козутуп чакыруу менен, демагогияларга баруу жана убадаларды бере берүү менен, кайсы бир идеяны (мисалы, номенклатуранын артыкчылыктарын жоюу идеясын) максатка пайдалануу менен, проблемалардын маңызын жөнөкөйлөтүмүш этүү менен жана калктын бардык азап-тозогунун конкреттүү күнөкөрүнүн бейнесин түзүү менен колдоого жетишишет. Ошону менен алар бардык проблемаларды жөнөкөй жана ылдам чечүүнү сунуш кыла коюшат.

Өсүп жетилген жараандык коому жана турукташып калган таламдары бар өлкөлөрдө популисттик лидерлер колдоого ээ эмес. Анткени, алар реалдуулукка өтө жөнөкөй жана примитивдүү баа берген, ишке ашпас программаларды сунуш кылышат да, калк аларга кооптонуу менен мамиле кыла баштайт. Популисттик лидерлер маргиналдык топтору көп, калкынын саясий баёолугу жогору өлкөлөрдө көп кездешет.

Үчүнчүдөн, лидерлердин башкы дөөлөт катары бийликти көздөшү алардын эгоцентризминин көрүнүшү болуп кызмат кылат. Алар бийликти өздөрүнө, көбүнчө өзүнүн жекече муктаждыгын канааттандырууга багытташат. Өздөрүнүн социалдык базасы болбогон соң, алардын саясий ишмердүүлүгүнүн максаты — жогорку бийликти чыңдоо, саясий үстөмдүктү топтоштуруу болуп калат.

Лидер-мутанттар Россияда саясат (советтик коомдо болбосун, азыркы россиялык коомдо болбосун) эч качан кесип болгон

эмес деген кырдаалдын натыйжасы болуп саналышат. Ушундан улам Россияда дилетантизм менен элементардык саясий сабатсыздык өкүм сүрүп, анын кесепетинен саясий каталыктар менен жаңжалдар көбөйүүдө. Саясат деген, өндүрүш керектебеген инженерлердин, курулушчулардын, жумушчулардын, колхозчулардын д.у.с. үлүшү эмес, акыры келип профессионалдардын энчиси болушун мезгилдин өктөм талабы коюп отургандыгында. Россиядагы саясий процесс барган сайын рационализмдин белгилерин көбүрөөк алышы үчүн, маданияттуу саясатчылар менен саясий активдүү шайлоочулардын диалогунун болушу үчүн, ошону менен алдын ала айтууга мүмкүн жана конструктивдүү болсун үчүн атайын окуу жайларда жаңы демократиялык генерациянын саясий лидерлерин даярдоо зарыл.

1. Сиздерге белгилүү типологияларды пайдалануу менен В. Жириновский, Е. Гайдар, В. Черномырдин, И. Рыбкин, А. Лебедь деген саясатчылар лидердин кайсы тибин тариздерин аныктагыла.

2. Бүгүнкү Россияда лидерчиликтин өнүгүүсүндөгү кайсы тенденциялары бар?

Суроолор жана тапшырмалар

1. «Саясий элита» түшүнүгүнүн маани-маңызы эмнеде?
2. Коомду «башкаруучу азчылык» менен «башкарылуучу көпчүлүккө» бөлүүнүн критерийлери кайсылар?
3. «Элитизм» термининин маани-максаты эмнеде?
4. Эмне үчүн коом элитасыз боло албайт?
5. Элитага ылгап алуунун критерийи кайсы? Коомдун өнүгүшүнө жараша бул критерийлер кантип өзгөрүп отурган?
6. Экономикалык, аскердик, чыгармачылык, техникалык жана саясий элиталардын бири-биринен айырмачылыктары эмнеде?
7. Азыркы кездеги саясий элита дегендин өзү эмне? Анын мүнөздүү белгилери кайсылар?
8. Азыркы кездеги саясий теңсиздиктин негизи эмнеде?
9. Элитага ылгап-тандап алуунун азыркы кездеги системалары бири-биринен эмнеси менен айырмаланышат? Элитанын алда канча жогорку сапаты кандай системанын тушунда камсыз кылынат?
10. Номенклатура деген эмне?

11. Лидерчилик институтунун келип чыгышынын себептери кайсылар?
12. Лидерчиликтин формаларын шарттаган факторлорду атагыла.
13. Лидерчиликтин табияты кандай? Илимде бул боюнча кандай көз караштар бар?
14. Лидерчилик теориялары саясий практикага туура келеби жана лидерчиликтин мазмунун толугураак ачып берүү жөндөмү барбы деген көз караш менен салыштыргыла.
15. Эмне үчүн лидерчилик инсанды кудайлаштыруучулукка (саясий лидердин вазийпасы менен ролуна ашкере, максималдуу түрдө көтөрмөлөп баа берүү) өсүп чыгышы мүмкүн?
16. Лидерлерди классификациялоонун критерийлерин атагыла.
17. Сиздин көз карашыңыз боюнча, М. Херманндын системасынын артыкчылыгы менен кемчилиги эмнеде турат? М. Херманндын принциптерин жана методологиясын пайдалануу менен азыркы кездеги Россиянын лидерлеринин арасынан мүнөздүү типтерди бөлүп көрсөткүлө.
18. Сиздин оюңузча, азыркы кездеги лидерде кандай сапаттар болуш керек?
19. Лидерлердин коомдо аткарып жатышкан вазийпалары кандайча? Сиздин көз караш боюнча, россиялык лидерлер тарабынан кайсы вазийпалар начар ишке ашырылып жатат?
20. Сиз кандай деп ойлойсуз, эмне үчүн Россияда саясий лидерлер монархтар менен жолбашчылар түрүндө чыгышкан? Алардын бийликтеринин жана таасирлеринин өзгөчөлүктөрү эмнеде?
21. Сиздин көз карашыңыз боюнча, эмне үчүн Россияда лидерлердин ичинен «баатырлардын» же «азап чеккендердин» кейпин кийгендер бааланышат?

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

САЯСИЙ ИНСТИТУТТАР

Коомдун, социалдык топтордун, индивиддердин жалпы мааниге ээ таламдарын билдирүү жана көрсөтүү үчүн саясий институттар түзүлөт. **Саясий институт — бул саясий керектөөлөрдү канааттандырууга арналган ролдор менен статустардын жыйындысы.** Саясий институт эки элементтен: 1) структуралардан (уюмдар) жана 2) уюмдарды тейлеген коллективдүү түшүнүмдөрдөн, ишенимдерден (же жалпы идея) турат. Саясий институттардын ичинен мамлекетти жана анын курумун, шайлоо системасын, саясий партияларды, коомдук пикирди, массалык маалымат каражаттарын, кысым көрсөтүү топторун д.у.с бөлүп көрсөтүүгө болот. Индивидуалдык ресурстардын эсебинен канааттандырууга мүмкүн болбогон кандайдыр бир керектөөлөрдүн келип чыгышынан улам саясий институттар пайда болот.

Х бап. МАМЛЕКЕТ САЯСИЙ ИНСТИТУТ КАТАРЫНДА

24. МАМЛЕКЕТТИН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА МАҢЫЗЫ

Саясий институт катары мамлекеттин өзгөчөлүктөрү

Мамлекет эң негизги саясий институт болуп саналат. Анткени ал бийлик менен ресурстарды максималдуу топтоп алат да, социалдык өзгөрүүлөргө натыйжалуу жана чечкиндүү таасир этет.

Жеке бийликтен институтташкан бийликтин баалуулугу зомбулукту чектеп, укуктун жалпы жыргалчылыктын таламдарын билдирүүчү идеясын бийликке баш ийдиргенинде турат. Француз саясат таануучусу М.Дюверже башка институттарга салыштырганда мамлекеттин эки өзгөчөлүгүн: 1) күчтүү уюмдун болушун жана 2) анын мүчөлөрүнүн «интенсивдүү тилектештигин» белгилеген. Мамлекет институтунун келип чыгышы, мурдагы институттар канааттандыра албаган жалпы керектөөлөр менен таламдарды чагылдыруу зарылдыгы менен шартталган. Мындай жалпы зарылдыктар менен кызыкчылыктарга коопсуздукка болгон муктаждык, индивиддердин укуктары менен эркиндиктерин сактоо, жараандык тынчтык менен укук тартиптеринин сакталышы д.у.с. кирет.

Жалпы максаттар менен таламдарды ишке ашыруудагы мамлекеттин артыкчылыгы мына буга байланыштуу болгон. Биринчиден, ал артыкчылык жогору адистештирилгени жана башкаруучулар ортосунда эмгектин бөлүнүшү менен айырмаланат. Айталык, мыйзам чыгаруучулар укук нормаларын иштеп чыгышат, администраторлор аларды коомдун мүчөлөрүнө колдонушат, сотто болсо, жараандар менен бийликтер тарабынан укук нормаларынын аткарылышын көзөмөлдөшөт. Экинчиден, мамлекет өз чечимдерин ишке ашыруу үчүн чоң-чоң материалдык жана башка ресурстарга ээ. Мисалы, ачык социалдык конфликт чыкса чечүүчү аргумент катары чыгуучу азыркы кездеги армия менен полицияга мамлекет гана эгедер. Үчүнчүдөн, мамлекетте өз букараларын баш ийдирүүчү толук жана уюштурулган санкциялар системасы бар. Бирок, мамилелердин мамлекет сымал формасын уюштуруу үчүн мажбурлоонун мүмкүндүгү жетишсиз.

М.Дюверженики боюнча, мамлекеттин интеграциялоочу элементи болуп, бөлөк түрдөгү байланыштарга караганда улуттук байланыштардын артыкчылыгы, алакалашууну ишке ашыруучу инсандар менен топтордун ортосундагы тилектештик саналат. Улуттук тилектештиктин себептери дил ишенимдеринин чөйрөсүндө жатат. Бийликтин аракеттенүүсү (мажбурлоо менен катар) көбүнесе мамлекеттик мамилеге катышуучулардын ишенимдерине негизделген.

М.Дюверже жалпы эле бийликтин жашап турушунун зарылдыгына ишенүү биринчи элемент деп эсептеген. Жолбашчынын, абройдун, бийликтин идеясы, деп белгилеген ал, «кандай болгон күндө да бир караганга абсурддай көрүнөт, себеби

бардык жерден жолбашчыны көрүшөт». Экинчи элементи болуп, бийликтин легитимдүүлүгүнө ишенүү саналат. Бул кандай болбосун бийликке тийиштүү сапат эмес, тескерисинче, коомдук аң-сезимде калыптанып келаткан анын тышкы гана баасы. М.Дюверженики боюнча, бийликтин легитимдүүлүгүнүн идеясы үстөмдүк кылуучу тап тарабынан калыптандырылат, ошондой эле, эң кур дегенде, ал анча-мынча башкарылып жаткан тапка таңууланат.

Легитимдүүлүк идеясын калыптандырууда укук концепциясы маанилүү ролду ойнойт. Бийликке институт катары мүнөз берген юридикалык процедура жараандардын көзүнчө аны легитимдүү кылат. Бирок бийликтин легитимдүүлүгү дегендик али анын (бийликтин) натыйжалуулугун, б.а. калктын негизги топторунун керектөөлөрүн ишке ашыруу жөндөмдүүлүгүн, жараандардын ар түрдүү талаптарына оперативдүү жооп кайтарууну, коомдогу социалдык-саясий стабилдүүлүктү билдирбейт.

❓ 1. Мамлекеттин өзгөчөлүктөрү кайсылар жана анын башка саясий институттардан айырмачылыгы эмнеде?

2. Саясий илимдин тарыхында эки карама-каршы пикир бар: «Мамлекет бардык жараандардын таламын билдирет» жана «Мамлекет — экономикалык үстөмдүк кылуучу таптын куралы». Сиздин көз карашыңыз боюнча, кайсы пикир акыйкатка жакын?

Социалдык институт катары мамлекеттин пайда болушу коомдук турмуштун татаалдашып бараткан процессин, коомдогу индивиддер менен топтордун экономикалык, социалдык, маданий таламдары менен керектөөлөрүнүн дифференциациялашын чагылдырып көрсөтөт. Ушу ич ара дифференциялашкан бүтүндүктүн биримдигин мамлекет гана камсыз кылат. Анткени ал коомдук таламдарды жалпылап билдирүүгө жана ишке ашырууга жөндөмдүү.

Мамлекеттин белгилери

Мамлекет саясий институт катары, мамлекеттик эмес уюмдардан (мисалы, партиялардан, кыймылдардан д.у.с.) айырмалоочу, коомго олуттуу таасир көрсөтүүчү бир катар **сапаттуу** белгилерге ээ.

Биринчиден, мамлекет бүткүл өлкө масштабындагы бирдиктүү территориялык уюм болуп эсептелет. Мамлекеттик бийлик

III

Белгилүү территория чегиндеги бардык калкка таралат. Коомдун бүтүндүгүн жана анын мүчөлөрүнүн өз ара байланышын жараанчылык (же букаралык, б.а. инсандын монархиялык башкаруу формасы бар мамлекетке таандыктыгы) институту камсыз кылат. Айрым индивид үчүн мамлекет дал жараанчылык институту бар экенинен гана билинет. Белгилүү территорияда бийликти ишке ашыруу үчүн анын мейкиндик чектери — бир мамлекетти башкасынан бөлүп турган мамлекеттик чек ара орнотулат. Мамлекет ушул территориянын чегинде гана калктын үстүнөн жүргүзүлүүчү мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийлигинин жогорку жана толук ээси болуп саналат.

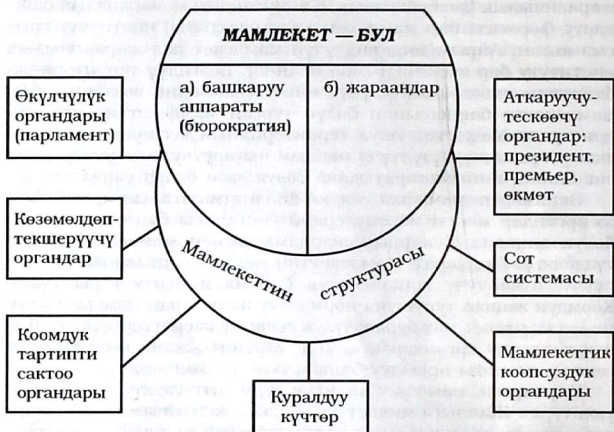
Экинчиден, мамлекет саясий бийликтин атайын механизмге ээ органдар менен мекемелердин системасы бар өзгөчө уюму болуп саналат. Булардын жардамы менен мамлекет коомду түздөн-түз башкарат. Мамлекеттин механизмдин мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана соттук бийлик институттары түзөт. Коомдун жашап турушуна нормалдуу шарттарды камсыз кылуу менен мамлекет мажбурлоочулук сыяктуу касиеттерге да ээ, б.а. күч колдончу органдары: армия, тартипти жана коопсуздукту сактоо кызматы аркылуу башкарууга да жөндөмдүү.

Үчүнчүдөн, мамлекет коомдук турмушту укуктун негизинде уюштурат. Жалпыга милдеттүү мүнөзгө ээ мыйзамдардын жардамы менен коомдун турмушун жөнгө салып туруу укугу мамлекетте гана бар. Анын үстүнө мамлекет өзүнүн атайын органдарынын (соттордун, администрациянын) жардамы менен укук нормаларынын талаптарын турмушка ашырып турат.

Төртүнчүдөн, мамлекет — бийликтин суверендүү уюму. Мамлекеттик бийликтин суверенитети өлкө ичинде же башка мамлекеттер менен алакалашууда анын бөлөк бийликтен үстөмдүгү жана көз каранды эместиги дегенди билдирет. Мамлекеттик бийликтин үстөмдүк абалы: а) анын чечимдеринин калк үчүн жалпы милдеттүүлүгүнөн; б) мамлекеттик эмес саясий уюмдардын токтомдору менен чечимдерин жокко чыгаруу мүмкүндүгүнөн; в) бир катар өзгөчө укуктарга ээ болуудан, мисалы калк үчүн милдеттүү мүнөзгө ээ болгон мыйзамдарды басып чыгаруу укугунан; г) калкка таасир этүүчү атайын каражаттарга ээ экенинен, башка уюмдарда (мажбурлоо жана күчтөө аппаратынын) жоктугунан көрүнөт.

Бешинчиден, мамлекеттин экономикалык өз алдынчалыгын камсыз кылган мажбурлоо менен өндүрүлүп алынуучу салыктар жана башка төлөмдөр системасынын болушу.

Мамлекеттин элементтери

❓ Россиянын мисалында, өлкөнүн Конституциясын (I, IV–VII баптары) пайдалануу менен мамлекеттин белгилеринин мазмунун ачып бергиле.

Адамзат тарыхынын өнүгүшүндө мамлекеттин аталган белгилери бийликтин мазмуну жана аны жүзөгө ашыруунун механизмдери боюнча алганда өзгөрүүсүз калган жок.

Алар мамлекеттик бийликтин адистештирилишине жана дифференцияланышына жараша трансформацияланып турган. Мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийлиги институттарынын шайкештиги негизинен коомдо мамлекет аткарып жаткан функциялар менен аныкталат. Бул функциялардын көлөмү коомдун экономикалык, социалдык жана маданий чөйрөлөрүнүн жетилгендиги, негизги бийлик институттарынын ролу жана аларды калыптандыруунун принциптери менен шартталган. Жетилген жараандык коом мамлекеттин функцияларын минимумга чейин кыскартып, укук тартибин жана инсандын

коопсуздугун камсыз кылуу, чөйрөнү коргоо д.у. сыяктуу өтө маанилүүлөрүн гана калтырат. Өнүгүп жаткан коомдор тескерисинче, адамдын жашоо турмушунун бардык жактарынын мамлекет тарабынан терең көзөмөлдөнүшү менен мүнөздөлүшөт. Ошондуктан мындай өлкөлөрдө бийликтин ажыратылып бөлүнүүсү, бийликтин үч бутагын тең салмакта кармоосу жана каршылаштырбоосу, саясий ролдор менен функциялардын адистеширилиши, укук талаптарынын баарынан жогору турушу дегендер болбойт.

? Жараандык коомдун жетиктиги мамлекеттин жашоо-тирилигине кандайча таасир этет? Жараандык коомдун мамлекетке көрсөтүүчү таасиринин мүнөзүн жана жолдорун мисалдар менен сүрөттөп бергиле.

Мамлекеттин келип чыгышы жана маңызы

Ар түркүн элдердин мамлекетинин калыптануу процесси **эки түрдүүчө:** же бийликтин белгилүү режимин орнотуу менен, же бир этносту экинчисинен ажыратып туруучу территорияны, андагы жайгашуу чек араларын аныктоо менен жүргөн. Мамлекет жараандык, улуттук, таптык жалпылыктардын жалпы мааниге ээ таламдарын билдирүүнүн жана ишке ашыруунун универсалдык механизми катары пайда болот. Мамлекеттин генезисинин принцибине негизденип, мамлекеттин келип чыгышы жана маңызы жөнүндөгү үч версия (келишимдик-укуктук, улуттук жана таптык) бар деп айтса болот.

УКУКТУК МАМЛЕКЕТ

Маңызы — мамлекет жараандардын коомдук келишими катарында

Келип чыгуу принциби: адам укуктары менен эркиндиктеринин корголушу жана гарантиясы

УЛУТТУК МАМЛЕКЕТ

Маңызы — мамлекет улуттун жамааттык рухун ишке ашыруунун универсалдык механизми катарында

Келип чыгуу принциби: улуттук идеянын ишке ашырылышы

ТАПТЫК МАМЛЕКЕТ

Маңызы — мамлекет экономикалык жактан үстөмдүк кылуучу таптын таламдарын ишке ашыруунун куралы катарында

Келип чыгуу принциби: таптык таламдардын ишке ашырылышы

Агартуу агымынын идеологдору тарабынан түзүлгөн **укуктук мамлекеттин** идеалы индивиддин суверендүүлүгү менен автономдуулугун, башкалардыкына тете укуктары менен эркиндиктерин таанууга негизденген. Өз алдынча жана бири-биринен көз каранды эмес индивиддер өз укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн мамлекетти түзүшөт. Ал (мамлекет) коомдук келишимдин, башкаруучулар менен букаралардын коом турмушун уюштуруунун жолдору, тынчтыкты сактоо жана эптеп жан багып кетүүнү камсыз кылуу туурасында макулдашууларынын натыйжасы болуп саналат. Укуктук мамлекеттин идеалында космополитизмдин белгилүү элементи болгон. Ага ылайык адамзат деген бардыгы үчүн бирдей укук жана эркиндиктер аркылуу бириккен кайдагы бир «бүткүл дүйнөлүк жараанчылык» түрүндө түшүнүлгөн. Укуктук мамлекеттин концепциясынын негизин түзгөн либерализм идеологиясы коом менен мамлекеттин таламдарынын алдында жеке инсандын укуктарынын жолу улуктугун таанышат.

Бирок укуктар менен эркиндиктердин аркалоочулары болуп жараан менен катары конкреттүү мамлекеттин чегинде жашоочу социалдык жана **улуттук жалпылыктар** да чыгышы мүмкүн. Жараандардын өздөрү ар түрдүү этносторго, улуттарга таандык болушат, бирок жеке өзүнүн таламдары жөнүндө кам көрүү менен алар бүтүндөй улуттун гүлдөшү үчүн аракеттенбей койбойт. Бирок инсандардын юридикалык жактан тендиги, ар түрдүү элдердин: жакырлар менен байлардын, күчтүүлөр менен начарлардын тарыхый жактан түзүлүп калган теңсиздигин жоё албайт. Тээ Улуу Француз революциясынын ураандарында эле чагылдырылган, укуктардын формалдуу жалпылык, улут үстүлүк мүнөзү айкын туюндурулган улуттук мүнөзгө ээ: мамлекет деген «улуттун жамааттык рухунун» билдирилиши болуп саналат. Улуттук мамлекеттердин куралып түзүлүшү ар бир элдин укуктарынын тендигин, ошонун ичинде ал элдин өзүнүн мамлекеттик тагдырын өздөрү чечүү укугун жарыялаган.

Улуттук мамлекеттин негизинде жаткан улуттук идеянын жардамы менен ар түркүн улуттагы адамдардын **укуктук тендигинин** проблемалары гана эмес, ошондой эле улуттардын тендиги, мындайча айтканда, алардын өз алдынча экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү укугунун проблемаларын чечүүгө аракеттенишкен. Ошентип, жекече инсандын таламдарын, анын саясий жана экономикалык эркиндиктерин коргой турган укуктук мамлекет концепциясы, буржуазиялык коомдун

жаралуу мезгилинде конкреттүү улут менен элдин мамлекеттик таламдарынын приоритеттерин жактоочу улуттук мамлекет теориясы менен толукталды.

Таптык принцип көз карашы менен алганда, мамлекеттин келип чыгышы жана маңызы коомдук эмгектин бөлүнүшүнүн натыйжасы катары каралат. Өндүрүштүн өнүгүшүнүн натыйжасында, өндүрүүчүнүн белгилүү тармакта адистешүүсү өзү керектегенге караганда көбүрөөк өндүрүүгө мүмкүндүк түзгөндө, дал ошондо мүлктүк жана социалдык дифференциация пайда болгон. Бул жиктелүүдөн улам пайда болду. Экономикалык жактан үстөмдүк кылуучу таптар (менчик ээлери) таптык үстөмдүк кылуунун, алардын таламдарын коргоонун жана билдирүүнүн органы катары мамлекетти түзүштү. Мамлекеттин генезисинин таптык принциби марксизмде ашкере кетүү абалына жеткирилген. Асыресе, марксизм социалисттик мамлекет пролетариаттын таламдарын чагылдыарын, ал башка социалдык топторго карата өзүнүн диктатурасын орното турганын моюнга алат. Албетте, таптык үстөмдүктү кармап туруунун өзү жаңжалдарды, жараандар согушуна өтүп кете турган антагонизмди, калктын пролетардык эмес катмарларына каршы массалык репрессияларды туудурат.

② 1. Нью-Йорк шаарынын Университетинин саясат таануу профессору А.Яновдун: «мамлекет принцибинде жакшы да, адилеттүү да болушу мүмкүн эмес. Магнит жебеси түндүккө кандай умтулса, мамлекет да так ошондой тиранияга умтулат». Профессордун бул ырастоосу акыйкатка канчалык коошот?

2. Кытай философу Шан Ян (б.з.ч. 4-миң жылдыктын аягы — 3-миң жылдыктын башталышы) мамлекеттин милдетин элди начарлатуудан көргөн. Ал: начар эл — демек күчтүү мамлекет же күчтүү мамлекет — демек начар эл деп эсептеген. Ошондон бери мамлекеттин күчү жана алсыздыгы жөнүндөгү түшүнүмдөр кантип өзгөрүп олтурган? Бүгүн мамлекеттин күчтүүлүгүнүн же алсыздыгынын белгиси болуп эмнелер саналат?

3. Укуктук, улуттук жана таптык мамлекеттердин окшоштуктары жана айырмачылыктары эмнеде?

4. Азыркы кездеги мамлекеттин өзү эмне? Анын келип чыгышынын жана маңызынын принциби кайсылар?

5. Россия Федерациясынын Конституциясын пайдалануу менен Орусия мамлекетинин маңызын аныктагыла.

25. МАМЛЕКЕТТИН ФОРМАЛАРЫ ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫ

Мамлекеттин формаларынын типологиясы

Мамлекеттин түптөлүшүнүн негизинде жаткан принциптер жана алардан келип чыккан анын маңызы мамлекет формасында туюндурулат. Мамлекет формасы — **мамлекеттин уюмдашынын жана түзүлүшүнүн, эң оболу жогорку мамлекеттик бийликтин жалпы маанидеги таламдарды ишке ашыруучу анын органдарынын (б.а. башкаруу формасын) уюмдашынын камтыган ыкмалары**. Башкаруу формаларынын эң эртеги типологияларынын бири Аристотель тарабынан сунуш кылынган. Ал өзүнүн типологиясын эки: 1) сандык (бийлик кимдин колунда болсо, ошолордун саны канчалык) жана 2) сапаттык (алар башкаруу формасын кандайча пайдаланышат — жалпы жыргалчылыкка, баарынын таламдарына, же болбосо, жекече таламдарга кызмат кылышат) критерийдин негизинде куруп чыккан. Ушунун негизинде Аристотель бийликтин үч туура формасын бөлүп көрсөткөн: падышалыкка (монархия), аристократияга, полицияга (республика) бөлөт. Анда бийлик жалпы жыргалчылыкка пайдаланылат. Ошондой эле башкаруучулар керт башынын таламдарын көздөгөн: тирания, олигархия, демократия сыяктуу үч туура эмес формасын бөлүп көрсөтөт.

Кийинчерээк Н.Макиавелли аристотелдик типологияга таянып, мамлекеттик формалардын циклдик өнүгүү концепциясын түзгөн. Ал концепция жакшылык менен жамандыктын өз ара бири-бирине айланып өтүү идеясына негизделген. Жаратылыш нерселердин кыймылсыз тыным абалында туруп калышына жол бербейт. Ошондой эле мамлекет да өркүндөөнүн чегине жеткен соң, андан ары өнүгүү мүмкүнчүлүгүн жоготуп, регресске — артына карай багыт ала баштайт. Тарыхта мамлекеттердин кулоо жана жогорулоо абалдары такай оолашып турган. Мамлекеттин формалары бири-бирине оңой эле айланып өтүп кете алышат. Н.Макиавеллинин концепциясына ылайык, башкаруунун үч жакшы (негизги) формасы (монархия, аристократия жана элдик башкаруу) жана башкаруунун үч жаман (бузулган) формасы (тирания, олигархия жана анархия) бар. Алар ушунчалык окшош болгондуктан, бири-бирине оңой эле өтүп кетишет: монархия тиранияга, демократия анархияга, аристократия олигархияга айланып кете беришет. Башкаруунун үч жакшы формасынын негиздөөчүсү булардын кайсынысынын

болбосун аз убакытка гана орното алууга жөндөмдүү, антпесе, өздөрүнүн окшоштуктарынан улам, өзүнүн карама-каршысына айланып өтүп кетишин эч кандай каражат кармап токтото албайт.

❓ Саясий ой-пикирде мамлекеттин формаларынын типологияларына карата кандай мамилелер орун алган?

Башкаруунун азыркы формаларынын ичинен монархия менен республика бөлүнүп турат. Алардын ортосундагы айырмачылыктар жогорку бийлик институттарын калыптандыруу ыктарында турат.

Монархия деген бийликтин укумдан-тукумга мурас боюнча өтүүсүн жана мамлекеттик мансаптарга дайындоолор монархтын өзү тарабынан аткарылышын жолдойт. **Республика** бийликтин бардык институттарынын жогортон төмөнгө чейин шайланмалуулугуна негизделет. Эгерде мамлекеттик бийликти монарх жеке өзү жүзөгө ашырып жатса, мамлекеттик бийликтин кандайдыр бир башка органы тарабынан чектөөгө алынбаса, (мисалы, Сауд Аравиясындагы, Омандагы монархиялар), андай монархия абсолюттук болот. Бирок, эгерде монархтын бийлиги учурдагы конституциянын негизинде аракеттенип жаткан кайсы бир өкүлчүлүк орган тарабынан чектөөгө алынган болсо (айталык, мисалы, Улуу Британиядагы), андай монархияларды чектелген, конституциялык, парламенттик монархия деп коёт.

Республикалар президенттик жана парламенттик болуп бөлүнүшөт.

❓ 1. Монархиянын республикадан айырмачылыгы эмнеде? Азыркы кездеги монархиялык мамлекеттерден мисал келтиргиле.

2. Президенттик жана парламенттик республикалар эмнелери менен айырмаланышат?

Мамлекеттин формасы **территориялык-саясий түзүлүштүн формасын** камтыйт, б.а. мамлекеттин аймагындагы бийликтин бөлүштүрүлүшү мамлекеттик бийликтин борбордук жана жергиликтүү органдарынын ортосундагы өз ара катышын ишке ашыруунун принциптери жана механизмдери жатат. Анткени мамлекет этностук, диний, тил, маданий жактан ар кыл тектеги социалдык жалпылыктарды бириктирип тургандыктан,

бул жалпылыктар менен мамлекеттин бүтүндүгүнүн өз ара катышын камсыз кылуучу конкреттүү принциптер менен механизмдерди аныктоо зарыл.

Унитаризм принциби деген мамлекет өзүнүн составында субъектилеринин укуктарына тете болгон бөлөк мамлекеттик түзүмдөргө ээ эместигин билдирет. Ал суверенитетке ээ эмес административдик-территориялык бөлүктөргө гана бөлүнө ала турган бирдиктүү мамлекеттин өзү дегендик. Ал аймактарды мамлекеттин борбордук органдарына баш ийүүчү мамлекеттик органдар башкарышат. Унитардык мамлекетте бирдиктүү конституция менен жараанчылык, жогорку бийлик органдарынын, укук менен соттордун (айталык, мисалы, Италияда, Францияда, Улуу Британияда д.у.с.) бирдиктүү системасы аракеттенет.

Федерализм принциби (француздун — fe'deralisme, латындын — feodus — союз, союзга бектик) дегенде мурда көз каранды эмес, бирок бирдиктүү саясий түзүмгө биригүүнү чечишкен бир нече улуттук жамаатташтыктарды камтыган саясий уюмдун формасы болжонот. Территориялык-саясий түзүлүштүн мына ушул принциптен келип чыккан формасы — федерация. Федерация — анын тең укуктуу мүчөлөрү болуп эсептелген бир нече мамлекеттердин бирикмеси. Федерациянын бардык мүчөлөрү үчүн жалпы болуп эсептелген мамлекеттик бийликтин жана башкаруучунун жогорку (федералдык) органдары менен катар, федерацияга киришкен ар бир мамлекетте ошолордун өзүндөй органдар бар. Федерациялык бийликтин жана башкаруунун жогорку органдары менен федерациянын ар бир субъекттеринин бийликтеринин жана башкарууларынын жогорку органдарынын ортосундагы функциялардын жана полномочиелердин шайкеш жактары келишимдин негизинде аныкталат. Мамлекеттин федерациялык курулушунун мисалдары болуп, Австрия, Австралия, Аргентина, Бразилия, Индия, Канада, Малайзия, Мексика, АКШ, Германия жана башкалар эсептелинишет. Федерализм принциби адатта тең укуктуу эки палатадан турган мыйзам чыгаруучу бийликтин жогорку органдарынын структурасына таасир этип турат. Палаталардын ар бири тийиштүүлүгүнө жараша: аймактардын таламдарын (жогорку) жана белгилүү округдардын калктарынын таламдарын (төмөнкү) билдиришет.

Конфедерализм принциби өз алдынча мамлекеттерди бириктирет, андайлар, чындыгында, мамлекеттер болуп деле саналышпайт. Булар кайсы бир актуалдуу проблемаларды, аскерий,

энергетикалык д.у.с) чечиш үчүн убактылуу түзүлгөн бирик-мелер. Борбордук өкмөт көз каранды эмес мамлекеттердин өкмөттөрүнө көз каранды, анткени, алардын каражаттары менен жашап турат. Мындай бирикмелер жашап, иштеп кетүүгө жөндөмдүү эмес. Ошондуктан жоюлуп жок болушат, же федерацияга трансформацияланып өтүп кетет. Буга, эң кур дегенде, 1776-жылы 13 штаттын конфедерациясы болуп түзүлүп, бирок, андан соң федерацияга трансформацияланган (1779-ж.) АКШ-нын тажрыйбасы көрсөтүп турат. Ушуга окшогон кырдаал Швейцарияда да болгон.

1. Унитардык, федерациялык жана конфедерациялык мамлекеттердин белгилерин атагыла.
2. Россиялык коомдун территориялык-саясий уюму кандайча? Жооп берүү учурунда Россия Федерациясынын Конституциясын (I, III баптарын) пайдалангыла.
3. Борбор менен Татарстандын, Башкыриянын, Якутиянын ортосунда полномочиелерди чектөө жөнүндөгү эки тараптуу келишимдердин болушу эмне себептен?

Мамлекеттин функциялары

Мамлекеттин социалдык милдети анын функцияларынан, б.а. актуалдуу милдеттерди ишке ашыруу боюнча анын ишмердигиндеги башкы багыттардан көрүнөт. Адатта, мамлекеттин функциялары ички жана тышкы болуп бөлүнөт. **Ички функциялар** өлкөнүн калкынын ар түрдүү таламдарын канааттандырууну камсыз кылышат. Буларга: экономикалык, социалдык, экологиялык функциялар, ошондой эле укук тартибин коргоо, каржылык көзөмөлдөө функциялары кирет. **Тышкы функциялар** башка мамлекеттер менен өз ара пайдалуу экономикалык, саясий, маданий-техникалык, экологиялык жана аскерий кызматташууларды орнотууга, өлкөнүн коргонуу жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга багытталган.

1. Россия Федерациясынын Конституциясында мамлекет «укуктук», «демократиялык», «федерациялык», «социалдык» катары мүнөздөлүп жүрөт. Ушул түшүнүктөрдүн мазмунун ачып бергиле.
2. Батыштын азыркы кездеги конституциялык мамлекеттери өздөрүнүн өнүгүшүндө төрт стадияны басып өтүштү:

1) ички тынчтыкты орнотуу жана мамлекеттик суверенитетке — көз каранды эместик менен мамлекеттик бийликтин үстөмдүгүнө (б.а. мамлекетти институт катары түзүү) жетишүү;

2) ажыратылбас укуктар менен адам укуктарынын гарантиялары, парламенттик көпчүлүктүн принциби;

3) эл суверенитет принцибин ишке ашыруу, жалпы шайлоо укугун, саясий демократияны киргизүү менен укуктук, демократиячыл мамлекетти жаратат;

4) бардык жараандарды социалдык жактан коргоо функциясы өнүккөн социалдык мамлекет.

Сиздин пикириңиз боюнча Россия мамлекети өнүгүүнүн кайсы этабында турат?

Өз жообуңарды негиздегиле.

XI бап. ПАРТИЯЛАР ЖАНА ПАРТИЯЛЫК СИСТЕМАЛАР

Саясий аренада ар түрдүү саясий күчтөр аракеттенишет. Алардын кээ бирлери ар кыл саясий акцияларды ачык түрдө ишке ашыргандыктан аларды реалдуулар деп аташат; башкалары топтордун таламдарын ишке ашыруунун тымызын формаларын артык көрүшөт. Кийинкилерин латентчилдер (тымызындар) деп аташат, булар — лоббилер, катышы бар топтор, клиентелдер, б.а. жекече көз карандылык мамилелер негизинде көрүнүктүү саясий ишмерлердин айланасына топтолгон бир пикирдештердин бирикмеси. Таасирдүү патрону (пири) кетээри менен булардын саясий ишмердүүлүгү да токтолот.

Саясий аренада ачык аракеттенген реалдуу саясий күчтөрдүн эң эле таасирдүүлөрү болуп партиялар саналышат. Алар топтук жана индивидуалдык таламдарды көрсөтүп чыгышат жана билдиришет, ошондой эле жараандык коомдун башкы элементи болуп кызмат аткарышат. Партиялардын жана партиялык топтордун өз ара аракетсиз коомду жана анын саясий системасын элестетүү кыйын.

Ошентип, саясий күчтөр жараандык коомдо пайда болуп, анын топторунун таламдарын билдирип жана көрсөтүп чыгуу менен мамлекеттин жана жараандык коомдун ортосундагы туташтырып туруучу звено болуп саналышат.

26. ПАРТИЯЛАРДЫН ТАБИЯТЫ ЖАНА АЛАРДЫН ТИПОЛОГИЯСЫ

Партия саясий күчтөрдүн бир көрүнүшү катарында: түшүнүмдөр эволюциясы

Индивидуалдык умтулуштарга караганда, уюмдашып жүргүзгөн аракеттер алда канча натыйжалуу болоору илгери эле байкалган экен. Те Аристотелдин мезгилинде эле партия (латындын — part — бир нерсенин бөлүгү) деп аталган саясий топтор пайда болушкан. Алар деген конкреттүү инсанды колдоо үчүн өзүнчө бир убактылуу бирикмелер болуп саналышкан. Кайсы бир саясий ишмердин айланасына топтошуу менен анын тарапкерлери жана жолун жолдоочулары аракеттерди жөнгө салышкан. Бул болсо, алдыдагы максаттарга жетишүүгө мүмкүндүк берген. Бирок саясий күрөш өз клиентелдерине таянган айрым индивиддердин атаандашуучулугу болуп кала берген.

Азыркы кездеги түшүнүгүндө партиялар XVIII кылымдан тартып Улуу Британияда жана АКШда калыптана башташкан. Бирок алгачкы этаптарда аларга карата мамилелер негативдүү болгон. Анткени белгилүү топтордун таламдарын коргоо менен алар коомду бөлүп-жарып, конфликттердин булагына айланышкан. А. Токвилдин баамы боюнча, «партия эркин өкмөттөрдүн

качып кутула алгыс балээси» деген. Ошондуктан Улуу Британияда алгачкы саясий партиялар — торилер менен вигдер — пайда болгонго чейин эле, XVII кылымдын аягынан тартып, англис ойчулдары партияларды оң мааниде кабылдоого коомдук пикирди даярдай баштаган. Алды менен партияларга улуттук таламдарды айтып билдирип турууга көрсөтмө берилген. Англиялык ойчул Э.Берк: «партия деген кандайдыр бир өзгөчө принциптерди жетекчиликке алган, биргелешкен күч-аракеттер менен улуттук таламды илгерилетүү максатында бириккен, ал тууралуу баары макулдукка келген адамдардын уюмун көрсөтөт» деп белгилеген. Коомдун ар түрдүү топторунун таламдарынын өсүп бараткан дифференциациясы жалпы улуттук топторунун таламдардын өзгөрүүсүн, шарттады жана партияларды топтордун ылым тартуу механизминде айланып кетишине түрткү берди. Партиялардын жаңы реалдуулук катары пайда болушу менен саясий күрөш индивиддердин тирешүүлөрүнөн, атаандаштык менен союздук татаал мамиледе турган кызыкдар топторунун өз ара аракеттерине айланды.

1. Жараандык коомдун калыптануу процесси менен саясий партиялардын пайда болушу өз ара байланыштуубу?

2. Саясий күч катары партия жөнүндөгү түшүнүмдөр саясий ой-пикирдин тарыхында кандайча өзгөрүп келишкен?

Партиялардын айырмалоочу белгилери

Таламдар боюнча уюмдашылган бардык эле топторду партия деп атоого болбойт. Башка саясий күчтөрдөн партияны айырмалоочу белгилерди азыркы кездеги америкалык саясат таануучулар Дж. Лапаломбара менен М. Вейнер «Саясий партиялар жана саясий өнүгүү» деген китебинде тастыктап беришкен.

Биринчи белгиси. партия — бул уюм, б.а. убактысы боюнча алганда адамдардын жетишерлик узак бирикмеси экенинде турат. Уюмдун узак убакыт аракеттениши өздөрүнүн шыктандыруучулары жана уюштуруучулары менен пайда болуп жана жоголуп турган клиентелдерден, фракциялардан, кликалардан аны айырмалоого мүмкүндүк берет.

Партиянын **экинчи белгиси** — улуттук жетекчилик менен такай байланыштагы жергиликтүү туруктуу уюмдардын болушу.

Үчүнчү белгиси болсо, партиянын максаты — бийликти жеңип алуу жана ишке ашыруу экенинде турат. Бийликти ишке ашырууга умтулуу — партияны кысым көрсөтүү топторунан

айырмалоого мүмкүндүк берет. Эгерде партия шайлоолордо бийликти жеңип алуу, ал бийликти депутаттардын парламенттеги жана өкмөттөгү иши аркылуу жүзөгө ашыруу максатын койсо, а кысым көрсөтүү топтору бийликти тартып алууга аракеттенбестен, бийлик чөйрөсүнөн сыртта туруп алып, ага таасир көрсөтүүгө умтулушат.

Партиянын **төртүнчү белгиси** — элдик колдоону, добуш берүүдөн баштап, аягы анын активдүү мүчөсү болуу менен камсыз кылуу. Бул белгиси боюнча партия шайлоолорго жана парламенттик ишмердикке катышпаган саясий клубдардан айырмаланат. Мүмкүн, партияны сыпаттоочу белгилер, мисалы, партия белгилүү бир идеологияны, дүйнөтаанымды аркалоочу болуп саналат деген **идеологиялык критерий** менен деле толукталса болмок. Бирок, ар түрдүү саясий күчтөр, баарынан мурда партиялар аткара турган ролдор менен функциялардын негизинде саясий өзгөрүштөрдүн логикасын түшүндүрүү үчүн Дж.Лапаломбара менен М.Вейнердин аныктамасы практика жүзүндө жетиштүү чыгыштыр.

Бирок Дж.Лапаломбара менен М.Вейнер тарабынан тастыкталган партия (саясий уюмдун башка формаларынан айырмаланып) деген түшүнүм саясий илимде партиянын бир мааниге токтолгон аныктамасына алып келген жок. Биздин көз карашыбызча, азыркы кездеги француз саясат таануучусу Р.-Ж.Шварценбергердин партияга берген аныктамасы эң эле ылайыктуу болуп саналат: **«Саясий партия — улуттук жана ошондой эле, жергиликтүү деңгээлдерде жашап жаткан, бийлик алуу жана жүргүзүү максатына багытталган жана ушул максаты менен элдин колдоосуна умтулган, тынымсыз аракеттеги уюм».**

Саясий партиялар жараандардын бийликке таасир этиши үчүн жаңы мүмкүндүктөрдү түзүү менен саясат дүйнөсүн олуттуу түрдө өзгөртүп жиберешти. Мурда шайлоочулардын укуктары шайлоо аяктаары менен «бүтүп калган». Шайланган талапкер өзүнүн шайлоочуларына баш ийүүгө таптакыр милдеттүү эмес болгон. Шайлоолордон кийин ал жөн гана коомдун өкүлү болуп калган. Партиялар пайда болгондон тартып, депутат эч кандай демилге көтөрбөйт, партиянын гана эркин билдирет, анын колдоосуна таянат. Анткени, партиялар уюмдашышкандыктан, алар коомдук пикирди, өкүлчүлүктү мобилизациялоодо жана социалдык топтордун саясий таламдарын ишке ашырууда көп эсе натыйжалуураак болуп чыгышты.

1. Партиялар саясий турмушка эмне деген жаңы нерсени алып келишти?

2. Партия башка саясий институттардан: мамлекеттен, коомдук кыймылдан эмнеси менен айырмаланат?

Партиялардын келип чыгышынын себептери жана алардын табияты

Партиялардын келип чыгышы XIX кылымда Европа өлкөлөрүндө болуп өткөн саясий жана институционалдык өзгөрүүлөрдүн жыйындысы менен шартталган. Биринчиден, парламенттин ролунун өсүшү, андан соң парламенттик жана демократиялык режимдердин чыңдалышы да бийликтин структурасында туруктуу таламдардын өкүлчүлүк органдарын түзүүгө алып келди. Таламдардын ушундай институционалдашкан органы парламенттик топтор болуп калды. Өкүлдүү ассамблеялардын ролдору өсө баштаган сайын, максатташ депутаттардын чогуу аракеттенүү үчүн биригүүгө умтулуусу да өстү. Экинчиден, шайлоо укугунун универсалдашы жана калктын жаңы топторуна анын таралышы жараандардын шайлоолорго тийгизүүчү таасиринин мүмкүндүгүн кеңитти. Эми саясат инсандардын тар катмарынын (элитанын) гана иши болуудан калды, ар бир адамга да тиешелүү болуп олтурат. Бул болсо, ар кыл деңгээлдеги шайлоо комитеттеринин пайда болушун тездетти. Алардын милдети талапкерге жана анын шайлоо кампаниясына колдоо көрсөтүү, ал эми шайлоодон жеңип чыккандан кийин, депутатты, анын округу менен такай байланыштырып туруу болду. Парламенттик топтор менен шайлоо комитеттеринин ортосундагы регулярдуу байланыштарды координациялоо жана бекемдөө партияларды калыптандыруунун негизги жолдору болуп калды. Мындай партияларды (алар болсо, көпчүлүктү түзүшөт) М.Дюверже **электоралдык** (электорат — мамлекеттик бийликтин органдарына шайлоо учурунда добуш берүүгө укугу бар адамдар тобу) жана чыккан теги жагынан **парламенттик** партиялар деп атаган.

М.Дюверже «Саясий партиялар» деген эмгегинде **«чыккан теги тыштан»** болгон партияларды бөлүп, айрып көрсөткөн, булардын табияты шайлоочулар менен да, парламенттик механизмдер менен да эч бир байланышы жок.

Бул партиялар тээ мурда эле жашап жана саясий сахнада аракеттенип келишкен, бирок шайлоолорго катышпаган уюм-

дар менен институттардын ордун басуучулардан болуп калышты. Айталык, Европадагы көпчүлүк либералдык партиялар философиялык коомдордон келип чыгышкан; өнөр жай жана финансы бирикмелери кеңири спектрдеги оңчул партияларды түзүүгө түрткү беришти; легалдуу эмес шарттарда аракеттенишкен революциячыл топтордон коммунисттик партиялар түзүлгөн, ал эми мурдагы фронтовиктердин союзу Италиядагы, Германиядагы д.у. сыяктуулардагы фашисттик партиялардын негизин түзүп калышкан.

1. Азыркы кездеги саясий партиялардын келип чыгышынын себептери кайсылар?

2. Сиздерге белгилүү тарыхый фактылардын негизинде Россиядагы меньшевиктер, кадеттер, октябристтер партиялары чыгыш теги боюнча кайсы партиялардан экенин аныктап бериңиздер.

Партиялардын типологиясы

Саясий партиялар дүйнөсү ар түркүн. Ошондуктан партияларды типке ажыратуу аракети жетишерлик шарттуу десе болот. Бирок алар (типологиялаштыруулар) партиялардын табиятын жана алардын мүмкүнчүлүктөрүн алда канча терең кароодо.

М.Дюверженин партиялардын структурасындагы жана алардын ички турмушунун уюштурулушундагы айырмачылыктарга негизделген классификациясы жалпыга таанымал жана абдан оңтойлуу болуп саналат. Ал партияны кадрдык жана массалык деп бөлгөн.

Кадрдык партиялар шайлоочу укук али чектелүү кезде пайда болушкан. Ал учурда кадрдык партиялар үстөмдүк кылуучу таптардын, баарынан мурда буржуазиянын саясат таламдарын билдирүү каражаты болгон. Алардын милдеттери шайлоолордо жеңишке жетишүү эле. Ошондуктан алар өз мүчөлөрүнүн санын көбөйтүүгө эмес, шайлоочуларга таасир эте ала турган элиталарды бириктирүүгө умтулушкан. Кадрдык партиялардын курумунун негизги элементи — комитет. Комитет аймактык принцип боюнча түзүлөт жана анын саны, эреже катары, анчалык көп эмес. Ал зарыл учурда кооптация (лат. *cooptatio* — кошумча шайлоо; толуктоо шайлоосу) жолу менен жаңыланып туруучу жана өз катарларын кеңейтүүгө умтулбаган активисттердин туруктуу курамына ээ. Комитеттер — бул

калк арасында иш жүргүзүү тажрыйбасы бар, бекем баш кошушкан, абройлуу топтор. Алардын негизги максат-милдети — шайлоо алдындагы кампанияларды өткөрүү жана уюштуруу. Комитеттин мүчөлөрү бийликтин органдарына шайлоолор үчүн талапкерлерди тандашат, коомдук пикирди, шайлоочулардын симпатиясы менен таламдарын, алардын күткөндөрү менен талаптарын иликтешет, лидерлерге шайлоо алдындагы программаларды түзүүгө көмөктөшөт. Адатта, комитеттердин ишине «сезондуулук» мүнөздүү: парламентке же бийликтин жергиликтүү органдарына шайлоо кампаниясынын алдында жана жүрүшүндө кескин активдешет, ал эми ал кампания бүткөндөн кийин дымып туруп калат. Комитеттер автономдуу жана өз ара начар байланышкан. Алардын бардык иши шайланма постко талапкер болгондун айланасына топтолот.

Идеологиялык маселелер кардрдык партиянын талапкерине жардам беришине жараша кызыктырат. Ушундай баштапкы уюмдарда курулган партияларда тийиштүү катталуудан өткөрүүчү жана мүчөлүк акыларды такай төлөттүрүүчү мүчөлүк система жок. Ушундан улам, М.Дюверже аларды кадрдык деп атады. Партиянын ишмердүүлүгү соопчулукка ыктыярдуу берүүлөрдүн, партиялык басылмаларды сатуудан түшкөн кирешелердин негизинде ишке ашырылат. Кадрдык партиялардын көпчүлүгүн Европанын либералдык жана консервативдик партиялары түзүшөт.

Жалпыга бирдей шайлоо укугу киргизилиши менен **массалык партиялар** пайда болушат. Бул массалык мүнөзгө ээ болгон, массаны саясий жактан тарбиялоого жана эл ичинен элиталарды калыптандырууга багытталган жаңы типтеги партиялар. Партиянын баштапкы уюмдары аймактык, ошондой эле өндүрүштүк принцип боюнча курулат, бирок комитеттерден айырмаланып, мында баштапкы уюмдар жаңы мүчөлөр үчүн ачык болуп саналышат. А түгүл, алар өз катарларын толуктоого кызыкдар. Бул болсо, партиянын өзү мүчөлүк акылардын эсебинен жашап турат дегендик.

Партиянын мүчөлөрүнүн санынын өсүшү, финансылык маселелер менен иштөө зарылдыгы бул партиялардын курумунда партиялардын таасирин таркатуу үчүн умтулушкан жана финансылык каражаттардын сарпталышынын эсеп-кысабын жана көзөмөлдү алып баруучу тийиштүү органдардын түзүлүшүнө алып келди. Баштапкы уюмдарды баш ийдирүүнүн татаал иерархиялык структура жана башкаруунун эпсиз чоң систе-

масы пайда болот. Партиянын биримдигин чыңдоого багытталган партиялык тартип анын катардагы мүчөлөрүнө гана эмес, ошондой эле парламентарийлерге да тийиштүү. М.Дюверже массалык партиялардын социалисттик, коммунисттик жана фашисттик деген үч тибин бөлүп көрсөткөн.

Батыштагы коомдордун экономикалык, социалдык жана маданий чөйрөлөрүндөгү болуп өткөн өзгөрүүлөр М.Дюверженин классификациясын партиянын жаңы тибин — шайлоочулар партиясы менен толуктоого негиз болду. **Шайлоочулар партиясы** кандайдыр бир идеология менен байланышпаган жалпы улуттук таламдарды билдирүүгө умтулушат, алар тилектештиктин, ырашкердиктин жана прогресстин идеяларын жакташат. Ушул өңдүү тенденция европалык социал-демократиялык партияларга, АКШнын республикалык партиясына д.у.с. таандык.

- ② 1. Партияларды кадрдык, массалык жана шайлоочулар партиясы деп бөлүштүрүүнүн критерийлери кайсылар? Ар бир типтин артыкчылыктарын жана кемчиликтерин атагыла.
2. Америкалык саясий партиялардын европалыктардыкынан принципиалдуу айырмалары эмнеде турат?

Партиянын функциялары

Экономикалык, социалдык жана маданий өнүгүү деңгээли ар кандай, конкреттүү тарыхый жана улуттук салттары бар коомдордо саясий партиялардын ролу жана мааниси да бирдей эмес. Бирок партиялардын кээ бир жалпы функцияларын бөлүп көрсөтүүгө болот.

Ар түрдүү топтор менен индивиддердин ар башка таламдары менен керектөөлөрүн **макулдаштыруу жана жалпылаштыруу функциясы** эң эле маанилүүсүнөн болуп саналат. Бул жалпылаштырылган таламдарды программаларда, талаптарда, ураандарда тастыктоо, эң акырында, аларды бийлик структурасына чейин жеткирүү — таламдардын **өкүлчүлүк функциясынын** иши.

Мындан тышкары, партиялар бийлик органдарын баш ийдирүү же көзөмөлдөө менен, саясий институттардын өз ара аракеттенүүлөрүнүн эрежелерин иштеп чыгууга, колдонууга жана ишке кийирүүгө катышуу менен **«өкмөттүк» функцияларды** да аткарышы мүмкүн.

Социалдык топтордун таламдарын көрсөтүү жана билдирүү, аларды бийлик органдарына жеткирүү менен партия **комму-**

никациялык функцияны ишке ашырат, б.а. бийлик менен коомдун өз ара байланыштарын камсыз кылат. Агитациянын жана пропаганданын каражаттары менен белгилүү баалуулуктарды жана стереотиптерди жайылтуу менен саясий партиялар **саясий социалдаштыруу функциясын**, б.а. саясий тажрыйбаны, салттарды, маданиятты кийинки муундарга өткөрүп берүү вазийпасын жүзөгө ашырышат. Акырында, жетекчи кызмат орундарына мыкты талапкерлерди тандоо менен партиялар элита курамынын сапатынын жакшырышына түрткү берет. Партиялар мына ошентип **саясий рекруттоо функциясын** ишке ашырышат.

Бирок тоталитардык системаларда саясий партиялар бийлик жүргүзүү функциясын түздөн-түз аткарып калышы мүмкүн. Адатта, алар бийлик функцияларын бүтүндөй өз колуна топтоп алышкан (мурдагы СССРде) монополиялуу бийлөөчү партиялар.

1. Саясий процессте саясий партиялардын ролу кандайча?
2. Партия өткөндүн калдыгы болуп саналат деген көнүмүш пикир орун алып келүүдө. Сиз кандай ойлойсуз, ал практикага коошобу же жокпу?
3. Партиялык тартип болбой партиянын болуусу мүмкүнбү?
4. Партия деген эмне — мамлекеттин бөлүгүбү же жараандык коомдун элементиби?

27. ПАРТИЯЛЫК СИСТЕМАЛАР

Партиялык системалардын типологиясынын критерийлери

Адатта, конкуренттүү өлкөдө бир нече партиялар болот. **Саясий партиялардын жыйындысы жана алардын ортосундагы өз ара байланыштар партиялык система деп аталат.** Конкреттүү өлкөдөгү партиялардын саны: маданий-диний чөйрө, салттар, экономикалык өнүгүү, социалдык курумдар д.у. сыяктуу көптөгөн факторлордун аракеттеринин натыйжасы болуп саналат.

Партиялык системалар сандык жана сапаттык критерийлер боюнча айырмаланышат.

Партиялардын жана партиялык системалардын сандык критерий боюнча типологиясы

Сандык критерийи боюнча мындайча ажыратылат:

1) жалгыз партия монополиялуу түрдө бийлик жүргүзүп жаткан жерде бир партиялуу система болот. Адатта бул система тоталитардык жана авторитардык режимдер үчүн мүнөздүү. Коммунисттик партиясы бар мурдагы СССРдеги партиялык система буга мисал болуп берет;

2) бир нече партиялардан турушкан, бирок урунттуу басымдуулук кылып, эң эле таасирлүүлөрүнөн экөө болгон жерде кош партиялык система болот. Айталык, Улуу Британиянын лейбористтик жана консервативдик партияларынын бийликке кезектешип келүүлөрү кош партиялык системага классикалык мисал. Өлкөдө социал-демократиялык да, коммунисттик да, башка партиялар да бар болгон менен, бирок алардын коомго таасири өтө чектелүү;

3) эки жана андан да көп партиялардын саясий турмуштагы активдүү ролун болжогон система — бул көп партиялык система. Партиялардын саны социалдык таламдардын тармакталып кеткен системасын чагылтып турат. Мындай партиялык система компромисстерди (лат. *compromissum* — өз ара эпке келишүү менен жетишилген макулдашуу) издөөгө умтулат. анткени бир дагы партия айкын үстөмдүккө ээ боло алышпайт. Батыш Европанын партиялык системалары көп партиялуулуктардын мисалы болуп саналышат. Айталык, Италияда партиялардын эсеби 14, Голландияда — 20 дан ашуун, д.у.с.

❓ Сиз кандай ойлойсуз, партиялардын саны кандай процесстерди чагылдырат?

Партиялардын жана партиялык системалардын сапаттык критерийи (саясий салмагы) боюнча типологиясы

Саясий сахнада ат салышып жатышкан партиялар коомго жана бийликке карата таасирлеринин масштабы менен айырмаланышат. Партиялардын **саясий таасири** үч критерийден: 1) партиянын мүчөлөрүнүн санынан; 2) партия үчүн добуш беришкен шайлоочулардын санынан; 3) шайлоолордо партия тарабынан алган депутаттык мандаттардын санынан куралат. Партиялар парламенттеги депутаттык орундардын бөлүштүрүлүшүнө жараша, саясий чечимдерди кабыл алуу процессине алардын таасир көрсөтүүсүнүн даражасы боюнча, б.а. саясий салмагы боюнча айырмаланышат.

Саясий салмагы боюнча партиялардын төрт тибин: 1) мажоритардык партия, б.а. мандаттардын абсолюттуу көпчүлүгүн жана өзүнүн саясий курсун жүргүзүүгө укук алган партия; 2) мажоритардыкка шыгы бар партия, б.а. партиялар менен бийлик кезегин алууга келгенде келерки шайлоодо жеңип чыгууга жөндөмү бар партия; 3) үстөмөн абалдагы партия, б.а. депутаттык орундардын салыштырмалуу көпчүлүгүн алган партия; 4) миноритардык партия, б.а. минималдуу сандагы мандатка ээ партия болуп бөлүнүшөт.

Тигил же бул партиянын таасири боюнча саясий турмушта үстөмдүк кылуу партиялык системанын тибин да аныктайт. Мажоритардык шыгы бар партияларга, б.а. узак мезгил бою бир эле башкаруучу партиянын (мисалы, 70–80-жылдарда Япониядагы либералдык-демократиялык партия, Улуу Британиядагы консервативдик партия) туруктуу үстөмдүгүнө негизденишкен партиялык системалар бөлүнүп чыгышат. Мындан тышкары, өзүнүн саясий багытын колдотуу үчүн башка партиялардан өнөк издөөгө аргасыз болушкан үстөмөн абалдагы партия катышкан (ушундай эле, мисалга, Германиядагы христиандык демократтар сыяктуу) партиялык системаны белгилей кетүүгө болот. Акырында, партиялык система өзүн миноритардык партиялардын коалициясы (бул Бельгиянын, Нидерланддардын партиялык системаларына таандык) болуп көрүнүшү мүмкүн. Бул өңдүү партиялык система туруктуу жана натыйжалуу өкмөттөрдүн өбөлгөсү болуп саналбайт.

1. Коомдогу саясий партиялардын санынын көп болушун кандай караса болот: оң көрүнүш катарыбы же терс катарыбы?
2. Эмне үчүн Европанын өлкөлөрүндө (Улуу Британиядан тышкары) көп партиялары бар, ал эми АКШда — экөө гана?
3. Жалгыз партиялык, кош партиялык жана көп партиялык системалар орун алган өлкөлөрдү атагыла.
4. Жалгыз партиялык системанын кемчиликтерин эмнеден көрөсүз?
5. Кош партиялык системанын артыкчылыктары кайсылар?
6. Партиялык системанын мүнөзү кандай факторлорго байланыштуу? Партиялык системаны кийирүүгө болобу же ал кандайдыр бир процесстердин натыйжасы болуп саналабы?

28. РОССИЯДАГЫ ПАРТИЯЛЫК СИСТЕМА: КАЛЬПТАНУУСУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫНЫН БӨТӨНЧӨЛҮГҮ

Партиялык системанын өзгөчөлүктөрү: табияты жана функциялары

Россиянын саясий сахнасында ат салышып жатышкан саясий күчтөрдүн арасында, калыбы, эң эле таасирдүүсү партиялар болууга тийиш. Анын үстүнө, алардын саны өлкөдө алтымышка жакын. КПССтин саясий сахнадан кетиши партиялык бумду (партиялардын ыксыз жамырап кескин көбөйүшүн) жаратты. Бирок пайда болуп жаткан көп партиялуулук иллюзиялык көрүнүш, ал эми партиялардын саясий таасири минималдуу. Россиядагы партиялар, а балким РФКПдан тышкары, толук маанисинде айтканда, партия болуп да саналышпайт, ошондуктан саясий вазийпаларын да аткара алышпайт. Бул болсо, партиялардын калыптануу өзгөчөлүктөрү менен шартталган.

Демократиялык системалардагы партиялар жараандык коомдун кеңири катмарынын таламдарын билдирүүнүн жана өкүлчүлүктүн бир формасы болуп саналат. Алар ар кыл социалдык жалпылыктардын керектөөлөрүн жалпылашып, бийликке коюлган талаптары түрүндө тастыкташат. Бирок жараандык коомдун жоктугунан улам, Россиядагы партиялар жараандык коом менен бийликтин байланыш каналы катары чыкпастан, топтук таламдарды билдирген клиентелдер катары пайда болууда. Клиентелдер деген саясий ишмердин тегерегине баш кошкон тарапкерлердин бирикмеси болот. Бул шакирттер конкреттүү лидердин клиенттери болуп саналышат, булардын талаптарын лидер бийликтин структураларына сунуштайт. Ошондуктан өкмөттөгү жана президенттин администрациясындагы көптөгөн жогорку чиновниктер партияларды жетектешет же алардын жетекчилигине карап турушат.

Россиялык партиялардын ички байланыштарынын клиенталдык мүнөзү, партиялардын мүчөлөрүнүн ортосунда жекече лоялдуулук жана берилгендик бар экендигин көрсөтүп турат. Партиялык байланыштардын мындай мүнөзү саясаты жекече мамилелерден ажыратыла элек коомдор үчүн табигый нерсе.

Жараандык коомдун жетик эместигинен улам жаңыдан түзүлүп жаткан партиялардын саны көп учурларда жетекчилик тобу менен эле чектелет. Партиялардын калыптануу процессинин тетири логикасы бар. Адатта, жараандык коомдо пайда

болуп жаткан топтун жана жамааттын таламдары, алардын талаптарынын бийлик курумдарына карата уюмдашылган өкүлчүлүк болуусуна муктаж болуп турушат. Чынында, партияларды түзүүнүн зарылдыгы ушунусу менен аныкталат көрүнөт. Бирок Россияда адегенде партиялардын жетекчилиги түзүлөт, ал жетекчилик андан соң мүчө боло тургандарды жана шайлоочуларды издейт, ошондон улам, партия ишке ашырмакчы болгон таламдар топторунун өкүлчүлүгү эң эле аз. Азыркы шарттардагы партиялар өлкөнүн калкынын 0,5 процентин да түзүшпөйт. Бир эсептен көрөндө партиялар менен байланышкысы келбегенин кече жакында эле монополиялуу бийлөөчү Коммунисттик партия катардагы мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын көздөбөй, номенклатуранын кызыкчылыгынын өкүлдүк формасы болгондугу менен түшүндүрөт.

Инсанды идентификациялоонун көнүмүш формаларынын кыйрап бузулушу жана жаңы социалдык алакалардын жай түптөлүшү шартында социалдык таламдар так, даана жана туруктуу болбой калууда. Ошондой эле социалдык топтордун, таптардын жана маргиналдык катмардын басымдуу бөлүгүнүн ортосундагы чектерден жылышмалуулук жана шарттуулук пайда болууда. Ушундан улам партия өзүнүн социалдык базасын таптардын ичинен эмес, социалдык структуранын чек-тоомдорунан издөөдө. Бирок социалдык таламдардын дифференцияланбагандыгы идеологиянын, партиялардын программаларынын калыптанышын татаалдаштырат, анткени маргиналдык топтордун өзгөчө керектөөлөрүн билдирүү кыйынга турат. Болжолу, ошол себептен улам көптөгөн партиялардын программалары жок жана өзүнүн социалдык базасын аныктай албай жатат.

1. Россиялык саясий партиялардын табияты кандай?
2. Азыркы кездеги россиялык партиялар кантип пайда болушууда?
3. Россиядагы саясий партиялардын санынын көп болушун эмне менен түшүндүрүүгө болот?
4. Россиялык партиялардын ишмердигинде кайсы функциялары эң эле начар аткарылууда?

Россиянын саясий партиялары: классификациялоо тажрыйбасы

Россиядагы партиялык система саясий топтордун (партиялар болсун, ошондой эле, саясий бирикмелер болсун) кыйла көп

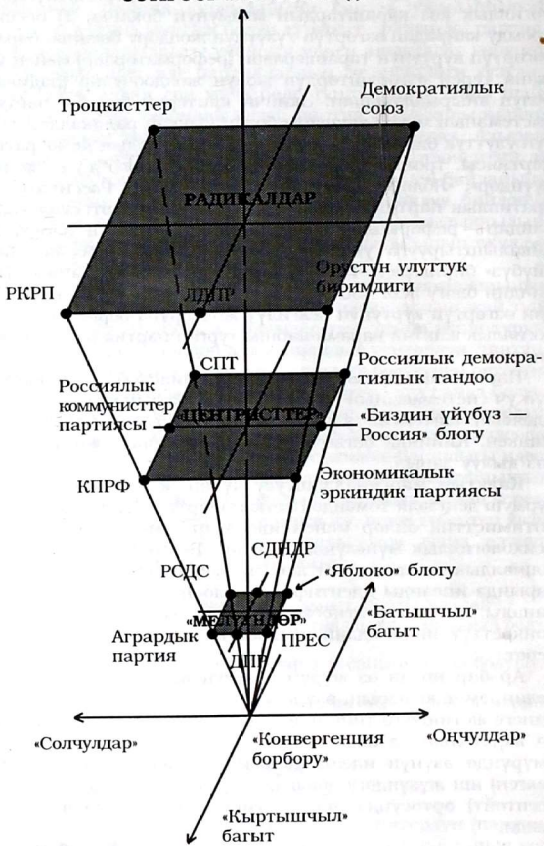
түрдүүлүгү менен мүнөздөлөт. Алар эки критерий боюнча: 1) коомдун курулушу, аны өнүктүрүүнүн механизмдери жөнүндө идеологиялык көз караштардын мазмунун боюнча; 2) россиялык коомду кайрадан өзгөртүп түзүүнүн жолдору боюнча: бара-бара өзгөртүп куруунун тарапкерлери (реформаторлор) менен ылдам жана терең өзгөрүштөрдүн жолун жолдоочулар (радикалдар) болуп айырмаланышат. Экинчи критерий боюнча партиялык системанын четки уюлдары болуп чыккан радикалдар — Орустун улуттук биримдиги, Россиянын Либералдык-Демократиялык партиясы, троцкисттер, Демократиялык союз д.у.с. жана «мелүүндөр»: «Яблоко» блогу, Агрардык партия, Россиянын демократиялык партиясы, ПРЕС ж.б. Булардын ортосуна жайгашкандар — реформалар менен майнаптуу терең өзгөрүүлөрдү айкалыштырууга умтулган «центристтер»: «Россия — биздин үйүбүз» бирикмеси, Россиялык демократиялык тандоо, И.Рыбкиндин блогу ж.б. 150-беттеги схемада көрсөтүлгөндөй, кайрадан өзгөртүп куруунун белгилүү жолдоруна берилгендик, идеологиялык жактан карама-каршы турган партияларды да бириктирүүдө.

Партиялар идеологиялык ориентациясы боюнча дөөлөттөрдүн үч системасынын (коммунисттик, батышчылдык жана орус идеясын камтыган улуттук-патриоттук) айланасында биригишкен. Кийинки багытты туткан партиялар жөнүндө өзгөчө сөз кылуу зарыл.

Калктын маргиналдашуусу күчөп, коомдун көпчүлүгүнүн турмуш деңгээли төмөндөп кеткен шартта шыктандыргыч жана оптимисттик ойлор менен идеалдар этностун улуттук жана психологиялык мүнөзүнөн көрүнөт. Бул болсо, экономикалык, социалдык жана саясий жактан ыкчам өзгөрүүлөрдүн шарттарында инсанды идентификациялоонун бирден бир туруктуу каналы. Белгилүү этноско таандык экенин аңдап түшүнүү конкреттүү индивиддин жашоосуна турмуштук маани-маңыз берет.

Ар бир инсан өз жүрүм-турумунда: бу дүйнөгө эмне үчүн келип, эмне кыларын, өзү ким болуп, эмненин үстүндө иштеп, эмнеге жетишүүгө тийиш деп, өзү жөнүндөгү өз түшүнүмдөрүн да жетекчиликке алып отурат. Башкача айтканда, адам бүт өмүрүндө өзүнүн идеалдык бейнеси менен (ал ким болгусу келген) иш жүзүндөгү абалынын (азыркы убакта өзүн ким деп эсептейт) ортосунда шайкештикке жетүү үчүн аракеттенип келди.

**«РАДИКАЛИЗМДИН
ӨСҮП-ӨӨРЧҮҮ» ӨЗӨГҮ (I)**

Улуттук идентивдүүлүк деген белгилүү дүйнөбаамдан жана тарыхтан багытталып берилген, дал ошол тарыхый доордогу социум жетекчиликке алып жашаган негизги идея болуп саналат. Бул идея өз улутунун манызы, анын орду, дүйнөлүк тарыхтагы ролдору менен милдеттери жана анын жашап турушунун идеалдуу формалары жөнүндөгү суроолорго жооп берет. Ошондон улам улутчулдук социалдык энергиянын кубаттуу булагы болуп саналышы кокусунан эмес.

Социалдык энергияны пайдаланганына жараша (өзүнүн өнүгүүсүнүн же прогрессинин булагы катары же өзүн-өзү жоготуунун куралы катары) ар бир улуттун, ар бир этностун жашоо дарамети азайып же көбөйүп турат. Мына ошондуктан саясий лидерлер менен партиялар өздөрүнүн барк-баасын ырастоо үчүн улуттук идеяларды активдүү пайдаланышат. Атуулдук (патриоттук), улуттук ураандар азыркы кездеги саясий партиялардын программаларындагы эң көп кездешчү ураандан болуп калууда. Улутчулдук багыттагы бир катар саясий партиялар, а түгүл «орус фашизми» идеясын — орус улутунун калган этностордун үстүнөн үстөмдүк кылышын активдүү үгүт жүргүзүшүп жатышат. Бул идеялар үчүн объективдүү өбөлгөлөр бар. Ошондой эле белгилүү саясий күчтөр да кээде аң сезимдүү түрдө улутчул маанайды көкүтүп коюшат. Чындыгында, орус улуту кризис абалын баштан кечирип жатат. СССР ураган соң орус-тардын бир кыйла бөлүгү жакынкы чет өлкөлөрдө калышты (болжол менен 26 миллион). Россияда орус улутунун депопуляциясы башталды. Улуу Ата Мекендик согушту кошпогондо, 1991-ж. биринчи жолу орустарда төрөлгөндөрдөн өлгөндөрдүн саны көп болуп чыкты. Россиядагы орустардын үй-бүлөсүнүн орточо өлчөмү 3,1 дин деңгээлине чейин жетиши, орус этносунун саны жакынкы 30 жыл ичинде жарымына чейин кыскарат деп болжолдоого негиз берет. Анын үстүнө, балдардын жарымына жакыны тубаса аномалиялар менен (тукум кууган оорулар, кийин жагында терс натыйжаларды — тукумсуздук, куракмаалынан мурда картаюу д.у.сыяктууларды — бере турган хромосомдук аномалиялар) төрөлүп жатат.

Бирок, аталган проблемаларга карабастан, көптөгөн саясатчылар жана саясий партиялар орустарга улутчулдукту, башка элдерге карата жек көрүү сезимин сиңирүүгө аракеттенип жатышат. Анткен менен, орус этносуна эзелтеден бери эле жалпы адамзаттык, универсалдуулук, жеке бирөөнө эмес жалпыга бирдей деген категориялар менен ой жүгүртүүгө умтулуу таан-

дык болуп келген. Болжолу, партиялык системада улуттук партиялардын өкүлчүлүгү абдан аз болчудай.

- ❓ 1. Улутчулдук маанайдагы партиялардын улам көбөйүш баратышы эмнеге байланыштуу?
2. Россияда фашизмдин болушу мүмкүнбү?

Россиянын партиялык системасынын өнүгүү тенденциялары

Бүтүндөй алганда, конкуренттүү партиялык системанын калыптанышы алыскы келечектин предмети болуп саналат. Ал жараандык коомдун түзүлүү процесси менен ажырагыс байланышта. Жакынкы убактарда Россияда саясий партиялардын санынын өсүшү, алардын саясий салмагынын да бир аз жогорулашы толук мүмкүн. Бирок, социалдык-экономикалык кызыкчылыктардын аныкталышына жараша партиялардын санынын кыскарышы анык иш. Анын үстүнө, башкаруучу тап адегенде эки саясий бирикмени, андан соң бийликке кезмектешип келип туруучу эки альтернативдүү партияны түзүү жолу менен саясий социалдашуунун формаларын көзөмөлдөөгө активдүү аракет жасашы мүмкүн. Ушу сыяктуу сценарий Россиядагы кошпартиялык системага америкалык тажрыйбаны киргизүү аракети экенин билдирет. Муну менен башкаруучу элита, бир жагынан, майда саясий партиялардын саясий аренадагы таасиринен арылууга умтулуп жатса, экинчи жагынан, өз колуна саясий үстөмдүктү максималдуу топтоштурууга аракеттенип жатат. Бул болсо, Россиянын саясий турмушунда болуп келген туруктуу салт.

Бирок, россиялык коомдо чыныгы кошпартиялык (же көп партиялык) система калк таламдарынын туруктуу топтору түзүлүп, алар бийликтин структураларында өз өкүлчүлүгүн талап кылганда гана пайда болушу мүмкүн. Бул процесс коомдо менчиктин ар түрдүү формаларынын өнүгүүсүнүн табигый натыйжасы болууга тийиш. Эч качан жогортодон таңуулоого болбойт.

- ❓ 1. Саясий элитанын Россияда кошпартиялык системаны түзүү аракети эмне менен шартталган жана аны жүзөгө ашырууга болобу?
2. Россиянын партиялык системасынын өнүгүшүндөгү тенденциялардын кайсыларын бөлүп көрсөтүүгө болот?

ХII бап. ШАЙЛОО СИСТЕМАЛАРЫ

Демократиялык түрдө уюштурулган коомдордун ажырагыс элементи болуп шайлоо системасы саналат. **Шайлоо система-сы, же шайлоо режими — парламенттин, өкмөттүн жана электораттын (шайлоочулар) ортолорундагы өз ара мамилелерди аныктай турган эрежелер жыйындысы. Ошондой эле шайлоо системасында дагы башка эрежелер бар.** Алардын жардамы менен букаралар башкаруучуларды дайындашат, мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу бийликтердин шайкештиги, алардын легитимдүүлүккө жеткени же анын алынып ташталганы аныкталат. Шайлоо системалары бейтарап болушпайт — алар саясий режимге олуттуу таасир көрсөтүшөт.

29. ШАЙЛОО СИСТЕМАЛАРЫНЫН МААНИСИ ЖАНА АЛАРДЫН ТИПОЛОГИЯСЫ

Шайлоо системаларынын ролу жана аларды тандоонун факторлору

Стабилдүү демократиялар башкаруучулар эркин жалпы шайлоолордун натыйжасында бийликке келген жана чечим кабыл алуу укугуна ээ болгон саясий режимдер болуп саналат. Бирок башкаруунун улуттук формаларына жараша парламентти шайлоо жана өкмөттү түзүү механизмдери бири-биринен айырмаланышат. Калыптанган демократиялык институттардын структурасын коомдук ылым тартуулардын жөнөкөй чагылып көрүнүшү катары карабоо керек, анткени, ал ылым тартуулардын өзлөрү толук аныктала элек. Бирок индивиддер ар түрдүү альтернативалардын бирин артык көрүүдө алардын эң мыктылары менен өтө эле начарларынын ортосунда олку-солку болуп турат. Альтернативаларды тандоо таламдары менен пикирлери өз ара конфликттеги көп түрдүү топтордон турган коомдордо ишке ашырылат. Ушундан улам шайлоонун натыйжасы, бир жагынан, шайлоочулардын ылым тартуулары менен экинчи жагынан, алардын добуштарын эсептөө эрежелери менен аныкталат. Ар кайсы өлкөлөрдүн шайлоо системалары ар башка болгондуктан, демократиянын институционалдык типтери да көп түрдүү. Азыркы шайлоо системаларынын артыкчылыгы, өкүлчүлүк принциби менен бийликтин натыйжалуулугун айкалыштырууга аракеттенген шайлоо режимдери бар экенине карабас-

тан, кандай өкмөт артыгыраак: күчтүүсүбү же өкүлдүүсүбү дегенди далилдөөгө айландырып жибергенинде. Акыры келип, шайлоо системалары ар түрдүү социомаданий чөйрөнүн тарыхый өзгөчөлүктөрүнө, мазмунуна жана бир тектүүлүгүнө, саясий инфраструктуранын жетиктигине жараша ар түрдүү жолдор менен коомдо саясий стабилдүүлүктү камсыз кылууга аракеттенишүүдө.

② 1. Шайлоо системалары коомдун турмушунда кандай роль ойношот?

2. Конкреттүү шайлоо системасын тандоо эмне менен байланышкан?

Шайлоо системаларынын типтери

Шайлоо (электоралдык) системаларынын тигил же бул модификациялары менен ар түрдүү өлкөлөрдө пайдаланылып келаткан негизги типтери болуп, мажоритардык жана пропорциялык системалары саналышат. Алар: 1) бийликтин жогорку органдарына талапкерлерди шайлоо үчүн добуш берүү жолдору боюнча; 2) партиялардын саны жана алардын ролдору боюнча; 3) парламенттик көпчүлүктү түзүүнүн жолдору боюнча айырмаланышат.

Мажоритардык система (көпчүлүк принцибине негизденген) учурунда ар бир шайлоо округунан бирден депутат шайланат. Кимде ким эң эле көп сандагы добуш алса, ошол адам шайлоонун жеңүүчүсү болуп таанылат. Добуштардын көпчүлүгүнүн өзү абсолюттук (б.а. 50% + 1 добуш) жана салыштырмалуу (б.а. атаандашына караганда көп) болушу мүмкүн. Шайлоолордо бир нече талапкер көрсөтүлгөн учурда биринчи турда эле абсолюттук көпчүлүккө жетишүү өтө татаал. Ушул себептен мажоритардык система бир эле тур менен өткөрүлчү өлкөлөрдө (мисалы Улуу Британия) бир округга эки талапкер добушка коюлат да, кимиси 50 проценттен азыраак добуш алса жеңүүчү болуп эсептеле алат. Ошондой эле мажоритардык система пайдаланылган башка өлкөлөрдө (мисалы, Франция) талапкерлер бири да добуштун талап кылынган санын ала албаса (добуш берүүгө бардык катышкандардын 50% + 1 добуш), экинчи турга эң көп добуш алышкан эки талапкер чыгат. Экинчи турда шайлоочулардын добушунан салыштырмалуу көпчүлүгүн алган талапкер жеңүүчү болуп таанылат. Бир катар өлкөлөрдө, мисалы АКШда, мындай эреже бар, ага ылайык, абсолюттук

көпчүлүктү жеңип алган талапкер (50% + 1 добуш) ошол шайлоо округундагы шайлоочулардын бардык добушун алат. Уттурган талапкер бул шайлоо округунан бир да добуш албай калат.

Пропорциялык өкүлчүлүк системасында же пропорциялык шайлоо системасында парламенттеги орундар шайлоолордо партиялык тизмелер боюнча алынган добуштардын санына ылайык бөлүштүрүлөт. Ар бир партия жалпы улуттук шайлоолордо ага берилген добуштун саны канча болсо, парламентте ошого дал келе турган сандагы орунду алат. Орундардын бул жалпы саны ар бир шайлоо округунан партиянын алган мандаттарынан түзүлөт. Мисалы, мына ушул шайлоо округунан парламентте жети депутат болууга тийиш. Ар бир партия шайлоочулардан чогулткан добуштарына жети орундан канчасы пропорциялуу туура келсе, ошончосун алат. 50% добуш алган партия төрт мандатка ээ болот (тегеректөө принцибинде ишке ашырылат), калган партиялардын шайлоолордон алышкан добуштары пропорциялуу түрдө парламенттеги орундардын санына жараша сунушталат.

Бир катар өлкөлөрдө, буга Россия да кирет, аралаш, **пропорциялуу-мажоритардык шайлоо системасы** орун алган. Айталык, Германияда парламентарийлердин биринчи жарымы мажоритардык система аркылуу бир тур менен (салыштырмалуу көпчүлүк системасы) шайланышса, ал эми бундестагдын депутаттарынын экинчи жарымы — пропорциялык системанын негизинде партиялык тизме боюнча шайланышат.

① 1. Азыркы шайлоо системаларынын артыкчылыктары менен кемчиликтерин атагыла.

2. Шайлоо системасын тандоо учурундагы негизги проблема, кандай өкмөт түзүгүрөөк: күчтүүсүбү же алда канча өкүлчүлдүүсүбү, ошону аныктап алууда турат. Сиз бул туурасында кандай ойдосуз? Тигил же бул кырдаалдарга мисал келтиргиле.

Шайлоо системасы менен партиялык системанын өз ара байланышы

М. Дюверже пропорциялык жана мажоритардык системалардын ортосундагы айырмачылыктарды ар кыл партиялык системаларды калыптандыра тургандыгынан көргөн. Электоралдык (шайлоочу) система менен партиялык структура ортосундагы өз ара байланышты ал үч социологиялык мыйзам менен туюндурган:

1) мажоритардык система бир турда эле көз карандысыз партиялар кезектешүүчү кошпартиялуулукту орнотууга көмөктөшөт;

2) мажоритардык шайлоолор эки турда эле көп сандаган, салыштырмалуу стабилдүү партиялардын эки коалицияга биригишине алып келет;

3) пропорциялуу өкүлчүлүк көп партиялуулуктун гүлдөшүнө, б.а. көптөгөн жана көз карандысыз партиялардын системасынын калыптануусуна түрткү берет.

М.Дюверже партиялык системанын шайлоо режимин аныктоодогу тескери таасирин да белгилеген. Албетте, кошпартиялык система бир тур менен өткөрүлчү мажоритардык шайлоонун орношуна көмөктөшөт. Бирок бул мыйзам ченемдер шайлоо системасы менен партиялык системанын ортосундагы бардык өз ара байланыштарды аныктайт дегенден алыс болгон, Андан көрө, көп ушул өз ара байланыштан келип чыккан ыктымалдар жөнүндө баратса керек. Мисалы, пропорциялуу өкүлчүлүк принциби партиялардын санына таасир этпейт, ошол эле убакта, салыштырмалуу көпчүлүк принциби майда партияларды парламенттик күрөштөн сүрүп чыгарып, биротоло жоюп таштайт. Бирок, бир турдук мажоритардык системалардын тушундагы караганда, пропорциялуу өкүлчүлүктүн учурунда партиялардын саны көп болгону байкалган.

❓ Шайлоо системасы кантип партиялык системага таасир этээрин аныктагыла.

30. ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫНЫН САЯСИЙ РЕЖИМГЕ ТААСИРИ

Парламент менен өкмөттүн ортосундагы өз ара мамилелерди аныктоо

Добуш берүүнүн мажоритардык жана пропорциялык системалары көбүнесе аткаруучу бийликтин натыйжалуулугун аныкташат. Күчтүү өкмөт мажоритардык система үчүн мүнөздүү, анда бир партиядан турган өкмөт шайлоодо жеңип чыккан партия тарабынан түзүлөт. Пропорционалдык системада саясий күчтөр бытырандыланып, натыйжада коалициялык кабинеттер түзүлөт. Аткаруучу бийликтин натыйжалуулугу парламенттик көпчүлүктүн кандай жол менен түзүлгөнүнө байланыштуу.

Парламенттик режимде же майда партиялардын коалициясынан, же парламентти көзөмөлдөп турган мажоритардык партия тарабынан түзүлгөн парламенттик көпчүлүккө таянса, өкмөт күчтүү болушу мүмкүн. Бир партиялуу өкмөт мажоритардык системага мүнөздүү, анткени ал парламенттеги бир партиялуу көпчүлүккө таянат. Пропорциялык өкүлчүлүктүн учурунда өкмөт, адатта, шайлоочулардын негизги массасынын атынан биргелешип чыгып жатышкан партиялардын коалицияларынын негизинде түзүлөт.

Президенттик системада парламенттик көпчүлүк президенттин партиясына караганда башкача көз караштарды тутушу мүмкүн. Бирок мунун өзү, АКШнын тажрыйбасы ырастагандай, саясий системанын туруктуу болушуна кедерги болбойт.

Демек, мажоритардык жана пропорциялык шайлоо системалары парламенттин, өкмөттүн жана электораттын ортосунда белгилүү өз ара мамилелерди орнотот. Шайлоо моделин эми гана тандап алып жаткан өлкөлөр электоралдык системалар менен башкаруу формаларынын натыйжалуу жана натыйжасыз айкалышууларын түшүнүү керек.

❓ Добуш берүүнүн мажоритардык жана пропорциялык системаларында аткаруучу бийликтин натыйжалуулугу кандайча камсыз болот?

Шайлоо системасы жана башкаруу формасы: эффективдүү айкалыштарды издөө

Күчтүү жана эффективдүү өкмөттөр шайлоо системасы менен башкаруу формаларынын төмөндөгүдөй эки айкалышын камсыз кылышат. Башкаруунун парламенттик формасы менен өкүлчүлүктүн мажоритардык системасы кошулган учурун биринчи вариант десе болот. Бул — британиялык вариант. Шайлоодогу күрөшкө эки партия катышат, алардын бирөө жеңүүчү болуп чыгат. Жеңип чыккан партия парламент менен өкмөттү көзөмөлдөп турат. Жалгыз партиялык өкмөт парламенттик көпчүлүккө таянат, бул болсо, ага өз алдынча саясий курсту жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Ырас, кошпартиялуулуктун шартындагы мажоритардык системанын олуттуу кемчилиги болот: электоралдардын ылым тартууларындагы олку-солкулук оппо-

зициялык партияны бийликке алып келиши мүмкүн. Бийлик башында партиялардын кезектешүү принциби саясий курстун алмашуусуна жана коомдун өнүгүүсүндөгү ордун басып, иш улантуучулуктун начарланышына алып келет.

Экинчи вариант — мажоритардык система менен башкаруунун президенттик формасынын айкалышы. Бул жерде аткаруучу бийликтин мүмкүнчүлүктөрү анын жалпы улуттук шайлоолордо түздөн-түз түзүлүшү менен аныкталышат. Мындай практиканын үлгүсү болуп АКШ саналат. Саясий партиялар начар болгон учурда шайлоо күрөшү күчтүү лидерлердин жарышына айланат, анткени алар башкаруу мандатын парламенттен эмес, элден алышат.

Парламенттик модель пропорциялык өкүлчүлүк системасы менен эффективдүү өкмөт түзүшпөйт, бирок белгилүү бир шарттарда ал өкмөт жөндөмдүү болушу ыктымал. Муну үчүнчү вариант десе болот. Бул модель Франция менен Улуу Британиядан тышкары, бардык батыш өлкөлөрүнө таралган. Буларда өкмөттөр партиялардын коалициясынын негизинде түзүлүшөт, партиялар коалициясы сакталып турганда, өкмөт ал коалицияга таянууга жана өзүнүн башкы багытын жүргүзүүгө жөндөмдүү.

Президенттик системанын пропорциялык өкүлчүлүк менен айкалышы өтө эле туруксуз болуп саналат. Анткени добуш берүү партиялык тизме менен өкөрүлөт, болочок парламент саясий жактан бир тектүү эмес жана бытыранды келет. Президенттин партиясы мындай шартта парламентте үстөмдүк кылуучу партия болуп саналбайт. Президент өкмөттү парламенттин катышуусуз түзөт, ошондуктан парламент өкмөттү колдоого аракеттенбейт. Ушундай системада аткаруучу бийлик менен мыйзам чыгаруучу бийлик ортосундагы конфликт өзлөрү менен кошо түптөлөт. Бирок, эгер президент парламенттин колдоосуз башкара албаса, анда ал парламент менен келишүүгө тийиш, же болбосо, ансыз башкаруу керек. Парламентсиз башкарган учурда демократиянын өкүлчүлүк институттарынын өнүкпөй калуу коркунучу турат.

❓ Шайлоо системасы менен башкаруу формаларынын бардык болгон комбинацияларын салыштырып чыккыла. Ар биринин артыкчылыгын жана кемчиликтерин көрсөткүлө.

Россиядагы шайлоо системасынын өзгөчөлүктөрү

Россияда шайлоо системасынын аралашма тиби иштеп жатат. Бул Федералдык чогулуштун төмөнкү палатасына Мамлекеттик Думага — мажоритардык жана пропорциялык принциптерди айкалыштыруунун негизинде: жалгыз мандаттык округдар боюнча 225 депутат жана партиялардын тизмелери боюнча — 225 депутат шайланышат дегенди билдирет. Россиядагы кырдаалдын өзгөчөлүктөрүнүн бири — саясий партиялардын өкүлдүк абалынын өтө төмөндүгү. Алар абдан аз санда жана өлкөнүн бой тарткан калкынын 1 процентин түзүшөт; жетишерлик уюмдашкан эмес; алардын программаларында тактык жок, ал эми социалдык базасы даана эмес. Бирок ушундай шартта буларга депутаттык мандаттын 50%и таандык. Натыйжада Россиядагы парламент саясий жактан ар кошкон болуп, ал парламенттеги партиялар «көз карандысыз» талапкерлерге олуттуу кысым көрсөтүшүүдө. Ушундай парламентте эпке келишүү жана түшүнүү татаалыраак.

Аралаш шайлоо системасы менен башкаруунун президенттик формасын айкалыштыруу бейстабилдүү саясий системанын калыптанышына түрткү берет, ал эми парламенттин чектелүү мүмкүнчүлүктөрү конституция боюнча парламентаризм салттарынын калыптанышына кедерги болот. Болжолу, азыркы шарттарда, Россияда партиялык система калыптана баштаган мезгилде партиялык тизмелер менен шайлануучу депутаттардын санын кыскартууга барышса болмок.

- ❓
1. Шайлоо системасынын жардамы менен саясий стабилдүүлүк жана режимдин натыйжалуулугу кантип жетишилет?
 2. Россияда шайлоо системасы кандай?
 3. Россиядагы шайлоо системасынын бийлик структурасынын эффективдүүлүгүнө тийгизген таасири кандай?
 4. Үстөмөндүк кылуучу саясий күчтөрдүн Россияда калыптанып алган шайлоо системасын кайра кароону каалабай жатышы эмне менен байланышкан?
 5. Эгерде Федералдык чогулуш — Федерация Совети — бүткүл элдик добуш берүү менен эмес дайындалаарын эсепке алсак, Россиядагы саясий системаны демократиялык деп атоого болобу? Ошону менен парламентаризмдин негизинде жаткан элдик өкүлчүлүк идеясы өз маанисин жоготпойбу?

СУРООЛОР ЖАНА ТАПШЫРМАЛАР

1. Саясий институттун максат-вазыйпасы жана белгилери кайсылар?
2. Саясий институт катары мамлекеттин өзгөчөлүктөрү эмнеде?
3. Мамлекеттин белгилеринин мазмунун ачып бергиле.
4. Мамлекеттин келип чыгышынын себептери кайсылар?
5. Мамлекеттин маңызы жана анын пайда болушунун принциптери эмнеде?
6. Азыркы кездеги мамлекеттин иштеп-жашоо принциптери кайсылар?
7. Кандай мамлекет социалдык деп аталат? Ал укуктук эмес болушу мүмкүнбү?
8. Мамлекеттин формасы дегендин өзү эмне?
9. Саясат таанууда мамлекеттин формаларын классификациялоого карата кандай мамилелер бар?
10. Монархиянын республикадан айырмалары эмнеде?
11. Унитардык, федерациялык жана конфедерациялык мамлекеттердин территориялык-саясий жактан уюшулушунун негизинде кандай принциптер жатат?
12. Россия коомунун территориялык-саясий уюшулушу кандайча?
13. Мамлекет кандай функцияларды аткарат? Россия Федерациясынын Конституциясын пайдалануу менен мамлекеттин функцияларынын мазмунун ачып бергиле.
14. Эмне үчүн партиялар жараандык коомдун түпкүрүндө жаралышат?
15. Партия башка саясий институттардан эмнеси менен айырмаланат?
16. Партиялардын келип чыгуусунун себептери кайсылар?
17. Партияга аныктама бергиле.
18. Саясий системада саясий партиялардын орду кандайча?
19. Кадрдык жана массалык партиялардын айырмачылыктары эмнеде?
20. Партиялык система деген эмне?
21. Россиядагы, АКШдагы, Франциядагы, Кытайдагы партиялык системалардын айырмачылыктары эмнеде?
22. Партиялардын «саясий салмагы» деген эмне?

23. Россиянын азыркы кездеги саясий партияларынын: Россиялык Федерациянын Коммунисттик партиясы (КПРФ), Россиянын либералдык-демократиялык партиясы (ЛДПР), Россиянын демократиялык тандоо партиясы пайда болушу боюнча кандай?
24. Россиялык партиялардын ишмердигинде кайсы функциялары эң эле начар аткарылууда?
25. Саясий институт катары шайлоо системасы дегендин өзү эмне?
26. Пропорциялык жана мажоритардык шайлоо системаларынын айырмачылыктары эмнеде? Алардын артыкчылыктарын жана кемчиликтерин көрсөткүлө.
27. Тигил же бул шайлоо системасын тандоо эмне менен байланышкан?
28. Шайлоо системасы партиялык системага кандайча таасир этет?
29. Аткаруу бийлигинин натыйжалуулугуна шайлоо системасынын көрсөткөн таасири эмнеден байкалат.
30. Шайлоо системасынын жардамы менен режимдин саясий стабилдүүлүгү жана натыйжалуугу кантип жетишилет?
31. Россияда шайлоо системасы кандай?
32. Россиядагы шайлоо системасы бийлик структурасынын натыйжалуулугуна кандайча таасир көрсөтүшөт?
33. Үстөмдүк кылуучу саясий күчтөрдүн Россияда калыптанып алган шайлоо системасын кайра кароону каалабай жатышы эмне менен байланышкан?

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ

ИНСАН ЖАНА САЯСАТ

Саясий партиялар, элиталар, социалдык жана кесипчилик топтор, уюмдар жана кыймылдар менен катар эле инсан да саясаттын субъектиси болуп эсептелет. Инсан түпкү, баштапкы саясий субъект болуп саналат, анткени таптар, улуттар, партиялар, саясий элиталар, кесипчилик топтору, кыймылдар инсандардан турушат. Акырында, инсандар — мамлекеттин жараандары, мына ушундай мааниде алганда алар бийлик менен өз ара алакалашат.

Калктын кеңири катмарларынын саясий чараларга катышуусунун кулач жайышы, саясатка кызыгуунун өсүшү бүгүнкү күндө дүйнөлүк өнүгүүнүн глобалдык тенденциясы болуп саналат. Саясаттын татаал дүйнөсүнө жаңы муундар да аралашууда, бул болсо, коомдогу саясий максаттар менен дөөлөттөргө карата алардын мамилелерин калыптандырат. Муундардын алмашуу процессинде социалдык организмдин бүтүндүгүн сактап калуу үчүн саясий ынанымдар менен саясий турмуштун стандарттарын бир муундан экинчи муунга өткөрүп берүү ишке кандайча ашырылып жатканын, демек, өз алдынчалуу жана жоопкерчиликтүү саясий субъекттин калыптанышы кандайча өтүп жатканын билүү өтө маанилүү.

ХIII бап. САЯСИЙ СОЦИАЛДАШУУ

31. САЯСИЙ СОЦИАЛДАШУУ ПРОЦЕССИНИН МАЗМУНУ

Саясий социалдашуу жана анын мааниси

Саясатты түшүнүп, ага өз алдынча катышуу үчүн инсанда саясий билим, тажрыйба, маданият болушу зарыл. Бул сапат-

тар саясий субъектке анын саясий ролун жана вазийпасын ишке натыйжалуу ашырууга, ар кыл күчтөрдүн саясий оюндарынын барымтасы болуп калбоого жардам берет. Индивидудерде саясий тажрыйба менен маданият төрөлгөндөн эле калыптанып калбайт, аларды өмүр бою өздөштүрүп отурушат. **Индивидудин же топтун конкреттүү коомго таандык саясий маданият нормалары менен дөөлөттөрүн өздөштүрүү процесси саясий социалдашуу деп аталат. Бул болсо индивид менен топко саясий ролдору менен вазийпаларын натыйжалуу аткарууга ошону менен бирге коомдун өзүн жана саясий системаны сактоого мүмкүндүк берет.**

Саясий социалдашуу концепциясы АКШда 50-жылдардын акырынан тартып активдүү калыптана баштайт. Ал батыш коомунун расмий саясий институттарынын кризисинен улам, б.а. ал институттар жарыяланып келген демократиялык дөөлөттөрдү жаңы муундар тарабынан ыктыярдуу турдө кабыл алынышын камсыз кыла албаганынан келип чыккан. Кризис бийликтин парага сатылышынын өсүп баратышына, постиндустриялык коомдо пайда болгон жаңы топтордун таламдарынын ал бийлик тарабынан канааттандырылбай жатканына карата индивидуалдык жана массалык аң-сезимдин реакциясы болгон. Индивиду системадан саясий оолактатуу бийлик институттарына ишенбөөчүлүктүн күчөшүнө, саясий абсентизмге (латынча *absens, absentis* — катышпагандык, болбогондук, болгон эместик), акырында, расмий бийликтерге каршы массалык чыгууларга алып келген. Саясий социалдашуу системасынын кризисинин көрүнүшү — 60-жылдардагы батыш коомунун саясий системасына каршы жаштардын массалык чыгууларына кошулуп кеткен муундар жаңжалы болуп калды. Ошондой эле өнүккөн өлкөлөрдө 70-жылдары негрлердин жана башкалардын расалык толкундоолору, 80-жылдары согушка каршы, экологиялык, феминисттик массалык кыймылдар өтө чочулатты.

Саясий идеалдар менен дөөлөттөрдү муундан муунга трансляциялоо механизмдеги бузулуулар саясий институттар тарабынан этибарга алынбаган кызыкчылыктардын жаңы топторунун пайда болушу менен байланыштуу болгон. Батыш коомунун 60-жылдарда постиндустриалдык стадияга өтүшүнөн улам жогорку технология менен байланышкан калк топторунда билим, маданият, жашоо ыңгайында жана баалуулуктар системасында өзгөрүүлөр болду. Өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдүн калкынын материалдык керектөөлөрү каныккан көпчүлүк топ-

тору биринчи планга постматериалдык баалуулуктарды, атап айтканда, инсандын өзүн-өзү эркин түрдө ишке ашыруу мүмкүндүгү, жашаган чөйрөсүнүн жагымдуулугу, адам менен жаратылыштын шайкештиги, тилектештик сымал дөөлөттөрдү койду. Үстөмдүк кылуучу маданияттын салт болуп калган: жеке ийгилик, оокаттуулук, байлыкка умтулуу деген материалдык дөөлөттөрүн четке каккан субмаданияттар (кичимаданияттар) пайда болду. Мына ушул субмаданияттын негизинде өз талаптарын билдирүүгө умтулган коомдук кыймылдар калыптанды.

Буга, АКШда 60-жылдарда пайда болгон хиппи кыймылы ачык мисал боло алат. Бул кыймыл богемалык контрмаданияттын бир түрү болуп саналат. Анын катышуучулары (иши оңунда болуп жаткан саясатчылардын, бизнесмендердин, адвокаттардын балдары) инсанга өзүн-өзү эркин ишке ашырышына шарт түзө албаганы үчүн, теңчиликтин жоктугу жана адамды дискриминациялоонун ар түркүн формаларынын орун алып турганы үчүн социалдык тартипти катуу сынга алышкан. Хиппи кыймылына жашоону өзгөчө кабылдоо мүнөздүү, б.а. ал толук эркиндикти жоктоп, барчылык дөөлөттөрүн, өзүн-өзү тартипке салууну, өзүн-өзү чектөөнү танган, ошондой эле үстөмдүк кылуучу мораль менен жашоо нормаларына барк албоочулук менен мамиле жасаган. Алар жашап турган системага каршы өз нааразылыгын жүрүм-турумдардын жаңы стандарттарын орнотуу менен билдиришти, б.а. чачтарын упузун коюшуп, тили менен кийимин экстраваганттуу кылып, баңгилик заттарды колдонушту. Ырас, кийинчерээк үстөмдүк кылуучу батыш маданияты богемалык маданияттын айрым элементтерин ассимиляциялаштырып (латынча — *assimilatio* — окшошуу, өңдөнүү, кошулуу) ала алды жана аларды аркалоочуларды коомдун экономикалык, социалдык жана саясий активдүү турмушуна тарта алды. Айталык, АКШнын көптөгөн азыркы саясатчылары, бизнесмендери, банкирлери да качандыр бир убакта хиппи кыймылынын активдүү катышуучулары болушкан.

❓ Коомдун турмушунда саясий социалдашуунун өтө маанилүүлүгү эмне менен шартталган?

Саясий социалдашуу процессинин мазмуну

Саясий социалдашуу процессинин саясат таанууда эң эле көп таркаган версиясы америкалык политологдор Д.Истон менен Дж.Деннистин «саясий колдоо» теориясында баяндалган.

Саясий социалдашуу алардын чечмелеп түшүндүрүүсүндө индивиддин өмүрүнүн ар кыл этаптарында (балалыгында, жаш кезинде, жетилген курагында) саясий система сунуштаган саясий жүрүм-турумдун дөөлөттөрү менен стандарттарын ыктыярдуу кабыл алуу процесси катары каралат. Саясий система адамда ал система тууралуу оң мүнөздөгү жол-жобонун калыптанышы үчүн аракеттенет.

Д.Истон менен Дж.Деннистин «Балдар жана саясий система» аттуу эмгегинде алгачкы социалдашуу (б.а. балалык кезинде өздөштүрүп алган) оң мазмундагы жол-жобону түзүүдө аныктоочу болуп саналат. З.Фрейд менен жасаган аналогия боюнча алар «соңку өмүрүндө өздөштүрүп алгандарга караганда, балалыктын базалык сезимдери кыйындык менен сүрүлүп чыгарылат жана кыйындык менен өзгөрүлөт» дегенин жакташууда. Авторлор баланын саясий социалдашуусун (үч жашынан тартып эле) саясий өнүгүүнүн ырааттуулук менен алмашуучу төрт стадия катары карашат. Анын натыйжасында системага карата оң мазмундагы жол-жобонун калыптануусу болуп өтөт. Америкалык саясий системада бийликтин адилеттүүлүгүнө баланын ишенимин түзүүдө жана колдоодо жетекчи роль президентке жана полиция кызматкерине таандык, анткени булар көрүнөө абалда болушат жана оңой таанылат. Д.Истон менен Дж.Деннис саясий системанын көрүнөө турган атрибуттарына: президентке, полицияга, мамлекеттик тууга жана гимнге карата америкалык балдардын мамилелерин аныктоо үчүн алардын 12 миңине сурамжылоо жүргүзүшкөн. Натыйжада «саясий колдоо» теориясынын авторлору бийликтин мына ушул символдоруна карата балдардын берген жоопторунун мүнөзү боюнча социалдашуунун 3 жаштан 13 кө чейинки мезгилди камтыган төрт фазасын аныкташты. Биринчи мезгил — саясатташуу учуру. Бул мезгилде бала ата-энесинин бийлигине караганда саясий бийликтин маанилүүлүгүн аңдап тааныйт. Экинчи мезгил — персоналдашуу учуру. Бул убакта саясий бийлик баланын аң-сезиминде конкреттүү туюмга өтүп, ал бийликти символдоштурган фигуралар аркылуу, б.а. президенттин, полициянын белгилерин алат. Үчүнчү мезгил — идеалдаштыруу учуру. Эми эң маанилүү саясий фигурага жалаң гана оң сапаттарды ыйгара башташат. Төртүнчү мезгил — институтташтыруу учуру. Бул этапта бала бийлик жөнүндөгү персондоштурулган түшүнүмдөн институтташкан элестөөгө, б.а. институттар (партия, сот, парламент, армия д.у.с.) аркылуу кабылдоого өтөт.

Америкалык авторлор саясий социалдашуу боюнча версиясын бардык демократиялык коомдордо пайдаланууга ылайык универсалдуу, баарына бирдей жалпы версия деп болжолдошкон. Бирок, Д.Истон менен Дж.Деннистин методикасы боюнча Европа өлкөлөрүндө өткөрүлгөн эмпирикалык изилдөөлөрдүн натыйжалары концепциянын теориялык жоболорун төгүнгө чыгарышты. Анда саясий жүрүм-турумдардын максаттары менен стандарттарын өздөштүрүү процесси ар бир конкреттүү коомдо өзгөчө экени аныкталган. Анткени ал процесс маданий чөйрөнүн өзгөчөлүктөрү жана башка көптөгөн факторлор менен шартталган.

1. Саясий социалдашуунун механизми кандайча?
2. Сиздин көз карашыңызча, «саясий колдоо» теориясынын артыкчылыктары менен кемчиликтери кайсында? Ал теорияны башка өлкөлөргө пайдаланууга болобу?
3. Инсандар тарабынан саясий дөөлөттөрдү жана тажрыйбаны өздөштүрүү процессин көзөмөлдөө керекпи же ал процесс стихиялуу өтүүгө тийишпи?
4. Саясий социалдашууда салттардын ролу кандай?
5. Саясий социалдашууда массалык маалымат каражаттары кандай мааниге ээ болушат?
6. Социалдашуунун агенттеринин тизмесине үй-бүлө, мектеп, жоро-жолдош, массалык маалымат каражаттары, китеп д.у. сыяктууларды кошуу менен класстын окуучуларынын арасында саясий социалдашуунун факторлорун аныктоо максатында жүргүзүлө.

32. САЯСИЙ СОЦИАЛДАШУУНУН ТИПТЕРИ. РОССИЯДАГЫ САЯСИЙ СОЦИАЛДАШУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Саясий социалдашуу процессинин бөтөнчөлүктөрүн шарттоочу факторлор

Саясий социалдашуу — индивид менен бийликтин өз ара карым-катыштарынын процесси. Мунун натыйжасында саясий өнүгүүнүн учкулаштыгы, бир муундан экинчи муунга саясий дөөлөттөрдү өткөрүп берүү ишке ашырылат.

Бийлик менен индивиддин өз ара карым-катыштары диалогго, консенсуска же конфликтке негизделиши мүмкүн. Бул болсо, коомдо үстөмдүк кылуучу саясий маданияттын тиби.

анын бир тектүүлүгү же анын ичиндеги ар түркүн субмаданияттар менен шартталган. Маданий бир тектүүлүк даражасы, тарыхый, улуттук салттар, ошондой экономикалык жана социалдык мамилелердин таасириндеги диний чөйрө конкреттүү коомдун саясий социалдашуусунун эң эле туруктуу белгилерин аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

? Саясий социалдашуу деген саясий система активдүү пропагандалап жаткан ошол эле дөөлөттөрдү инсан тарабынан пассивдүү өздөштүрүүнүн процесси болуп саналбайбы?

Саясий социалдашуунун типтери

Батыштын саясат таануусунда индивидге саясий жүрүм-турумдардын белгилүү бир үлгүлөрүн сунуштоочу саясий дөөлөттөр менен нормалардын мүнөзүнүн негизинде саясий социалдашуунун бир нече типтерин бөлүп көрсөтүшөт.

Социалдашуунун **гармониялык тиби** индивид менен бийликтин ызааттуу диалогун камсыз кылган маданий-бир тектүү чөйрөнүн, жетик демократиялык салттар менен жараандык коомдун болушун болжолдойт. Ушул өңдөнгөндү биз британиялык-америкалык маданияттан байкай алабыз. Бийлик менен индивид, эреже катарында, жалпы кабыл алынган идеалдарга, нормаларга жана дөөлөттөргө өтө берилишкен. Бул болсо, жаңы муундардын саясий турмушка кыйналбай аралашып кетишине мүмкүнчүлүк берет.

Батыш Европанын өлкөлөрүндө саясий социалдашуунун **плюралисттик тиби** басымдуулук кылат. Мында инсан бийлик менен түздөн-түз катышпайт. Көп сандаган ар кыл субмаданияттардын болушунан улам индивиддин алгачкы саясий социалдашуусу анын өзүнүн маданий-этностук топторунун же партияларынын идеалдары менен дөөлөттөрүнүн чектеринде өтөт. Бирок конфессионалдык-маданий көп түрдүүлүк болсо да саясий өз ара аракеттердин катышуучулары консенсуска жетишишет. Анткени либералдык цивилизациянын дөөлөттөрү болуп саналган (эркиндик, жеке менчик, индивидуализм, адам укуктары, демократия, плюрализм д.у.с.) бирдиктүү маданий «код» жана социалдык топтордун көпчүлүгүнүн бакубат турмуш деңгээл консенсуска жетишүүгө ыңгайлуу шарт түзөт. Либерализмдин идеалдарынын жолун жолдогон индивид бөлөк саясий субмаданияттардын дөөлөттөрүн кабылдоого жөндөмдүү келип, саясий ышкысы жандуу жана сергек болот.

Батыштан башка цивилизациянын коомдорунун саясий социалдашуусу **жаңжалдуулук тиби** менен мүнөздөлөт. Анткени калкынын көпчүлүгүнүн жогорку деңгээлдеги жакырчылыгы, индивиддин жергиликтүү клан, уруу, тайпа дөөлөттөрүн катуу тутушу ар кыл асылдыктарды аркалоочулар менен бийлик ортосунда макулдашууга жетишүүнү кыйындатат. Маданий жактан бир тектүү эместиктен улам бул коомдордо саясий зомбулук күчтүү. Индивиддин жергиликтүү дөөлөттөр менен саясий турмуш нормаларын өздөштүрүүсү бөлөк саясий суб-маданияттарды аркалоочулар менен кырчылдашкан катуу күрөштө ишке ашырылып келген.

Батыш авторлору саясий социалдашуунун дагы бир **гегемониялык тибин** бөлүп көрсөтүшөт. Мында, адамдын саясатка аралашуусу жалаң гана кайсы бир таптын (буржуазиянын же пролетариаттын) же кайсы бир диндин (айталык, исламдын), же саясий идеологиянын (мисалга, коммунизмдин, либерализмдин, фашизмдин д.у.с.) дөөлөттөрүнө багытталганынан деп болжолдонот. Саясий социалдашуунун бул тиби бөлөк дөөлөттөргө карата антагонисттик мамиледе турган жабык саясий системалар үчүн мүнөздүү. Совет мезгилиндеги Россиядагы саясий социалдашуу жана социалисттик система өлкөлөрүндөгү саясий социалдашуу да так ушундайча ишке ашырылган.

? Саясий социалдашуунун мүнөзүн аныктоодо маданияттын ролу кандай?

Россиядагы саясий социалдашуунун өзгөчөлүктөрү

Саясий нормалары менен дөөлөттөрүнүн айырмалары жоюлуп бараткан, б.а. аномия менен мүнөздөлгөн өткөөл коомдордогу (Россия өндүү) инсандардын саясий турмушка кирүү процесстери өзгөчө кызыгууну туудурат. XX кылымдын 80-жылдарына чейин советтик Россияда коммунизм менен капитализмдин дөөлөттөрүн активдүү карама-каршы коюу менен байланышкан саясий социалдашуунун гегемониялык тиби үстөмдүк кылып келген. Инсандын ички дүйнөсүнө КПССтин саясий максаттарын сиңирүү процессин көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берүүчү саясий социалдашуу системасы түзүлгөн. Социалдашуу институттарынын баары (үй-бүлө, мектепке чейинки мекемелер, мектептер, жогорку окуу жайлары, балдар жана жаштар уюмдары, КПСС) саясий тарбия берүүнүн бирдиктүү системасынын

механизми болуп саналган. Бирок социалдашуу процесси тоталдык көзөмөлдө турса да, айрым бир социалдык топтор коммунизмден айырмаланган либералдык дөөлөттөр аркылуу саясий субъективдүүлүккө жетишишкен. Мындай топторго чыгармачыл интеллигенцияны, сооданын, тышкы сооданын кызматкерлерин, дипломаттарды д.у.с. кошууга болот.

90-жылдардын башында КПССтин монополиялык жана мамлекеттик, официалдуу идеологиясы — коммунисттик идеологиянын кыйрашы менен саясий социалдашуунун мурдагы системасы да жоюлду. Дөөлөттөрдүн эски системалары өз кадырын өзү кетирип бүткөн кезде (калктын олуттуу бөлүгү ошол системаны көздөп келатышына карабастан), ал эми жаңы демократиялык саясий дөөлөттөр массалык аң-сезим менен жүрүм-турумга али сиңе элек учурда Россиялык коом аномия (нормасыздык) абалында калууда. Саясий социалдашуунун мурдагы агенттери азыр ар түрдүү саясий багыт алып, көбүнчө конъюнктура менен эгоизмге ылым тартууда. Мисалга алсак, үй-бүлө институту бүгүнкү күндө өтө эле туруксуз түзүм болуп саналат, ал эми анын мүчөлөрү баланын саясий ылым тартууларын калыптандырууда олуттуу таасир көрсөтө албай саясий тажрыйбасыздык кылып жатат. Балдардын, өспүрүмдөрдүн жана жаштардын уюмдарында экономикалык жана идеологиялык кризисти баштарынан кечирип, саясий тарбия берүүгө мүмкүнчүлүгү келбей жатат. «Тарбия берүүнүн максаты эмне?» деген проблема да азырынча чечилбеген бойдон калууда.

Россияда жараандык коомдун жоктугунан улам жаңыдан жаралып келаткан партиялык системада социалдашуу институту катары азырынча жарытылуу натыйжа бере албай жатат. Партия масса арасында олуттуу саясий тарбия жүргүзүү ордуна көбүнчө жетекчиликтин тайпалык таламдарын тейлөө менен алектенишүүдө.

Индивидудин саясий ылым тартууларын калыптандырууда массалык маалымат каражаттарынын (ММК) ролу чоң. Бирок рынок шартында мамлекеттик эмес ММК басма сөзүнүн жашап турушу нускаланыш санына (тиражына) байланыштуу болгондуктан, ал эми гезит менен журналдар жамааттардын менчиги болуп саналгандыктан, алардын аркалаган маани-максаты да өзгөрүп турат. Жашоо үчүн ММК объективдүү жана эч кимге жан тартпаган маалыматтарды берүү ордуна, улам жаңы окурмандарды өзүнө буруу үчүн сенсация, чыр-чатактарды көбүрөөк жарыялайт. Мамлекеттик массалык маалымат каражаттары,

анын басма сөздөрү да, электрондук каражаттары да реформалардын натыйжаларын ашыра баалап жиберүү менен өлкөдөгү окуяларды өтө эле бир жактуу чагылдырышат. Булар башкаруучу элитанын социалдык заказдарын аткарып жатышат.

Инсандын саясий социалдашуусунун бир бүтүн системасынын жоктугунан улам индивиддердин саясий көз караштары лидерлер, гезит-журнал, радио-телевидение жана партиялардын таасири менен эмес, алардын экономикалык абалы менен шартталып жатат. Мындай кырдаалда конкреттүү экономикалык (мисалы, доллардын курсу) жана саясий окуялар саясий социалдашуунун эң эле кубаттуу факторуна айланат, булар болсо, индивиддин абалын өзгөртүп жибершет.

1. Сиздин көз карашыңыз боюнча, окуучу жаштардын саясий социалдашуусунун факторлору кандай?

2. Россиядагы саясий социалдашуу процессинин өзгөчөлүктөрү эмнеде?

3. Мектеп окуучулары менен пенсионерлердин саясий социалдашуу процесстери эмнеси менен айырмаланышат, салыштырып көргүлө.

4. Саясий туруктуулуктун жоктугу, саясий жаңжалдардын көбөйүшү саясий социалдашуу процессинин бузулганы туурасында күбөлөндүрө алабы?

5. Россияда азыркы шарттарда инсандын саясатка кирүү процесси көбүнчө орус идеясынын негизинде ишке ашырылат. Бирок Россия — көп улуттуу өлкө. Мунун өзү саясий социалдашуу жаңжалдуу мүнөздө болот дегенди билдиреби?

6. Бийлик өзүнүн дөөлөттөрүн мектепке чейинки, мектептик, жогорку окуу жайларынын тарбия берүү системасы аркылуу таңуулоого тийишпи же дөөлөттөр менен идеалдарды тандоо кандайдыр таасирден эркин болууга тийишпи?

7. Класстын окуучуларын сурамжылоо усулу менен алар кайсы дөөлөттөрдү көздөшөөрүн жана эмне үчүн, кимдин таасири астында экенин аныктоого аракеттенип көргүлө.

XIV бап. САЯСИЙ МАДАНИЯТ

Өзүнүн пайда болгон күнүнөн тартып саясат коомдук турмуштун негизги чөйрөлөрүнүн бири катары дөөлөттүк-нормалык өлчөмгө ээ болуп келген. Анда адамдардын коомдук жыргалчылык, коомдун эң адилеттүү түзүлүшү жөнүндөгү ойлору билдирилген. Бардык саясий институттар, алардын социалдык

максаты, бийлик менен инсандын өз ара аракеттери коомдогу саясий маданият менен аныкталган.

33. САЯСИЙ МАДАНИЯТ: МАЗМУНУ ЖАНА ТИПОЛОГИЯСЫ

«Саясий маданият» түшүнүгү жана анын мазмуну

Социалдык топтор менен индивиддердин саясатка аралашуусу алардын өздөрүнүн социалдык кызыкчылыктарын ишке ашырууга болгон умтулуулары менен шартталган. Бирок ал таламдар жүзөгө түздөн-түз эмес, саясаттын субъекттериндеги маани менен маңыздар аркылуу кыйыр түрдө ишке ашырылат. Анткени ошол маңыздар менен маанилерде социалдык топтор менен индивиддердин бийликке, саясий институттарга, элита-ларга, лидерлерге д.у.с. карата мамилелери билдирилген. Бул маңыз менен маанилер коомдо үстөмдүк кылуучу саясий маданият, б.а. калктын көпчүлүгү тутунуп келишкен дөөлөттүк-нормалык система тарабынан алдын-ала сунушталат. Дөөлөттүк-нормалык система бардык жерде колдонулган жана жалпы кабыл алынган фундаменталдуу жүрүм-турумдук саясий дөөлөттөр менен идеалдар катары жашап келет.

Биринчи жолу «саясий маданият» терминин XVIII кылымда немец агартуучусу И. Гердер (1744–1803) пайдаланган. Албетте, ал ошол кезде саясий маданият концепциясы илим менен практикага ушунчалык таасир этерин болжогон эмес. Саясий маданияттын түшүндүрмөчүлүк мүмкүнчүлүгү анын өлчөмдөрүнүн көп маанилүүлүгү жана көп кырдуулугу менен аныкталат. **Саясий маданият — дөөлөттөрдүн, жол-жоболордун, ынанымдардын, көздөгөн багыттардын жана аларды туюндуруучу, жалпы кабыл алынган символдордун жыйындысы.** Ал саясий тажрыйбаны тартипке келтирип, коомдун бардык мүчөлөрүнүн саясий жүрүм-турумун жөнгө салат. Саясий маданият саясий идеалдарды, дөөлөттөрдү, жол-жоболорду гана эмес, ошондой эле саясий турмушта колдонулуп жаткан нормаларды да камтыйт. Ошентип саясий маданият саясий жүрүм-турумдардын эң эле типтүү үлгүлөрү менен эрежелерин, бийлик — индивид — коомдун өз ара аракеттерин аныктайт.

Саясий маданият концепциясын иштеп чыгууда америкалык политолог Г. Алмонддун (1911-ж. туулган) эмгеги зор. Ал америкалык дагы бир изилдөөчү С. Верба (1917-ж. туулган) менен бирге 50-жылдары «Жараандын маданияты» деген ки-

тепти жазышкан. Г. Алмонд саясий маданиятты психологиялык феномен катары караган. «Ар бир саясий система — деп белги-леген ал, — саясий аракеттерге карай багыттардын өзгөчө үлгү-сүнө киргизилген. Муну мен «саясий маданият» аталуусун пайдалуу деп эсептедим». Мазмуну боюнча саясий багыттар Г. Алмонд болжогондой, үч түрдүү компоненттен турат. Алар: 1) саясатчылар, саясий институттар жана партиялар жөнүндөгү индивид алган билимдер; 2) индивиддин реакциясын шарттаган туюм-сезимдери — симпатиялары же антипатиялары, кызыгуулары же жийиркенүүлөрү, кубануулары же жек көрүүлөрү; 3) дөөлөттөр, ишенимдер, идеалдар, идеология. Конкреттүү коомдо көздөгөн багыттын тигил же бул түрүнүн (мисалы, ишенимди же билимди көздөө) басымдуулук кылуусуна жараша Г. Алмонд менен С. Верба маданияттын типтерин аныкташкан.

1. Коомдун саясий маданиятынын деңгээли кандай фактор-лорго байланыштуу?

2. Инсандын, коомдун, таптын саясий маданиятынын жектигинин критерийлери кайсылар?

Саясий маданияттын типтери

Г. Алмонд менен С.Верба саясий маданияттын үч идеалдуу «таза» тибин: патриархалдык, букарачыл саясий маданияттар менен жарнакташтык маданиятына ажыратышты.

Патриархалдык саясий маданият жергиликтүү дөөлөттөрдү (кландын, тайпанын, уруунун дөөлөттөрүн) көздөп, жергиликчил патриотизм, бүлөчүлдүк, коррупция формасында көрүнөт. Индивиддин глобалдык саясий маданиятты кабылдоо дарамети чамалуу, ал конкреттүү саясий ролдорду (мисалы шайлоочунун) аткарбайт. Маданияттын ушул тиби көз каранды эмес жаш мамлекеттерге мүнөздүү, буларда саясий маданият жергиликтүү субмаданияттар менен өтмө кат болуп аралашып калган.

Букарачыл саясий маданият деген индивиддин саясий системага пассивдүү жана четте калгандай мамиле жасай турганын болжойт. Индивид саясий жактан аң-сезимдүү болсо дагы, салттарды көздөйт. Бийликке баш ийүү менен индивид ал бийликтен ар кандай жыргалчылыктарды (социалдык пособиелерди, гарантияларды д.у.с.) күтөт жана анын буйрукчул бийлигинен кооптонот.

Шериктешүү маданияты саясий активдүүлүгү, кызыгып берилүүсү жана рационалдуулугу менен айырмаланат. Жараан-

дар саясий маданиятка активдүү таасир этүүгө, мыйзамдык таасир көрсөтүү каражаттарынын (шайлоолор, демонстрациялар д.у.с.) жардамы менен анын ишине багыт берүүгө умтулушат.

Бирок практикада саясий багыттардын идеалдык типтери таза түрүндө кездешпейт, алар бири-бирин сүрүп чыгарбастан, жанаша жашап турушат. Мисалы, Улуу Британиянын XX кылымдагы саясий маданияты монархия институтунун атынан чыккан букарачыл маданият менен шериктешүү маданиятын айкалыштырып турган.

Г. Алмонд менен С.Вербанын концепциясына ылайык батыш өлкөлөрүнүн саясий маданияты аралаш маданияттын түрү болуп саналат, муну алар **жараанчылык маданияты** деп аташты. Анын эң эле мүнөздүү белгиси — жараандардын рационалдуу-активдүү жүрүм-туруму, а бул болсо, демократиялык саясий системага ылайык келет. Г.Алмонд менен С.Верба жараанчылык маданиятынын идеалдуу тибинин мазмунун анын аркалоочусуна таандык сапаттардын топтому аркылуу аныкташкан. Алар: 1) жеке өзү үчүн улуттук мамлекеттин ишмердүүлүгүнүн маанисине жалпысынан оң баа берүү жана бул фактыны терең аңдап туюу; 2) өкмөттүн ишмердигине өтө кызыгуу жана аны жакшы билүү; 3) өз улутунун саясий институттары үчүн сыймыктануу сезими; 4) өзүнө официалдуу инсандар тарабынан теңдикте жана кунт коюп мамиле жасала тургандыгын күтүүсү; 5) саясат маселесин калайык алдында же достору менен тааныштарынын чөйрөсүндө талкуулоону каалоосу; 6) оппозициялык маанайын ачык жана лоялдуу көрсөтүү; 7) жалпы улуттук иш-чараларды, мисалы, шайлоолор боюнча кампанияларды өткөрүү менен байланыштуу болгон канааттануу сезими; 8) өкмөттүн саясаты жөнүндөгү оюнун компетенттүүлүгү жана бул саясатка жекече же айрым жараандар менен бирдикте көмөк көрсөтүү милдетин терең сезүүсү; 9) ээнбаштык аракеттерге каршы ийгиликтүү чараларды көрүү максатында укуктук жол-жоболорду пайдалануудагы компетенттүүлүк; 10) шериктешүү демократиясы мамлекеттик башкаруунун зарыл жана каалаган системасы болуп санала тургандыгына ишенүү. Бирок, Г.Алмонд менен С.Вербанын эмпирикалык изилдөөлөрү жараандардын саясатка жалпы катышуусу жөнүндөгү алардын божомолдору утопиялуу экенин көрсөттү. Ошондуктан жараанчылык маданияты тууралуу алардын корутундуларына да олуттуу түзөтүүлөр киргизилүүдө. «Идеалдуу жараанчылык маданиятында, —

деп белгилешкен алар, — жараандардын активдүүлүгү жана кызыгып катышуусу пассивдүүлүк менен катышпоочулуктун айрым бир дозасы менен теңдештирилүүгө тийиш.

1. Саясий маданияттын типтеринин критерийлери кайсылар?

2. Батыштын саясий маданиятындагы консенсус дөөлөтүнүн басымдуулугун сиз эмне менен түшүндүрө аласыз?

3. Г. Алмонд менен С. Вербанын изилдөөлөрү боюнча жалпы улуттук саясий окуяларды америкалыктардын 27%ти, англичандардын — 23, батыш немистеринин — 35, италиялыктардын — 11, мексикалыктардын — 15%ти көз салып турушат. Ушул көрсөткүч боюнча саясий маданияттын деңгээли жөнүндө баа берүү мүмкүнбү? Саясий процесстерге бардык жараандардын жапырт көңүл бурушун күтүү мүмкүнбү?

4. Сиздин көз карашыңызча, лейбористтер менен консерваторлордун бийликте алмак-салмак болуп туруу шарттарында 350 жыл бою Англиянын ырааттуу жана туруктуу өнүгүп келишин эмне менен түшүндүрүүгө болот? Партиялардын бийликте революциясыз жана бүлгүнсүз эле алмашуулары эмненин натыйжасында өтүп жатат?

34. РОССИЯДАГЫ САЯСИЙ МАДАНИЯТТЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Саясий маданияттын өткөөл тибинин кээ бир өзгөчөлүктөрү

Постсоветтик Россиянын саясий маданияты дегенде саясий ишмердүүлүктүн ар кыл дөөлөттөрүнүн, жол-жоболорунун жана стандарттарынын синтези түшүнүлөт. Советтик типтеги букарачыл маданияттын коммунисттик дөөлөттөрүнүн жана идеалдарынын жараксыздыгын салтанаттуу түрдө жарыялоо активдүү жараандык маданияттын тезинен калыптанышына алып келет деп божомолдоо натуура. Жараандык маданияттын өзүнүн калыптануу темпи жана динамикасы бар. Алар социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн таасиринде болсо да, алар менен дал келишпейт. Мына ошон үчүн маданий өзгөрүүлөрдүн табигый жүрүшүн каалаган жагын көздөй сүйрөй тарткан болмок беле.

Рынок мамилелеринин, өз алдынча чарбалык субъектин, менчиктин социалдык таламдарынын ар кыл формаларынын калыптанышы саясий багыттардын типтеринин өзгөрүшүн

шарттайт. Бирок объективдүү өнүгүп жаткан социалдык дифференциация процесстери саясий субмаданияттардын ар кыл формаларынын калыптанышын гана болжолдойт да, ага катуу талап менен буйруй албайт. Саясий активдүүлүктүн маңызы жана мааниси конкреттүү топтун жана индивиддин социалдык-экономикалык абалы менен аныктала турган конфессионалдык жана этностук жактыруусунун жана түшүнүмдөрүнүн негизинде калыптанышы ыктымал. Бирок, практика көрсөткөндөй, саясий жүрүм-турумдун маданий кодунун өзгөрүшү абдан жай өтөт. Ошондуктан башкаруучу элитанын саясий чечимдери көп учурда саясий шериктешүү маданиятына эсептелип, реалдуу үстөмдүк кылуучу букарачыл саясий маданият менен айкалыштырылбай калат. Бул саясий институттардын жаңы структурасынын мурдагы букарачыл маданияттын стандарттарына ылайык келбей калышы саясий кризистер менен жаңжалдарга негиз болот.

- ❓ 1. Россиянын саясий маданиятынын өзгөчөлүктөрү кайсылар?
2. Россиялык коомдун саясий маданиятынын абалын кантип баалоого болот?
3. Сиздин көз карашыңызча, россиялык лидерлер менен жөнөкөй жараандардын саясий маданияттагы айырмачылыгы канчалык? Бул айырмачылык конкреттүү түрдө эмнеден байкаларын көрсөткүлө.

Россиялык саясий маданияттын өнүгүшүнүн тенденциялары

Рынок мамилелеринин жана саясий демократиянын өнүгүшү менен саясий маданияттын калыптануу булактары менен жолдору да өзгөрүлөт, бул процессти стихиялуу, начар башкарыла турган кылып коёт. Мындай шарттарда саясий маданият туюндуруу формасы жана субъект-аркалоочусу боюнча бир топ дифференцияланат. Жалпы маданияты, материалдык камсызданышы, социалдык тажрыйбасы ар кыл деңгээлдеги социалдык топтордо саясий багыттарды туюндуруу формалары (күчкө салуулар же тынчтык жолдору) жана алардын мазмуну олуттуу айырмаланышат.

Эркиндиктин улам кеңейип бараткан шарттарында эки тенденция өз ара каршылыктуу аракеттенишет: бир жагынан, инсандын чыгармачыл башаттары, анын тааным мейкининин

кеңдиги, өзгөртүп түзүүлөргө шыктуулугу социалдык жана саясий активдүүлүктүн негизги фактору болуп эсептелет; экинчи жагынан, өлкөнүн калкынын реалдуу коомдук аң-сезиминде теңчилик, коллективизм, адилеттүүлүк дөөлөттөрүнүн басымдуулук кылышы индивиддин саясий түшүнүгүнүн анын материалдык абалына көз каранды экенин көрсөттү. Калктын көпчүлүгүн дароо канааттандырылуучу таламдарга багыттоо, аны популисттик лидерлердин, демагогдордун, саясаттан чыккан шарлатандардын барымтасы кылып коюшат.

Россиялык коомдо фундаменталдуу жана жалпы кабыл алынган саясий дөөлөттөрдүн, ошондой эле, саясий социалдашуунун бир бүтүн системасынын жоктугу демократиялык кайра түзүүлөрдүн жолунда белгилүү кыйынчылыктарды туудурууда. Биринчиден, саясий маданияттын калыптануу процессинин конкреттүү индивиддин материалдык жыргалчылыгынан көз карандылыгы саясий процесстерди алдын ала айтууга болбой турган кылат жана бийлик менен коомдун диалогу үчүн өбөлгө түзбөйт. Экинчиден, саясий жүрүм-турумдун бирин-бири жокко чыгаруучу үлгүлөрүн көбүрөөк сунушташкан социалдашуунун ар түрдүү агенттери тарабынан калыптанган саясий багыттардын стихиялуулугу жана башкарылбастыгы коомдо базалык дөөлөттөр боюнча макулдашууга жетишүүнү кыйындатып жатышат. Жалпы кабыл алынган дөөлөттөр болбосо, бийлик өзүнүн легитимдүүлүгүнө калктын ишенимин жаратууга жана колдоого жарамдуу болбой калат. Ошентип саясий режим ар түрдүү социалдык топтордун умтулууларын жалпы маанидеги максаттардын айланасына бириктирип, калкты ал максатты жүзөгө ашыруу үчүн мобилизациялоого жөндөмсүз болуп калууда. Коомдогу саясий туруктуулук индивиддин улам өсүп бараткан керектөөсүн канааттандыруучу эффективдүү социалдык-экономикалык саясаттын натыйжасында гана эмес, ошондой эле, алардын саясий маданиятын максатка ылайык калыптандыруу аркылуу да түзүлөт. Саясий маданият саясий ишмердүүлүккө багыт жана мүнөз бергендиктен, көп учурда анын деңгээли коомдун прогреске жана жаратуучулук ишке карата жөндөмдүүлүгүн аныктайт.

1. Россияда саясий маданиятты жогорулатуунун кандай каражаттары бар?

2. Сиздин көз карашыңызча, Россиянын саясий маданиятында орус идеясы кандай орунду ээлейт?

3. Эмне үчүн Россиянын тарыхы граждандык согуштарга, революцияларга, көтөрүлүштөргө, козголоңдорго д.у.с. мол келет, сиздин оюңуз кандай?

XV бап. САЯСИЙ ИДЕОЛОГИЯЛАР

Саясий процесске катышуучулардын ар түрдүү максаттары жана таламдары менен шартталышкан саясий өз ара аракеттер бир караганда алдын алууга мүмкүн эместей көрүнгөнү менен, баары бир алардын аракеттеринде бир катар табышталгандык, белгилүү логикага баш ийгендик байкалат. Ар түркүн, а түгүл карама-каршылыктуу таламдары бар социалдык топтор турганда, коомдун бүтүндүгүн жана саясий тартипти, консенсуска жетишүү жөндөмдүүлүгүн жана коомдук прогрессти эмне камсыз кылат? Ушундай фактор болуп саясий идеологиялар эсептелет.

35. ИДЕОЛОГИЯНЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА АНЫН ВАЗИЙПАЛАРЫ

«Идеология» түшүнүгүнүн мазмуну

Адамдын ишмердүүлүгү, өзгөчө саясий ишмердүүлүгү ар качан максат коюучулугунда жана ойлонуштурулгандыгында. Адамдын ишмердигинде, мейли шайлоолордогу добуш берүүлөрдө болсун, саясий акцияларга катышууда болсун, же өкүлчүлүктө, андан да администрациялык органдардагы иште болсун конкреттүү багыттангандык бар. Саясий ишмердүүлүктүн багыттуулугу жана ыкмалары акылга сыярлык түзүлүшү бар коом жана адамдардын мүнөз-жоруктарынын маңызы менен маанисин аныкташкан приоритеттүү дөөлөттөр жөнүндөгү түшүнүмдөр аркылуу аныкталат.

Конкреттүү топтор менен индивиддер үчүн актуалдуу болгон жана алардын таламдарын билдирүүчү дөөлөттөр менен фактылар туурасындагы ырастоолор идеология деп аталат.

Социалдык топтун (таптын, улуттун д.у.с.) же айрым инсандын ырастоолору менен ылым тартууларынын системасы деген чындыкты түшүнүүнүн жана чечмелөөнүн ыкмасы, алардын социалдык жыргалчылыкка, статуска жана ролго талаптанууларын билдирүүнүн идеалдуу формасы болуп саналат. Инди-

виддер, топтор жана партиялардын саясий ишмердигине мазмун жана маани берүү менен бирге саясий идеологиялар саясий жүрүм-турумдун жүйөөсүнүн рационалдык-дөөлөттүк формасы болуп эсептелишет жана саясаттын дүйнөтаанымдык негизин түзүшөт.

«Идеология» термини илимий колдонууга XVIII кылымдын аягында француз изилдөөчүсү А. Дестют де Траси (1754–1836) тарабынан киргизилген жана «идеялар жөнүндөгү илим» дегенди билдирген. Ал конкреттүү тарыхый шарттардагы белгилүү саясий топтордун ылым тарткан жактарынын оюн билдирген. Бирок кийинчерээк терминдин мааниси бир топ өзгөрүлүп кетти.

Агартуучулук доору идеологиялардын пайда болушун салтанаттуу жарыялап, буржуазиялык революцияларды идеологиялык жактан даярдоо менен, алардын эбегейсиз зор мобилизациялоочулук жана кайрадан өзгөртүп түзүүчүлүк мүмкүнчүлүгүн даңазалады. Бирок, XX кылымдын ортосунда америкалык окумуштуу-социолог жана политолог Д. Белл (1919-ж. туулган) «идеологиянын күнү бүткөнү» жөнүндө, анын жашап турушунун өзү сандырактык экени жөнүндө билдирди. «Идеологиянын күнү бүткөнү» жөнүндөгү тезис 60-жылдарда кеңири кулач жайган студенттик кыймылга жооп катары чыгарылып жиберилген эле.

Бир караганда, коомдук мамилелердин деидеологизациясы прагматизмдин күчөп баратышынан, идеологиялык көз карашсыз эле жашап жаткан социалдык таламдардын көп түрдүүлүгүнөн улам келип чыккандай өңдөнөт. Качандыр бир убакта бийликке талапкерленишкен же бийликтик артыкчылыктарын коргоо үчүн тике турушкан социалдык топтор менен таптардын таламдарын билдирүү жана жактоо үчүн идеологияларды түзүшкөн. Башкаруучу таптар идеологияны массалык аң-сезимди манипуляциялоо үчүн пайдаланышкан. Бүгүнкү күндө калайык калктын кабардардык деңгээли урунттуу өстү жана идеологияга болгон зарылчылык деле болбой калгандай. Асыресе, Россиядагы коомду модерндештирүүнүн кыйынчылыктары менен, анын ичинде реформалоо идеологиясынын жоктугу менен да кагылышып жаткан башкаруучу элита мына ушуну жактап туруп алууда.

1. Дин менен идеологиянын шайкештиги кандайча?
2. Эмне үчүн идеология адамзат коомунун өнүгүшүнүн белгилүү этабында жаралат?
3. Коомдун өнүгүүсүн идеологиясыз элестетүүгө мүмкүнбү?

4. Америкалык социолог Д. Белл «Идеологиянын бүтүшү» аттуу китебинде идеология доорунун аяктаганын жактап келет. Бирок, атагы андан кем эмес америкалык социолог жана экономист Р. Росту (1916-ж. туулган) дүйнөгө көз караш коомдун өнүгүшүнүн кыймылдаткыч күчү болуп саналат деп ырастайт. Башкача айтканда, ал дүйнөнү идеялар башкарат деп эсептейт. Бул эки ырастоону салыштыргыла. Аларга «макул» же «каршы» аргументтерди келтиргиле.

Идеологиянын касиеттери жана анын вазийпалары

Саясий идеологиялар дайыма эле болгон эмес, алар Агар-туучулук доорунда жаралган. Анткени ал доордо прогресс жана акылга сыярлык коомдук түзүлүш жөнүндө идея пайда болгон. Адамдардын максаттуу ишмердигинин мүмкүнчүлүгүн негиздөө идеялар жөнүндөгү илимди талап кылды. Анда көксөгөн коом жөнүндөгү түшүнүмдөр берилген.

Коом турмушунда идеологиялардын ролу алардын вазийпалары менен шартталган. Саясий идеологияларды саясий дүйнө-тааным катары чыккан, ишеним күчүнө ээ болушкан дөөлөттөрдү камтыгандыгына негизденип, төмөндөгү вазийпаларга бөлсө болот:

1) **багыттоочу** вазийпасы коом, социалдык прогресс, инсан жана бийлик жөнүндөгү негизги түшүнүмдөрдү камтуу менен ал адамдын ишмердигине маңыздуулуктар менен багыт көздөөлөрдүн системасы табыштала тургандыгын көрсөтөт;

2) **мобилизациялоочу** вазийпасы боюнча алда канча өркүндөтүлгөн коомдун идеалдары сунушталат, саясий идеологиялар саясий ишмердүүлүктүн түздөн-түз мотивдери катары эсептелинет да коом, социалдык топтор аларды ишке ашырууга мобилизацияланышат;

3) **интеграция** вазийпасы боюнча саясий идеологиялар саясий аракетке дүйнөнүн фундаменталдуу картинасынын чегинде маңыздуулук берүү менен, ага индивидуалдык же топтук кызыкчылыкка караганда жогору маани ыйгарат. Саясий идеологиялар жекече таламдарга каршы турушат, ошону менен интеграциялоочу фактор катары чыгышат;

4) **амортизациялоочу** вазийпасы боюнча саясий идеологиялар коомдун, топтордун, индивиддин керектөөлөрү менен аларды канааттандыруунун реалдуу мүмкүнчүлүктөрү ортосунда дал келбестик пайда болгон учурда социалдык чыңалууну бошондотот. Сунушталган идеалдар шыктандыргыч мааниге ээ

болгондуктан жолу болбой калган индивидди, топту ал идеалдарды ишке ашыруу боюнча кайрадан активдүү аракеттерге умтулууга мажбурлайт.

5) саясий идеологиялар кайсы бир социалдык топтун таламдарынын базасында пайда болушу мүмкүн жана бул таламды башка топтордун таламдарына карама-каршы койгондо ал белгилүү социалдык топтун **таламдарын билдирүү жана жактоо** вазийпасын аткарат.

Саясий идеологиялар жогоруда айтылган вазийпаларын саясий аң-сезимдин башка формаларынан (мисалы, саясий психологиядан) аны айырмалап турган эки касиетинин натыйжасында аткарышат: 1) **тоталдык маанилүүлүккө же глобалдуулукка жетүүгө талаптануусу** жана 2) **нормативдүүлүгү**. Ар кандай саясий идеология башка идеологияларды басып жок кылууга, дүйнөнү өзгөртүүгө өзүн арнагандыгын билдирүүгө жана көтөрүп чыккан идеяны ишке ашыруу үчүн бардык мүмкүнчүлүктү пайдаланууга умтулат. Ошондуктан идеологиянын тараккерлери өzlөрү таратып жаткан дөөлөттөр менен нормаларды колдоосу зарыл.

Идеологияны пропаганда менен чаташтырбоо керек. Эгерде идеология саясий түшүнүмдөрдүн жашоо формасы болуп эсептелсе, саясий пропаганда аларды таратуунун негизги каражаты болуп саналат.

1. Идеологиялардын пайда болушун шарттаган факторлор кайсылар?

2. Идеологиялардын кайсы касиеттери коомдун өнүгүүсүнө олуттуу таасир көрсөтүүгө жөндөмдүү?

3. Белгилүү испан философу Х.Ортега-и-Гасет мындай деп айткан: «дүйнөдөгү бийликтин эч бири коомдук пикирден башкага эч качан таянышкан эмес... Адамдардын көпчүлүгүндө пикирлери жок, машинеге майлоочу май куйгандай, аларга да пикирди берүү керек». Сиз ушул ырастоо менен макулсузбу? Мында идеологиянын жана пропаганданын ролу кандай?

4. Россия Федерациясынын Конституциясынын 13-статьясынын 1-пунктунда: «Россия Федерациясында идеологиялык көп түрдүүлүк таанылат» жана 2-пунктундагы: «Эч бир идеология мамлекеттик же милдеттүүлүк катары орнотулушу эч мүмкүн эмес» деген жоболору эмнелерди билдирет?

5. Идеология менен пропаганда кандай шайкештикте турушат? Сиз кандайча ойлойсуз, эмне үчүн массалык маалымдоо каражаттарын мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийликтери менен катар «төртүнчү бийлик» деп аташат?

Суроого жооп берүү үчүн мындай сандардын үстүнөн ой жүгүртүп көргүлө: бүгүнкү күндө 130 өлкөдө телевидение бар, аларды 2,5 миллиард адам көрүшөт, маалымат 1,3 миллиард радиокабылдагычтарга берилет. Маалымат базары абдан монополдошуп кеткен: 81 трансулуттук корпорация планетадагы жаңылыктарды өндүрүүнүн (табуу, жыйноо, иштеп чыгуу д.у.с.) жана таратуунун 75% тин көзөмөлдөп турушат.

6. Сиздин көз карашыңызча, идеология менен акылга сыярылык ойдун шайкештиги кандайча? Анткени көп учурда идеологиянын коомдук турмуштагы ролун тануу аракети адамдардын бүйрөрөөк болуп калышкандыгынын жана өздөрүнүн кылган иштеринде акылга сыярылык ойго таянышкандыгынын негизинде ишке ашырылууда.

36. ИДЕОЛОГИЯЛАРДЫН ТИПТЕРИ

Идеологияларды классификациялоонун негиздемелери

Саясий идеологиялар эки негиздеме боюнча айырмаланышат: 1) социалдык-саясий парадигма боюнча, б.а. көксөгөн коомдун моделин сунуштоо боюнча; 2) прогресске жана аны ишке ашыруунун технологиясына карата мамилеси боюнча. Эгерде биринчи негиздеме боюнча саясий идеологияларды «оңчулдарга», «орточулдарга» («центристтерге») жана «солчулдарга» (социалисттик багытты көздөгөндөр) бөлсө болот. Ал эми социалдык өзгөрүүлөргө карата мамилелер боюнча такай терең революциячыл өзгөрүүлөрдү жакташкан радикалдарды жана бекемделип орноп калган саясий тартипти сактап калууга умтулушкан консерваторлорду атаса болот. Булардын ортосунда ырааттуу реформаларды жактаган орточо саясий багыттагылар турат.

Агартуучулук доорунда пайда болгон саясий идеологиялар прогресс идеясын ар түрдүүчө далилдеп, коомдун ар түркүн моделдерин жана аларды ишке ашыруу жолдорун сунуш кылышты.

«**Оңчул**» идеологиялар прогресс идеясын эркин конкуренция, рынок, жеке менчик жана ишкерчилик идеалдарына негизделген коом менен байланыштырышат. Бирок, «оңчулдардын» саясий-социалдык көз караштары бирдей эмес. Алар саясий идеологиялардын бүтүндөй спектрин — өтө ашынган оңчулдардан (фашизмдин бардык ар түрдүү көрүнүштөрү, расизм) либералдык-демократиячылдарга чейин өзүнө камтышат.

«Солчул» саясий спектрдеги идеологиялар социалдык прогресс идеясын теңчиликке, социалдык адилеттүүлүккө жетүү, инсандын ар тараптан өсүшү үчүн коомду такай кайра өзгөртүүлөрдөн көрүшөт. Бирок теңчилик менен адилеттик дөөлөттөрүнүн жүзөгө ашышын «солчулдардын» өздөрү ар түрдүүчө элестетишет. Коммунисттер коомду кайрадан өзгөртүүнүн радикалдык жолдорун жактап, пландуу экономиканын, коомдук менчикке артыкчылык берүүнүн, эмгегине жараша акы төлөө принцибин ишке ашыруунун натыйжасында теңчилик менен адилеттикке жетишүү болоорун болжолдошот. Социалисттер менен социал-демократтар социалдык өзгөрүүлөрдө революцияга караганда реформаларды артык көрүшөт. Теңчилик менен адилеттикти алар натыйжалардын теңчилиги катары эмес, «старттардын» теңчилиги катары, б.а. өз бет алдынча турмушка киришкен индивиддер үчүн болжолдуу түрдө бирдей социалдык мүмкүнчүлүк түзүү катары түшүнүшөт. Социалисттер коммунисттерден айырмаланышып, натыйжалуу экономиканы жана жетилген жараандык коомду түзүүдө жеке менчикке артыкчылык беришет.

Идеологиялардын типологияларынын критерийлери кайсылар?

Либерализм

Тарыхта биринчи саясий идеология — либерализм идеологиясы (XVIII) болгон, анын негиздөөчүлөрү Дж.Локк (1632–1704), Т. Гоббс (1588–1679), А.Смит (1723–1790) болушкан. Либерализм жаңыдан жаралып келаткан буржуа өндүү индивиддин өз алдынча обочолонуу жана калыптануу процессин идеологиялык жактан негиздеп чыккан. Экономикалык жактан активдүү, бирок саясий жагынан укуксуз буржуазия өзүнүн бийликке умтулуусун либералдык саясий доктрина түрүндө билдирди. Бүгүнкү күндө либерализм бири-биринен айырмаланган, бирок либералдык дөөлөттөрдүн бүткүл базасын камтыган концепциялардын жыйындысы болуп саналат.

Инсандын табигый укуктары менен эркиндиктеринин (жашоого, эркиндикке жана жеке менчикке) ыйыктыгы жана ажыратылбастыгы, алардын коом менен мамлекеттин кызыкчылыктарынан приоритеттүүлүгү жөнүндөгү жобо либералдык идеологиянын баштапкы тезиси болуп саналат. Жетилген

жараандык коом, жараандардын укуктук теңчилиги, саясий плюрализм жана укуктук мамлекет индивиддин турмушта өзүн-өзү көрсөтүшүнө шарт болуп эсептелинет. XX кылымдын 1929–1933-жылдарындагы терең кризис социалдык теңсиздиктин улам өсүп бараткан процесстерди либерализм токтото албай жатканын көрсөттү. Бул болсо, либералдык саясий доктринаны белгилүү түрдө модерндештирүүнү талап кылды. Классикалык либерализмдин базасында пайда болгон неолиберализм анын бир катар идеяларын өзгөрттү. Асыресе, анда мамлекеттин социалдык ваизипасы, ошондой эле, экономикалык жана социалдык чөйрөлөргө мамлекеттин кийлигишүүсүнүн чектери олуттуу кеңитилди. Мындан тышкары башкаруучулардын жана башкарылуучулардын саясий ролдорун катуу тартипте бөлүштүрүү жөнүндөгү жобо саясий бардык күчтөрдүн консенсусу жөнүндөгү тезис менен алмашылды. Либерализм батыш демократияларынын идеологиялык негизи болуп калды.

Консерватизм

Консервативдик саясий доктринанын уңгу дөөлөттөрү болуп тартип, туруктуулук жана традициялуулук саналат. Бул дөөлөттөр социалдык-саясий парадигмадан келип чыгат. Ага ылайык, либерализмде таанылгандай, коом менен мамлекет жараандардын келишими жана бирикмеси болбостон, табигый эволюциянын натыйжасы болуп саналышат. Коом андагы табигый турмуштук күчтөрдүн бар болушунун натыйжасында өнүгүп отурат, ал күчтөрдүн жашап турушун рационалдуу түшүндүрүүгө мүмкүн эмес. Эгерде прогресстин логикасы жогортон берилсе, анда тарыхый өнүгүүнүн табигый жүрүшүнө кийлигишүү таптакыр туура эмес. Консерваторлор жеке менчик, рынок, эркин ишкерчилик принциптерин таанымал жана аларды турмуштун табигый өнүгүшүнүн натыйжасы деп эсептешет. Консерватизмдин саясий идеалы — бийликти элита жүргүзгөн күчтүү мамлекет жана таасын саясий стратификация, эркиндик болсо бийликке баш ийүү жана ага лоялдуулук көрсөтүү катары түшүндүрүлөт. Консерватизм жаңы таптын идеологиясы эмес, тескерисинче, ал тарых сахнасынан кетип жаткан эски таптардын, мисалы аристократиянын жаңы шарттарга карата реакциясы.

Бирок, белгилей кетүүчү нерсе, классикалык консерватизм неоконсерватизмдин рейганизм (АКШ), тетчеризм (Англия) сыяктуу уникалдуу формасына өзгөрүп өткөндүктөн, алар

алгачкы идеяларынан өтө эле алыстап кетишти. Биринчиден, консерватизмде айрым инсандын укуктарынын жана эркиндиктеринин жолу улук экенин таануу боюнча урунттуу эволюция болуп өттү, мамлекеттин экономикалык жана социалдык вазийпаларында олуттуу чектөөлөр болду, бул болсо, мамлекеттик менчикти жекече ээликтештирүүдөн жана социалдык программанын кыскартылышынан байкалды. Экинчиден, доктриналык жаңычылдыкты кийирүү менен неоконсерватизм батыш коомунун орто табынын кеңири катмарынын идеологиясына айланды. XX кылымдын 70-жылдарындагы экономикалык кризистин актуалдуу проблемаларын аныктап жана чече алганы неоконсерватизмдин тарыхка сиңирген эмгеги болуп калды. Технологиялык революцияга ылайык экономикада кайра курууларды жүргүзүү, ошондой эле, салт болуп келаткандардын ордуна турмуш деңгээлинин өсүшүнө багыттандырылган стимулдардын жаңы системасын түзүү талап кылынган. Кызматкер үчүн маанилүү жаңы мотивациялар жашоо деңгээлинин өсүшү менен, инсандын өзүн-өзү жүзөгө ашыруусунун жаңы формаларын түзүү менен байланыштуу болгон.

Коммунизм

XIX кылымдын орто ченинде Батыш Европада марксизм жаралды. Ал өнөр жай төңкөрүшүнөн улам пайда болгон пролетариаттын идеологиясы болуп калды. Марксизм «жаркыраган коммунисттик келечекти» куруунун революциячыл методдоруна басым жасаган ашкере радикалисттик идеология. Социалдык турмуш чындыгын өзгөртүп түзүүнүн мындай революциячыл, зомбулук методдору марксизмдин мазмунунан келип чыккан. Марксизмдин доктриналык негиздери курчап турган дүйнө чындыгын тоталдуу (абсолюттук) таануу жана коомдук өнүгүүнүн мыйзамдарын тастыктоо мүмкүндүгүнөн келип чыккан. Мыйзамдарды билип алуу коомду катасыз өзгөртүп түзүүгө мүмкүндүк берет. Тарыхый прогресстин схемасы өтө эле бир жактуу болуп, коомдук өзгөрүүлөр материалдык өндүрүштүн (маданий, психологиялык, тарыхый, дагы башка факторлордун эмес) деңгээли менен шартталат деп эсептелген. Ошондуктан бүткүл тарыхый прогресс коомдук-экономикалык формациялардын ырааттуу алмашуусу катары элестетилген. Бирок, эгерде антагонисттик формациялар (кул ээлөөчүлүк, феодалдык, капиталисттик) өзүнөн мурдагы коомдун ичинде, жеке менчиктин базасында жаралышса, ал эми коммунизм (жана анын

биринчи фазасы — социализм) принципиалдуу түрдө бөлөк экономикалык негизде — коомдук менчикте түзүлөт. Пролетариат менен буржуазиянын социалдык таламдарынын келишпестиги, демек, катуу тап күрөшүнүн болушу буржуанын колунда жеке менчиктин сакталып турушу менен шартталган. Капитализмден социализмге революциялык жол менен өтүү жеке менчикти экспроприациялоо жана пролетариат диктатурасын орнотуу менен башталууга тийиш.

Жаңы коом материалдык баюуну жана пайда көздөөнү жек көрүүчү, «жалпы жыргалчылыкка иштеп жатканына канааттануу сезими» тибиндеги моралдык стимулдарга багытталган жаңы адамдын болушу менен мүнөздөлгөн. Социалдык системанын ар түрдүү элементтерин бириктирген эң эле маанилүү механизми болуп коммунисттик партия саналат. Багыттоочу жана жетектөөчү күч катары анын вазийпаларын толук бойдон ишке ашыруу үчүн, аны бийлик курумуна айландыруу, мамлекет менен чырмалышып бирге өсүү болжонгон.

Фашизм

Фашизм конкреттүү таптардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктарын көздөгөн либерализм, консерватизм жана коммунизмден айырмаланып, расалык артыкчылык, улуттук таандыктуулук идеясына таянат. Бул болсо, улуттук кайра жаралуу жана дүйнөдө ким экенин өзү ырастоо максаттарынын тегерегинде калкты интеграциялоону камсыз кылат.

Фашизмдин италиялык фашизм жана немецтик улутчул-социализм сыяктуу түрлөрү, технологиялык модерндештирүүнү ишке ашырып жаткан коомдордун терең экономикалык кризистеринен улам келип чыккан. Ишмердүүлүктүн жаңы түрлөрүнүн жана эмгектин жаңы формаларынын пайда болушу менен миллиондогон адамдардын социалдык көнүмүш байланыштары жана расмий турмуш ыңгайы бузулду. Социалдык мамилелердин татаалданышы ХХ кылымдын 20-жылдарынын аягындагы экономикалык терең кризис менен коштолду. Мына ушундай шартта классикалык либералдык дөөлөттөр адамды ишмердүүлүккө шыктандыруучу жана коомду бириктирүүчү фактор боло албай калды. Калктын жапырт жакырдыгынан жана мурдагы социалдык структуранын кыйрашынан улам маргиналдык жана люмпендешкен топтордун пайда болуусу күчөдү. Мунун баары эркин инсан жөнүндөгү либералдык идеалдын баркын кетирди. Улуттук кайра жаралуу жана

биримдик идеясы гана баш коштуруп бириктирүүчү жана шыктандыруучу дөөлөттөр болуп калышты. Бул болсо, 1914–1918-жылдардагы биринчи дүйнөлүк согушта жеңилип калган Германия үчүн улуттук аң-сезими басмырланып калган анын калкы үчүн өзгөчө актуалдуу эле.

Италиялык фашизмдин идеологдорду Ыйык Рим империясын калыбына келтирүүгө аракеттенишкен жана анчалык ынаыша беришпеген. Ошондой болсо да улутчул-социализм ар түрдүү социалдык топторду арийлер расасынын улуттук артыкчылык деген идеясы менен баш коштурууга жарамдуу болгон идеологияны түзгөн, аны социалдык теңчилик жана адилеттүүлүк урааны менен бириктирген. Өзүнүн бир сөзүндө А. Гитлер (1889–1945) жаңы коомдун идеалын мындайча тастыктаган: «Биз аёо моралын билбеген төрөлөрдүн катмарын, өзү мыкты расадан чыккандыктан үстөмдүк кылууга укуктуу экенин андап түшүнө турган катмарды, кеңири массанын үстүнөн өз үстөмдүгүн олку-солкусуз орното жана коргой алган катмарды тандайбыз». Улутчул-социализм идеологиясы «акылдын оордонтчу чектөөлөрүнөн, абийир жана ыймандуулук деп аталган булганч жана өзүн-өзү кемсинтүүчү кыялдан эркин болгон, ошондой эле, азчылык гана пайдалана ала турган эркиндикти жана көз карандысыздыкты талап кылуудан эркин болгон» инсандын жаңы тибин калыптандырды.

Улуттук немец мамлекетин өнүктүрүү үчүн «жашоо мейкиндигин Чыгышты көздөй кеңейтүү», «бүтүндөй расаларды жоюу» жана «азык-түлүк менен жабдууну камсыз кылуу» пландаштырылган.

Коммунизм менен фашизмдин учурунда жаңы коомду куруу принциптери окшош болгон. Атап айтканда алар төмөнкүлөр: коомду бир идеологияга (коммунизмде бул идея «жаркыраган келечек» үчүн болсо, фашизмде «арий расасынын артыкчылыгы» деген идея болгон) тоталдуу баш ийдирүү; саясий системанын башкы элементи болгон партиянын монополиялуу бийлик жүргүзүшү (коммунисттик жана улутчул-социалисттик); коомдун саясий стабилдүүлүгүн жана идеялык биримдигин камсыз кылууда саясий террорду пайдалануу жана күч колдонуучу органдарга таянуу.

Социал-демократизм

Либерализм менен катар эле көбүнчө центристтик саясий багытты туткан социал-демократизм идеологиясы да практи-

када жашоого жөндөмдүү жана социалдык жактан натыйжалуу болуп чыкты. Мындан жүз жыл мурда пайда болгон бул идеология өзүнүн таң каларлык прагматизмин көрсөттү. Дүйнөдө радикалдык өзгөрүүлөр болуп жаткан учурда көптөгөн саясий идеологиялар урап жатышса, социал-демократизм өз таасирин жер-жерлерде күчөтө баштады.

Социал-демократиялык идеология марксизмдин ичинде «солчул» идеология катары жаралса да, бүгүнкү күндө центристтик күчтөрдүн саясий доктринасы болуп саналат. Эч качан ортодоксалдык мүнөзгө ээ болбогон теориялык жоболорунун ийкемдүүлүгү ага социалдык чындыктын өзгөрүүлөрү менен бирдикте органикалык түрдө өзгөрүлүүгө мүмкүндүк берди.

Азыркы кездеги социал-демократия ар түрдүү багыттардагы саясий ой-пикирдин, мисалы, марксизм менен либерализмдин жетишкендиктерин өзүнө сиңирип, батыш коомунун жумушчу, интеллигенция, ишкерлер сымал кеңири катмарларынын таламдарын билдирүүчү идеологияга айланды. Ушундан улам социал-демократизм идеологиясына кызыгуу чоң. Анткени ал көнүмүш саясий идеологиялардан айырмаланып, глобалдуулук менен катуу нормативдүүлүккө талапкерленбейт.

Социал-демократизмдин теориялык негиздери Э.Бернштейн тарабынан «Социализмдин өбөлгөлөрү жана социал-демократиянын милдеттери» (1899) деген китебинде берилген. Ал бул эмгекте капитализмдин өзүнчө өнүгүүгө жөндөмдүүлүгү жөнүндөгү тезисти тастыктаган жана ушул негизде классикалык марксизмдин корутундуларын ревизиялаган. Э.Бернштейндин көптөгөн идеялары кийинчерээк, 1951-ж. Франкфурт-на-Майнедеги Уюштуруу Конгрессинде тастыкталган «демократиялык социализм» концепциясындагы азыркы социал-демократиянын саясий доктринасына кирген. «Демократиялык социализмдин» башкы дөөлөттөрү деп эркиндик, адилеттик, тилектештик таанылган. Бул дөөлөттөрдү экономикалык, саясий жана руханий демократиянын жардамы менен гана ишке ашыруу мүмкүн. Мына ошон үчүн декларацияда социализм катуу талап коюлган социалдык конструкция эмес, аталган дөөлөттөрдү ишке ашыруудагы, алардын реалдуу мазмунун байытуудагы турактуу кыймылдын процесси катары мүнөздөлөт. Декларацияда социализм экономикалык категорияга караганда, көбүнчө, адеп-ыйман категориясы катары каралат.

«Демократиялык социализм» концепциясы социалисттик максатты, коммунисттердикиндей, экономикалык детерминизм-

дин өңүтүнөн эмес, ар кандай жалпы теориянын тааным кудуретинин күчүнүн чектелүүлүгү жөнүндөгү өбөлгөгө негизденип карайт. Анткени ар кайсы теория такай коррекцияга, такталууга, реалдуу шартка жараша кайрадан каралып турууга муктаж. Ошондуктан социал-демократтар уюштуруу конгрессинде өз кыймылынын бирдиктүү идеологиялык негиз дегенинен баш тартышты. Ал болсо, коммунисттик кыймылдын беделинин жана дүйнө жүзүнө таасиринин төмөн түшүшүнө алып келген, ал кыймылга таандык болгон стратегияны, тактиканы, программалык максаттар менен принциптерди аныктоодо доктриналык тайкылыктан арылууга мүмкүндүк берди. Анын үстүнө, Социал-демократтар ага кирген партиялар үчүн чечимдердин милдеттүүлүгү деген согушка чейинки принцип иштебей калды. Ар бир партия өз алдынча аракеттенет жана өз ишмердиги үчүн өз мүчөлөрү менен шайлоочуларынын алдында жооп беришет. Бул болсо, Социал-демократтар уюштуруучулук жактан туруктуулукту камсыз кылды. «Демократиялык социализм» концепциясы практика жүзүндө Швецияда, Австрияда, Швейцарияда, Норвегияда д.у.с. жактарда ийгиликтүү ишке ашырылды.

Азыр дүйнөдө жогоруда каралып өткөн идеологиялардан башка, мисалы, экологизм, улутчулдук сыяктуу конкреттүү таптардын таламдары менен байланышпаган идеологиялардын да таасирлери бар.

1. Азыркы кездеги батыш өлкөлөрүндө идеологиялык кырдаал ушундай: анда либералдык же консервативдик накта идеологиялар жок, алар өз ара чырмалышып кетишкен. Сиздин көз карашыңызча, ар түрдүү идеологиялык системалардын өз ара сиңишип турушу эмнеден келип чыккан?

2. Коомдук турмуштун деидеологизацияланышы жөнүндөгү тезис канчалык жашоого жөндөмдүү болду экен?

3. Идеология бийликтин структурасын жана иштөө механизмин аныктайт. АКШнын ата-негиздөөчүлөрү бийлик органдарын түптөп жатышканда жараандардын өкмөткө түздөн-түз кысым көрсөтүүсүнөн обочо болгондой системаны түзүүгө аракеттенген. Ошондуктан, мисалы, президентти түздөн-түз жараандар эмес, шайлоочу өкүлдөрдүн коллегиясы шайлашат. Жогорку сотту президент жана сенат дайындайт жана шайлоочулар тарабынан көзөмөлдөнбөйт. Россиядагы саясий системанын институттарын калыптандыруунун идеологиясын аныктоого болобу?

4. Конкреттүү коомдун тарыхый өнүгүүсүнүн тигил же бул этаптарында идеологиялар алмашылат. Айталык, эгерде XIX

кылымдын аягы — XX кылымдын башында либерализм үстөмдүк кылган болсо, ал эми XX кылымдын 70-жылдарында неоконсерватизм үстөмөндөгөн. Идеологиялык ылым тартуулардын алмашуусу эмнеге байланыштуу?

37. ПОСТСОВЕТТИК РОССИЯДАГЫ САЯСИЙ ИДЕОЛОГИЯЛАР

Россиядагы идеологиялык кырдаал

Азыркы кездеги россиялык коом саясий ылым тартуулардын спектри саясий умтулуштардын көп түрдүүлүгү менен мүнөздөлөт. Коммунисттик идеологиянын дөөлөттөрүнө негизделген мурдагы идеологиялык биримдик — мамлекеттик идеология ар түрдүү, а түгүл карама-каршы идеалдарды тараткан партиялардын, кыймылдардын тобу менен алмашылды.

Официалдуу мамлекеттик идеология — коммунисттик идеология жана ага негизделген саясий режим кыйраган соң, калктын белгилүү бир бөлүгүнүн саясий маанайы кескин түрдө оңго — либерализм дөөлөттөрүнө бурулду. Бирок, реформанын алгачкы этабындагы кемчиликтер либерализм идеологиясына болгон кызыгууну төмөндөтүп жиберди. Анткени индивидуализмдин эркиндик дөөлөттөрүнүн декларациясы кеңири массанын турмуш деңгээлинин, жакырчылыгынын төмөндөшүнүн, мүлк жагынан теңсиздиктин күчөшүнүн шартында ишке ашырылды. Ошондуктан калк либералдык дөөлөттөрдү өздөштүрүүгө, турмуштун жаңы стандарттарына, дискомфортко көнүгө албады. «Криминалдык рынок» абалында калган соң, кайрадан социалдык коргоо, адилеттик жана теңчилик дөөлөттөрүн талап кылды. Идеологиялык маятник кайрадан солго чайпалды. Коммунисттик идеологиянын жана улуттук-атуулдук, а түгүл «орус идеясын» (орус улутунун өзгөчөлүгү жана мыктылыгы жөнүндө) пайдаланган улутчул кыймылдардын таасири урунттуу өсүүдө.

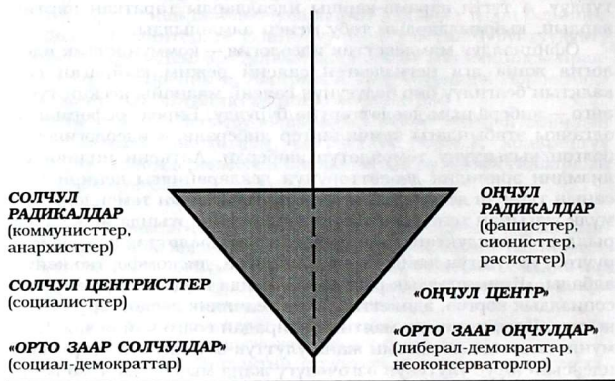
Өткөн коомдордун идеологиялык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү эмнеде?

Саясий идеологиялардын өнүгүүсүнүн кээ бир тенденциялары

Бүтүндөй алганда Россиядагы идеологиялык далалаттардын спектри өтө эле ар кыл жана жандуу. Ал спектр туруктуу эмес. Анткени коомдо тигил же бул идеологияны аркалоочулар

(маргиналдык топтору менен) бар экени жөнүндө шарттуу түрдө эле айтылат. Маргиналдар деген ар түрдүү себептерден улам өзүнүн мурдагы социалдык чөйрөсү менен байланыштарын жоготушкан, ал эми жаңы чөйрөгө али кошулуша элек адамдар. Мына ушундайларга, мисалы, шаарга келишкен, бирок иш табыша элек айыл тургундары; запаска чыккан, бирок аскерий ишке жакын адистик боюнча жумушка орношууга мүмкүндүгү жок аскер адамдары киришет.

«РАДИКАЛИЗМДИН ӨСҮП-ӨӨРЧҮҮ» ӨЗӨГҮ (II)
(Россия коомунун саясий ылым тартууларынын азыркы спектри)

«СОЛЧУЛДАР»
(жамааттык негиздеги «теңчилик» идеалы — социализм, коммунизм)

«КОНВЕРГЕНЦИЯ БОРБОРУ»
(«солчулдар» менен «оңчулдардын» «боордоштук» идеалы)

«ОҢЧУЛДАР»
(индивидуализмдин негизиндеги «эркиндик» идеалы — либерализм)

Маргиналдык катмарлар алардын материалдык проблемаларын чечүүгө убада беришкен саясий күчтөрдү активдүү колдоого алышат.

Россия коомунун саясий ылым тартууларынын азыркы кездеги спектрин 190-беттеги схемадан шарттуу түрдө элестетип көрсө болот.

Бул схемадан көрүнүп тургандай, саясий сахнада классикалык саясий спектрдин бардык түрлөрү: «оңчул», «солчул», центристтик идеологиялар менен алардын аркалоочулары бар. Россиялык саясий спектрдин өзгөчөлүктөрүнүн бири — ал дагы бир мүнөздөмө менен — конкреттүү социалдык-экономикалык проблемаларды чечүүдө, б.а. кайрадан өзгөртүп түзүүлөрдүн революциячыл усулдарына карап багыт туткан ар түрдүү саясий күчтөрдүн радикализминин даражасы менен толукталгандыгында турат. Россиялык саясий спектрдин дагы бир өзгөчөлүгү — коомдо солчул күчтөрдүн, эң оболу коммунисттик партиянын туруктуу базасынын болушу. Булардын тарапкерлеринин саны өлкөдө экономикалык кырдаалдын начарланышынан улам өсүп кетиши мүмкүн.

? Өткөөл коомдо адамдардын саясий көз караштарын эмне аныктайт: алардын социалдык-экономикалык абалыбы же идеяга берилгендигиби?

Суроолор жана тапшырмалар

1. Коомдук турмушта саясий социалдашуу процессинин маани-маңызы кандайча?
2. Саясий социалдашуунун факторлорун жана агенттерин атагыла. Алар инсандын курагы, жынысы боюнча кандайча өзгөрүшөт?
3. Сиздин көз карашыңыз боюнча, окуучу жаштардын саясий социалдашуу факторлору кайсылар?
4. Азыркы кездеги россиялык коомдо саясий социалдашуу процессинин өзгөчөлүктөрү эмнеде?
5. Демократиялык жана тоталитардык мамлекетте индивиддин саясий социалдашуусу эмнеси менен айырмаланат?
6. Саясий маданият деген эмне? Анын элементтерин атагыла.
7. Коомдун өнүгүүсү үчүн саясий маданияттын мааниси кандай?
8. Конкреттүү коомдо саясий маданияттын деңгээли кандай факторлорго байланыштуу?
9. Инсандын, коомдун, таптын, топтун саясий маданиятынын жетиктигинин критерийлери кайсылар?

10. Сиз саясий маданияттын кандай типтерин билесиз?
11. «Идеология» термини эмнени билдирет?
12. Дин менен идеологиянын шайкештиги кандайча?
13. Идеологиялардын пайда болушун шартташкан факторлор кайсылар?
14. Кайсы касиеттеринин натыйжасында идеология коомдун өнүгүшүнө таасир этет?
15. Коомдун өнүгүшүн идеологиясыз элестетүү мүмкүнбү?
16. Идеологиянын коомдогу аткарган вазийпаларынын мазмунун ачып бергиле.
17. Азыркы кездеги Россияда кайсы саясий идеологиялар керектүү болуп калышты жана эмне үчүн?

Т Ы Я Н А К

Урматтуу окурман, сиз саясат дүйнөсү канчалык кызыктуу жана көп түрдүү экенине ынандыңыз көрүнөт. Кайсы бир кезде М.Дюверже коомдук турмуштун бул чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүн белгилеш үчүн байыркы Римдин карама-каршы тарапты карап турган эки өңдүү Янус кудайынын бейнесин пайдаланган. Мындай салыштыруу менен М.Дюверже саясаттын эки касиетинин карама-каршылыктуу шайкештигин баса көрсөткөн. Анткени саясат бир жагынан, коомдо туруктуулукту камсыз кылууга жөндөмдүү болсо, экинчи жагынан, социалдык топтордун, индивиддердин өнүгүп туруучу керектөөлөрүнө реакция катары такай өзгөрүлүп турат.

Ушундай аналогия символикалуу. Байыркы Рим мифологиясындагы Янус, айталык, иш башы менен бүткөрүүнүн колдоочусу экени белгилүү. Саясат ошондой эле ишмердүүлүктүн чөйрөсү болуп эсептелет, ал коомдогу кайра түзүүлөрдү кызытат, алардын зарылчылыгын негиздейт, адамдын жардамы менен аларды ишке ашырат.

Азыркы кезде Россия демократиялык кайрадан өзгөрүүлөрдүн жана жараандык коомду түзүүнүн узак жолунун башталышында турат. Бул процесске аң-сезимдүү жана активдүү катышууга саясий илим да көмөктөшөт.

ТЕРМИНДЕР СӨЗДҮГҮ

АБСОЛЮТИЗМ (Абсолютизм) — (Латындын absolutus — чексиз, болбой койбос деген сөзүнөн алынган) мамлекеттин формасы, мындай системада мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийликтери бир кишиге — монархка таандык болот. Тарыхый жактан алганда мамлекеттин бул формасы феодализм доору үчүн мүнөздүү. Абсолюттук монархиялар бүгүнкү күндө Персия булуңунун өлкөлөрүндө (Кувейт, Бахрейн, Сауд Аравиясы жана дагы башкалар) сакталып калган.

АВАНТЮРИЗМ (Авантюризм) — (Французча aventure — укмуштуу окуя, шойкомдуу окуяларды баштан өткөрүү деген мааниде) — бул бүт баарын тобокелге салуу менен кайып-каскагынан жетүүгө мүмкүн делген олжого тунууга эсептелген түбүнөн шектүү иш, б.а. эч кандай реалдуу мүмкүнчүлүктөргө таянбай, жалаң тобокелдикке салган, демек, тээ жеринен онунан чыкпай калуучу дээрлик үмүтсүз аракет. Мындай жосунсуз жоруктар авантюра деп мүнөздөлүп келүүдө.

АВТОРИТАРИЗМ (Авторитаризм) — бир адамдын же инсандар тобунун чексиз бийлиги менен мүнөздөлүүчү, өздөрүнүн иш-аракеттеринде инсанга, коомго карата өркүндөтүлгөн зомбулук системасына таянуучу саясий режим болуп саналат. Авторитардык режим тоталитардык жана демократиялык режимдердин ортосунда арабөк абалды ээлейт, анын өзүндө эки режимдин тең белгилери бар. Авторитаризм учурунда экономикалык, саясий жана маданий таламдардын көп түрдүүлүгү таанылат жана режим коомдун үстүнөн тоталдык көзөмөлдү ишке ашырбайт. Эгерде калк режимге баш ийбесе, анда ал күч колдонот. Ушул режимдердин үлгүсү болуп, аскерий жана жараандык диктатуралар, монархиялар, популисттик режимдер д.у.с. саналышат.

АДЕКВАТТУУ (Адекватный) — (латынча adequatus — теңдештирилген маанисинде), демек, бирдей, окшош, толук ылайык келе турган дегенди билдирет. Саясатта адекваттуу чечим каршылаш тараптын чечимине жараша кабыл алынат.

АЛЬТРУИЗМ (Альтруизм) — (французча altruisme — маани-маңызы боюнча эгоизмдин мазмунуна карама-каршысы) — башкалардын жыргалчылыгы жөнүндө колкоосуз, дилинен камкордук көргөн, башкалардын таламдары үчүн өз мүдөөлөрүн курмандыкка чалууга даяр турган бийик ыймандык сапаттардын жыйындысы.

АМОРАЛИЗМ (Аморализм) — моралдык нарк-нускаларды жана коом тарабынан кабыл алынган жалпы жүрүм-турум нормаларын кашкайта тануу, ар кандай ыймандык принциптердин баарына нигилисттик мамиле жасоо.

АНАРХИЗМ (Анархизм) — инсандын жашоо турмушун уюштуруу үчүн мамлекет менен бийликтин зарылдыгын тануучу солчул радикалдык саясий теория. Анархисттер мамлекетти сынга алышын, ар кандай мажбурлоо жаман, анткени ал инсандын эркиндигин чектөөгө алат деген өңүттөн жүргүзүшөт. Булардын пикири боюнча, жеке жана жамааттык керектөөлөрдү канааттандыруу коом мүчөлөрүнүн макулдугунун негизинде ыктыярдуу түрдө ишке ашырылууга тийиш. П.Ж.Прудон, М.А.Бакунин, П.А.Кропоткин ж.б. анархизмдин көрүнүктүү теоретиктери болушкан. Азыркы шарттарда анархизмдин таасири өтө чектелүү.

АНОМИЯ (Аномия — (французча anomie — мыйзамдын, уюмдашуучулуктун жоктугу деген мааниде). Социологиянын жана социалдык психологиянын индивидуалдык жана коомдук аң-сезимдин ыймандык-психологиялык абалын билдирүүчү түшүнүгү. Бул термин батыш коомунда бир кезде салтанаттуу түрдө жарыялаган максаттары (байлык, бийлик, ийгилик) менен алардын ишке ашырылышынын (көпчүлүк үчүн) мүмкүн эместигинин ортосундагы асман менен жердей дал келбестиктер мурдагы дөөлөттөр системаларынын бузулуп бүлүнүп баратышын мүнөздөйт. Мисалы, 90-жылдары дөөлөттөрдүн коммунисттик системалары өз кадырын кетирип бүткөн, ал эми жаңы демократиялык саясий дөөлөттөр массалык аң-сезим менен жүрүм-турумдарга али сине элек кырдаалда Россия коому да аномия (нормасыздык) абалында калганын билесиз.

БАГЫТ АГЫМЫ (Курс) — бул термин саясат таанууда негизинен эки мааниде: 1) саясатта: бет алган же көздөгөн саясат агымынын багыты; 2) экономикада: баалуу кагаздардын акцияларынын жана валюталардын сатуучусу же сатып алуучу баалары катары колдонулат.

БАГЫТ ТУТУУ (Ориентация) — саясатта кеңири пайдалануучу термин. Белгилүү бир таламдардын талаптары боюнча тутулган багыт. Албетте, аны аныктоо, туура тандоо, жаңылыштык, кетирбөө зор ролду ойнойт. Анткени мамлекеттин масштабында кичинекей каталык да эң чоң оорчулук алып келиши ыктымал. Мисалы, Кыргызстан экономикалык кызматташтыкта кайсы өлкөлөр менен, инвестициялык саясатта кайсы тарапка багыт тутуу зарыл, ушулардын баары татаал жана чечилиши кыйын маселелер.

БЮРОКРАТИЯ (Бюрократия) — профессионалдык башкаруучулардын катмары. Алардын ишмердиги так чектелген эрежелер менен процедуралардын жардамы аркылуу бөлүштүрүлгөн ролдоруна жана вазийпаларына негизделген.

ВАЗИЙПА (Функция) — бул термин илимдин көптөгөн тармактарында фундаменталдуу түшүнүк катары колдонулат, негизги мааниси: милдет, кызмат, жумуш, роль дегенди билдирет. Саясат таанууда вазийпалар негизинен белгилүү социалдык, саясий институттардын же процесстердин, жалпы эле, бүтүндөй коомдун алдында аткарышкан ролдордун өздөрү болуп саналышат (мисалы, мамлекеттин, үй-бүлөнүн коомдогу милдеттери).

ДЕМОКРАТИЯ (Демократия) — (гректин *demokratia* — эл бийлиги деген сөзүнөн алынган). Демократия: бийлик булагы — эл; эркин шайлоолор бийликчил институттарды калыптандыруу ыкмасы катарында; инсандын укуктары менен эркиндиктеринин гарантиясы д.у.с.ыяктуу бир катар белгилери менен мүнөздөлүүчү мамлекет формасы.

ЖАРААНДЫК КООМ (Гражданское общество) — индивиддин күндөлүк таламдарын ишке ашыруу чөйрөсү; мамлекеттин кийлигишүүсүз жана анын алкагынан тышкары өнүгүп жатышкан инсандар аралык алакалардын жыйындысы.

КОММУНИЗМ (Коммунизм) — Саясий идеологиянын бир көрүнүшү. Ал коллективизм, теңчилик, адилеттик жана индивиддин бардык керектөөсүн канааттандыруу принциптеринин негизинде коом түзүүнү көздөйт.

КОНСЕРВАТИЗМ (Консерватизм) — латындын *conserver* — коргоо деген сөзүнөн), үй-бүлөлүк, ыймандык парз, дин, менчик, салттарды сактоо д.у.с. принциптердин негизинде коомдун өнүгүшүн болжогон идеология.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ (Конституционализм) — мамлекет менен жараандык коомдун өз ара алакаларын бийликтерди чегин бөлүп ажыратуунун негизинде, аларды конституция менен чектөө аркылуу, инсандын укуктары менен эркиндиктерин гарантиялоо менен аныктай турган саясий-укуктук принцип.

КЫСЫМ КӨРСӨТҮҮ ТОПТОРУ (Группы давления) — бийликке таасир көрсөтүшүүчү, бирок аны ээлөөгө умтулушпаган уюмдашылган топтор.

ЛЕГИТИМДҮҮЛҮК (Легитимность) — иштеп жатышкан бийлик институттарынын мыйзамдуулугун жана алардын чечимдерди кабыл алууга укуктуулугунун коом тарабынан таанылышы.

ЛИБЕРАЛИЗМ (Либерализм) — мамлекеттин жана коомдун таламдары менен салыштырып караганда инсандын укуктары менен эркиндиктери артык экенин жактап чыгуучу саясий идеологиянын бир көрүнүшү.

ЛОББИ (Лобби) — социалдык жалпылыктардын, катмарлардын таламдарын коргоо үчүн аткаруучу жана мыйзам чыгаруучу органдардын алдында түзүлгөн кысым көрсөтүүчү топтордун бир көрүнүшү.

МАМЛЕКЕТ (Государство) — коомдо саясий бийликти уюштуруунун өзгөчө формасы, ал суверенитетке ээ жана атайын органдардын жардамы менен башкарууну ишке ашырат. Мамлекет саясий системанын эң маанилүү институту болуп саналат. Мамлекетти укукчул, б.а. өз аракеттеринде укук (конституция тарабынан) менен чектелген жана инсандык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга чакырылган деп, социалдык, б.а. ар бир жараан үчүн, анын ар тараптуу өсүшүнө шарттарды жана мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө умтулуучу деп айырмалашат. Бийлик институттарын калыптандыруу ыкмасы боюнча мамлекеттин монархия жана республика деген формаларын айырмалашат: бийликти аймакка бөлүштүрүүнүн мүнөзү боюнча унитардык, федерациялык жана конфедерациялык мамлекеттерге бөлүшөт.

МЕНТАЛДУУЛҮК (Ментальность) — саясий турмуштук чындык жөнүндө топтун туруктуу түшүнүмдөрүнүн жыйындысы — топтошуп ойлоонун өзгөчө ыкмасы экенин мүнөздөйт.

МОНАРХИЯ (Монархия) — жеке башкаруучунун (королдун, императордун, княздын, монархтын д.у.с.) колуна бардык бийлик топтоштурулган мамлекет формасы.

ОЛИГАРХИЯ (Олигархия) — бай адамдардын анчалык чоң эмес тобунун бийлиги.

ОХЛОКРАТИЯ (Охлократия) — топураган калайык бийлиги, өздөрүнүн таламдарын мамлекет институттарынаң тышкары ишке ашыруучу массанын түздөн-түз таасир этүүсү.

ПЛЮРАЛИЗМ (Плюрализм) — (латындын pluralis — көптүк, көп деген сөзүнөн алынган). Таламдардын көп түрдүүлүгүн жана алардын ортосунда аттаандаштык бар экенин таанууга негизделген коомдун уюштурулуш принциби.

ПОЛИАРХИЯ (Полиархия) — азыркы кездеги өнүккөн өлкөлөрдөгү бийлик формасы. Ал боюнча элитаны натыйжалуу көзөмөлдөө үчүн бийлик таасир көрсөтүүчү борборлордун (профсоюздардын, бизнестин, фермерлердин д.у.с.) ортосунда бөлүштүрүлөт. Азыркы кездеги америкалык политолог Р.Даль терминдин автору болуп саналат.

ПОПУЛИЗМ (Популизм) — калайык-калктын колдоосуна кайрылып жаткан лидердин, элитанын, институттардын саясий маданиятынын бир көрүнүшү. Популизмге демагогия, убада, жөнөкөй чечимдерди сунуштоо мүнөздүү.

РАСИЗМ (Расизм) — этностук топтун ашкере артыкчылыгын жана гегемондугун изден тайбай жактаган, ошондой эле, ага жетүү үчүн террорго, агрессияга, согушка да барган саясий идеологиянын бир көрүнүшү.

РЕСПУБЛИКА (Республика) — институттары жалпыга бирдей шайлоонун негизинде түзүлгөн мамлекеттин формасы.

САЯСАТ (Политика) — топтордун, партиялардын, индивиддердин, мамлекеттин жалпы маанилүү кызыкчылыктарды саясий бийликтин жардамы аркылуу ишке ашыруу менен байланыштуу ишмердүүлүк чөйрөсү.

САЯСИЙ БИЙЛИК (Власть политическая) — бир субъект мамлекеттин институттарын жана анын ресурстарын пайдалануу менен, ошол эле учурда, өзүнүн эркин топторго, массаларга, уюмдарга, индивиддерге таңуулоо жөндөмдүүлүгү. Саясий бийлик мамлекеттин мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот органдарынын ишмердүүлүгүндө жүргүзүлөт. Бир субъекттин жөндөмдүүлүгү чечкиндүү түрдө башкага таасир көрсөтүүсү ар түрдүү ресурстарда (б.а. каражаттарда): коркутууга, кызыктырууга, салтка, мыйзамга, адатка д.у.с. негизденүүсү мүмкүн. Саясий бийликти

социалдык бийликтин башка: үй-бүлөлүк, ыймандык, укуктук түрлөрүнөн ажырата билүү керек. Саясий бийликти ишке ашыруу мамлекеттик институттарга таянат жана да адамдардын чоң тобунун таламдарын канааттандырууну көздөйт.

САЯСИЙ БЛОК (Блок политический) — жалпы максатты көздөшүүчү мамлекеттердин, партиялардын, кыймылдардын саясий биригүүсүнүн формасы. Блок тең эмес саясий күчтөрдүн бирикмеси болуп саналат. Ал үч топтон: 1) блоктун стратегиясын аныктаган үстөмдөөчүлөрдөн; 2) башка күчтөрдүн үстүнөн артыкчылыкка жетишүү үчүн блокко киришкен союздаштан; 3) блоктун идеяларын пропагандалоо менен алектенген «реледен» турат.

САЯСИЙ ЖАҢЖАЛ (Конфликт политический) — субъекттердин ресурстарды, дөөлөттөрдү жана статустарды өз пайдасына кайрадан бөлүштүрүп алууга умтулууларын мүнөздөөчү, алардын ортосундагы саясий мамилелердин ал-абалы.

✓ **САЯСИЙ ИДЕОЛОГИЯ** (Идеология политическая) — социалдык топтордун таламдарын билдирүүчү, коомдун түзүлүшү жана өнүгүүсү жөнүндөгү түшүнүмдөр системасы. Булардын ишке ашырылышы саясий бийликке кайрылууну талап кылат.

САЯСИЙ ИНСТИТУТ (Институт политический) — социалдык топтордун, индивиддердин таламдарын ишке ашыруучу ролдор менен вазийпалардын, ошондой эле, курумдардын, структуралардын жыйындысы.

САЯСИЙ ЛИДЕР (Лидер политический) — Өзүнүн саясий бийлиги аркылуу коомго, топторго такай жана чечкиндүү таасир этүүгө жөндөмдүү инсан.

✓ **САЯСИЙ МАДАНИЯТ** (Культура политическая) субъектке саясий ролдорду натыйжалуу аткарууга мүмкүндүк берүүчү билимдердин, түшүнүмдөрдүн, жол-жоболордун, тажрыйбанын, саясий ишмердүүлүктүн стандарттарынын жыйындысы.

✓ **САЯСИЙ ПАРТИЯ** (Партия политическая) — бирдиктүү идеологияга биригишкен жана саясий бийликти тартып алууга умтулушкан жараандар коомунун мүчөлөрүнүн таламдарынын өкүлчүлүк формасы.

✓ **САЯСИЙ РЕЖИМ** (Режим политический) — саясий бийликти жүргүзүү каражаттарынын жана усулдарынын жыйындысы. Бийлик менен индивиддин байланыш мүнөзүн чагылдырып турат.

САЯСИЙ СИСТЕМА (Система политическая) — саясий бийликтин жардамы менен ишке ашырылып жаткан саясий институттардын, нормалардын жана алардын ортосундагы өз ара мамилелердин жыйындысы.

ТОТАЛИТАРИЗМ (Тоталитаризм) — адамдын ишмердигинин бардык чөйрөсүн мамлекет тарабынан жалпы көзөмөлдөөнү жана эрежеленген тартипти көздөгөн саясий режимдин тиби.

УЛУТЧУЛДУК (Национализм) — конкреттүү этностун суверенитетинин талаптары, анын өз тагдырын өзү чечүү укуктары бийликке карата коюлган саясий талаптардын формасына жеткирилген саясий идеологиянын бир көрүнүшү.

ШАЙЛАНМА ӨКҮЛДӨР (Выборщики) — бир катар өнүккөн өлкөлөрдө мамлекеттик жогорку органга тикелей эмес, кыйыр шайлоо системасынын негизинде өткөрүлүүчү шайлоолордун учурунда президенттикке же парламентке талапкерлер үчүн түздөнтүз добуш берүүчүлөр. Булар өздөрү шайлоочулар (избиратель, электорат) тарабынан шайланышат.

ХАРИЗМА (Харизма) — (гректин charisma — кудайдын белеги, жыргалчылык деген сөзүнөн алынган) — лидерде ашкере жөндөмдүн бар экенин билдирүүчү түшүнүк.

ЭЛЕКТОРАТ (Электорат) — шайлоолордо добуш берүүгө укуктуу болушкан адамдардын тобу.

ЭЛИТА (Элита) — өтө эле маанилүү саясий чечимдерди кабыл алышуучу, социалдык, саясий, психологиялык өзгөчө сапаттары менен, кадыр-баркы жана артыкчылыктары менен айырмаланышкан инсандар тобу.

КЫРГЫЗЧА-ОРУСЧА СӨЗДҮК

АБСОЛЮТИЗМ	Абсолютизм
АВАНТЮРИЗМ	Авантюризм
АВТОРИТАРИЗМ	Авторитаризм
АДЕКВАТТУУ	Адекватный
АЛЬТРУИЗМ	Альтруизм
АМОРАЛИЗМ	Аморализм
АНАРХИЗМ	Анархизм
АНОМИЯ	Аномия
БАГЫТ АГЫМЫ	Курс
БАГЫТ ТУТУУ	Ориентация
БЮРОКРАТИЯ	Бюрократия
ВАЗИЙПА	Функция
ДЕМОКРАТИЯ	Демократия
ЖАРААНДЫК КООМ	Гражданское общество
КОММУНИЗМ	Коммунизм
КОНСЕРВАТИЗМ	Консерватизм
КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ	Конституционализм
КЫСЫМ КӨРСӨТҮҮ ТОПТОРУ	Группы давления
ЛЕГИТИМДҮҮЛҮК	Легитимность
ЛИБЕРАЛИЗМ	Либерализм
ЛОББИ	Лобби

МАМЛЕКЕТ	Государство
МЕНТАЛДУУЛУК	Ментальность
МОНАРХИЯ	Монархия
ОЛИГАРХИЯ	Олигархия
ОХЛОКРАТИЯ	Охлократия
ПЛЮРАЛИЗМ	Плюрализм
ПОЛИАРХИЯ	Полиархия
ПОПУЛИЗМ	Популизм
РАСИЗМ	Расизм
РЕСПУБЛИКА	Республика
САЯСАТ	Политика
САЯСИЙ БИЙЛИК	Власть политическая
САЯСИЙ БЛОК	Блок политический
САЯСИЙ ЖАҢЖАЛ	Конфликт политический
САЯСИЙ ИДЕОЛОГИЯ	Идеология политическая
САЯСИЙ ИНСТИТУТ	Институт политический
САЯСИЙ ЛИДЕР	Лидер политический
САЯСИЙ МАДАНИЯТ	Культура политическая
САЯСИЙ ПАРТИЯ	Партия политическая
САЯСИЙ РЕЖИМ	Режим политический
САЯСИЙ СИСТЕМА	Система политическая
ТОТАЛИТАРИЗМ	Тоталитаризм
УЛУТЧУЛДУК	Национализм
ШАЙЛАНМА ӨКҮЛДӨР	Выборщики
ХАРИЗМА	Харизма
ЭЛЕКТОРАТ	Электорат
ЭЛИТА	Элита

Сура

МАЗМУНУ

Киришүү 3

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

САЯСАТ ТААНУУ ИЛИМИ: ПАЙДА БОЛУШУ, ✓
ӨНҮГҮШҮ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ 6

I бап. Саясат таануу эмнени изилдейт жана кантип изилдейт 6

1. Саясат таануунун предмети, анын мазмуну жана методдору 6

2. Коом жөнүндөгү илимдер системасында саясат таануунун орду 15

II бап. Саясий илимдин калыптанышы 20

3. Саясий билимдердин өнүгүшү 20

4. Саясат таануу коомдук прогресстин фактору катарында 31

5. Россияда саясий ой-пикирдин жана саясий илимдин өнүгүшү 33

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

САЯСАТ ДҮЙНӨСҮ: МАЗМУНУ ЖАНА ЧЕГИ ✓ 41

III бап. Саясат коомдук көрүнүш катарында 41

6. Саясат деген эмне 41

7. Саясаттын мааниси жана коомдун башка чөйрөлөрү ✓
менен анын өз ара байланышы 48

IV бап. Бийлик *Слободов, Б. М.* 54

8. Бийликтин табияты жана анын формаларынын эволюциясы 54

9. Бийликтин легитимдүүлүгү жана анын типтери 59

V бап. Саясий система	63
10. Саясий система деген эмне?	63
11. Саясий системанын структурасы жана анын функциялары	65

VI бап. Саясий режим

12. Саясий режим бийликти ишке ашыруу жолдорунун жана усулдарынын системасы катарында	69
13. Саясий режимдин элементтери	71
14. Саясий режимдердин типтери	75

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

САЯСАТ ЖАНА КООМ	85
-------------------------------	----

VII бап. Жараандык коом	86
--------------------------------------	----

15. Жараандык коом: жеке таламдар жана индивидуалдык тандоо чөйрөсү	86
16. Мамлекет жана жараандык коом: өз ара алакалардын принциптери	90
17. Россияда жараандык коомдун калыптанышынын кээ бир өзгөчөлүктөрү	93

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

САЯСАТТЫН СУБЪЕКТТЕРИ	97
------------------------------------	----

VIII бап. Саясий элиталар	97
--	----

18. Саясий элитанын келип чыгышы жана анын коомдогу ролу	98
19. Азыркы кездеги саясий элита: структурасы жана тандоо системасы	101
20. Россиянын саясий элитасы: калыптануу өзгөчөлүктөрү жана эволюциясынын этаптары	105

IX бап. Саясий лидерчилик	111
--	-----

21. Саясий лидерчиликтин табияты	111
22. Лидерлердин типтери жана алардын функциялары	114
23. Россиядагы саясий лидерчилик: лидерлердин типтери жана алардын таасирлеринин өзгөчөлүктөрү	118

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

САЯСИЙ ИНСТИТУТТАР	124
<i>X бап. Мамлекет саясий институт катарында</i>	124
24. Мамлекеттин келип чыгышы жана маңызы	124
25. Мамлекеттин формалары жана функциялары	132
<i>XI бап. Партиялар жана партиялык системалар</i>	136
26. Партиялардын табияты жана алардын типологиясы	137
27. Партиялык системалар	144
28. Россиядагы партиялык система: калыптануусунун өзгөчөлүктөрү жана функцияларынын бөтөнчөлүгү	147
<i>XII бап. Шайлоо системалары</i>	153
29. Шайлоо системаларынын мааниси жана алардын типологиясы	153
30. Шайлоо системасынын саясий режимге таасири	156

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ

ИНСАН ЖАНА САЯСАТ	162
<i>XIII бап. Саясий социалдашуу</i>	162
31. Саясий социалдашуу процессинин мазмуну	162
32. Саясий социалдашуунун типтери. Россиядагы саясий социалдашуунун өзгөчөлүктөрү	166
<i>XIV бап. Саясий маданият</i>	170
33. Саясий маданият: мазмуну жана типологиясы	171
34. Россиядагы саясий маданияттын өзгөчөлүктөрү	174
<i>XV бап. Саясий идеологиялар</i>	177
35. Идеологиянын келип чыгышы жана анын вазийпалары	177
36. Идеологиялардын типтери	181
37. Постсоветтик Россиядагы саясий идеологиялар	189
Тыянак	193
Терминдер сөздүгү	194

Окуу куралы

Мухаев Рашид Тазитдинович

**САЯСАТ ТААНУУНУН
НЕГИЗДЕРИ**

Которгон *Т. Абдылдабеков*
Редактору *М. М. Эдилова*
Сүрөтчүсү *А. Н. Карпов*
Техн. редактору *С. З. Нурмиева*
Корректору *Г. Кенжегозуева*

Басууга 05.02.98. кол коюлду. Форматы 60 × 84 ¹/₁₆.
Офсет кагазы. Мектеп ариби. Офсет ыкма менен басылды.
13 физ.б.т., 12.09 шарттуу б.т. Нускасы 2000.

«Кыргызстан — Сорос» фондунун басма борборунда терилди.

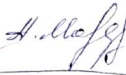
“Bizim Bügü” фирмасы. Түркия.

Жазганга

ФУМО "по. Политология"
2004ж. 10-февраль.

И.Ф.Ф. 2-ГБ. Жуматов. Р.А.
2006.

"11117" 2P 1A

2010ж. Мамасалиев к. А.
ФУМО. 2-курс ДРБЗ.

2011-ж

ТНОФ

1.5.11

2012.05.03.12

Абдурашова Таттири Абдукашиевна

800226